

Európai utas

AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

HATODIK ÉVFOLYAM -1996.4.

ÁRA: 149 Ft

**EZERÉVES SZOMSZÉDSÁG - OSZTRÁK-MAGYAR KAPCSOLATOK
MAGYARORSZÁG - ANGOL, OSZTRÁK ÉS CSEH NÉZŐPONTRÓL
BENKŐ SAMU - NAGY ERDÉLYIEKRŐL
FOLYÓIRATOK BEMUTATKOZÁSA • KÖZÉP-EURÓPAI VÁROSOK HÁLÓZATA**

A közép-
pont
mindent összeköt:
Frankfurt

Lufthansa

Bárhonnan indul és bármerre tart, a legjobb útvonal alighanem központi repülőtérünkön, Frankfurton keresztül vezet. Innen, Európa szívéből, a kontinens legkiterjedtebb légihálózata több mint 90 úticélt kínál Önnek. Manchester, Málta, Dublin vagy Nyizsnij Novgorod-járataink között biztosan talál megfele-

lőt. Az új Lufthansa terminál kényelmes Business várói pedig gondoskodnak arról, hogy Ön kellemes emlékekkel távozzon Frankfurtból. Ezért már-már szomorú, hogy a gyors csatlakozások miatt Ön csupán rövid ideig marad nálunk - akár Frankfurtból, akár müncheni csomópontunkról repül tovább.

Európa legkiterjedtebb légihálózata →

Business várók →

Kiszolgálás

TARTALOM

EZERÉVES SZOMSZÉDSÁG

Emil Brix: Ausztria-Magyarország: ezeréves szomszédtság	2
Rudolf Bretschneider: Távolságtartó szomszédtság a határtalan Európában	4
Hanák Péter: Ausztria és Magyarország történeti alternatívái	6
Szarka László: Történelmi lecke - trónörökösnek	10

Az Európai Unióról

Martonyi János: Három tétel, három kérdőjel	14
--	----

Városok szövetségéért

Erhard Busek: A város mint szellemi alapelv	17
Pomogáts Béla: Városok Közép-Európája ...	18

MŰHELY

A történelem hosszú szakaszokban működik Beszélgetés Benkő Samuval (Módos Péter)	21
--	----

BESZÉLŐ HÁZAK

Méray Tibor: Wesselényi utca 13	28
---------------------------------------	----

TÜKÖR

Johnathan Sunley: Magyarország angol szemmel	38
---	----

Magdalen Evans: Magyarországi utazások, 1905-1910 A Stokes házaspár festményei	44
--	----

TRANZITBAN

Petschnig Mária Zita: 1997: Növekedés - egyensúlyromlással	46
Szépe György: Út a Barcelonai Nyilatkozatig	48

FOLYÓIRATOK

Aczél Géza: Ötven felé - Jegyzetek az Alföldről	50
Kovács Zoltán: ÉS: pontról pontra	53
Szekér Endre: A Forrás szerkesztése közben	56
Gyurkovics Tibor: Konyha à la Kosztolányi - Lyukasóra	60

KAPCSOLATOK

Danilo Kiš: Kirándulás Párizsba '59 (II.).....	63
Bíró Béla: Hazafiak hazaárulása Beszélgetés R.-H. Patavievici-csel	67
R.-H. Patavievici: A jó román hiszekegye ...	68
Kiss Gy. Csaba: Párizsi őszben	72
Erhard Stackl: Országkép változóban Magyarország az osztrák sajtó tükrében	75
Michal Černý: Egy cseh a Palatinuson	76
Számunk szerzői	79
Summary	79

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata
Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:
Pomogáts Béla és Vásárhelyi Miklós
Főszerkesztő: Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:
Farkas János László
Jovánovics György művészeti vezető
Kiss Gy. Csaba
Módos Márton
Újvári Imréné tervezőszerkesztő
Vas János (fotó)
Vujicsics Sztóján főmunkatárs

A szerkesztőség címe:
1062 Budapest, Bajza u. 18.
Telefon/fax: 122-5164, 342-1978

Az Európai utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.
Felelős kiadó:
a Budapest Kft. igazgatója
Terjeszti a HIRKER Rt.
az NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő Kft.
a kiadó és alternatív terjesztők.
Előfizethető a Budapest Kft.-nél
(1462 Budapest, Pf. 779),
a hírlapkézbesítő postahivatalokban,
a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-
előfizetési és Lapellátási Irodában
(HELIR, Budapest VIII., Orczy tér 1.1900)
közvetlenül vagy postautalványon,
valamint átutalással a HELIR 215-961 162
pénzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft
Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra
Külkereskedelmi Vállalat
H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révi Nyomda Kft.
1037 Budapest, Kunigunda útja 68.
ISSN: 0866-272X

E számunk az Európai utas Alapítvány,
az Európa Biztosító, a Honfoglalás 1100.
Évfordulója Emlékbizottság, a
Külkereskedelmi Bank Rt., a Nemzeti
Kulturális Alap és a Soros Alapítvány
támogatásával készült
Címképünk: Marianne Stokes: Magyarországi
Szent Erzsébet a szegényeknek fon (cikkünk
a 44. oldalon)

AUSZTRIA-MAGYARORSZÁG: EZERÉVES SZOMSZÉDSÁG

Európában több mint negyven éven keresztül sehol másutt nem volt a vasfüggönyön annyi átjárás, mint Ausztria és Magyarország között. 1956-ban százezernél is több magyar menekült Ausztriába, s 1989-ben a vasfüggöny végórja nem csak szimbolikusan kezdődött az osztrák-magyar határon. Már évekkel korábban is sok magyar kereste a bécsi város-térképeken a kedvelt bevásárlóutcákat. Az osztrák-magyar szomszédság sajátosságai közé tartozik, hogy a kelet-nyugati konfliktus idején sem kizárólag a világpolitikai szembenállás nyomta rá a bélyegét. A magyar kommunista miniszterelnök, Németh Miklós például 1989 februárjában osztrák hivatali kollégájának megjósolta, hogy az osztrák-magyar határ „hasznalóképpen átjárhatóvá válhat, mint az Ausztria és Svájc közötti határ”.

Ez az 1945 utáni szomszédsági viszony azonban, amely úgyszólván kelet-nyugati „vészkiáratként” működött, csak még nyomatékosabban jelzi, hogy meg kell vizsgálnunk az ezt megelőző mintegy ezeréves szomszédságot, hogy a két népnek a messiás múltba visszanyúló, történelmi összetartozásáról van szó, amelyet a kelet-nyugati ellentét sem tudott elfojtani. Konrád György ezt így fogalmazta meg: „Közép-Európának van keleti és nyugati része, összetartozásuk gyökerei mélyebbre nyúlnak, mint a megosztás történetileg felszíni jelensége. Közép-Európának továbbra is van feladata, ezeréves feladatok nem tűnnek el nyomtalanul.” A történelmi kapcsolatokból Konrád levonja a következtetést: „Ha Budapest csak magyar város akar lenni, Bécs pedig csak osztrák város, akkor mind a kétő sikeresen provinciális marad. Múltbeli összefonódásunk nemcsak a kényszerűsége alapult, hanem a gazdaság és a kultúra földrajzi realitásának tükröképe is volt.”

Az osztrák-magyar szomszédság története kétségtelenül különleges. A két állam eltérő nyelvtérülethez tartozik, az ezeréves szomszédság során többnyire egymás politikai-katonai vetélytársa volt. Még a XX. században is határviták voltak a két ország között. A magyarok hosszú ideig idegen uralomnak érezték az évszázadokig tartó közös Habsburg-uralmat. Magyarország többször vívott szabadságharcot az „osztrákok” ellen, mint a törökök és az oroszok ellen együttvéve. 1945 után a két állam két teljesen különböző politikai-gazdasági rendszerhez tartozott. Ma mégis olyan szoros szomszédsági viszony van a két ország között, amely nem magyarázható csupán azzal, hogy jelenlegi érdekeik párhuzamosak; hosszú távú történelmi folyamatok működnek itt közös kulturális térben. A rendszer-változás idején, 1989/90-ben mind a politika, mind a média részletesen foglalkozott az Ausztriát és Magyarországot összekötő közeli kapcsolattal. 1989 nyarán az akkori magyar külügyminiszter, Horn Gyula - egy nappal azelőtt, hogy az osztrák külügyminiszterrel, Alois Mockkal közösen átvágta az országokat elválasztó szögesdrótkerítést - ezt mondta: „...sokat beszélnek a szomszédságról és arról, hogy ez példaértékű. Ez azonban megközelítőleg sem fejezi ki, hogy milyen mértékű az együttműködés és az összhang.” Amikor 1989 szeptemberében megnyitották a határt a Magyarországon rekedt NDK-sok előtt, a Kronen Zeitung, a legnagyobb példányszámú osztrák napilap így írt: Magyarország „ma közelebb áll hozzánk, mint Kelet-Európa bármely más országa. És ennek hagyománya van.”

Forradalmi korokban a jövőbe vetett hitnél csak egy erősebb: az a hit, hogy a történelemből tanulni lehet. Ha a jövőbeni együttműködést meg-

alapozandó a szomszédok történelmét tanulmányozzuk, érdemes föltenni a kérdést: vannak-e a szomszédság történelmi alapjaiban olyan vonások, amelyek különböznek a két ország többi szomszédsági kapcsolatától?

● Az alapítás óta, több mint ezer éve mindkét ország „felségterületén” hagyományosan sokféle kultúra él. Az európai kultúra fordulópontjain, amikor kialakultak az újkori területi államok, a felvilágosodás vagy a nyelvi nacionalizmus születése idején Magyarország politikailag mindig vitatta ugyan a Habsburgok hatalmi igényét, ám a Habsburg-uralom egyúttal védelmet is jelentett számára a külső ellenségekkel szemben, megkönnyítette kapcsolódását a nyugat-európai eszmékhez, és a magyarok által lakott soknemzetiségű területen belül fenntartotta a magyarok hatalmi pozícióját.

● A szomszédsági kapcsolatokban nem játszottak szerepet a kulturális fölény kollektív képzei. Ellentétben azzal, ami a Habsburg-birodalom szláv lakosaival való szomszédság történetében lezajlott, ott ugyanis a kulturális dominancia elképzelése meghatározó volt. Ez fejeződött ki a XVIII. és XIX. század németesítő és magyarosító törekvéseiben. II. József magyarországi németesítő politikája nem jelentett kivételt, mert ennek a politikának lényegében nem kulturális indoka volt; a Habsburg-birodalmon belüli egységes nyelvhasználatról gyakorlati előnyöket vártak.

● Ausztria és Magyarország között azért sem alakultak ki nyelvi-nemzeti konfliktusok, mert egyértelmű nyelvi határ választotta el őket; kevés volt az olyan terület, ahol keveredett volna a két nyelv; a két nyelvtérület határán vagy nyelvi szigetekben nem volt túl jelentős számban kétnyelvű lakosság (a későbbi Budapest alkotó, etnikailag meglehetősen

vegyes terület is 1900-ra szinte kizárólag magyar nyelvű várossá vált).

● A két nagyváros, Bécs és Budapest nem volt igazán vetélytársa egymásnak sem a Habsburg-birodalomnak azokban az 1900 előtti, modernizációs korszakaiban, amikor a nemzeti elképzelések kikristályosodtak, sem a XX. századi történelem során. Bécs keleti orientációja és Budapest nyugati orientációja biztosította az érdekek kölcsönösségét, és ez máig is érezhető.

● Az 1867-es kiegyezés rögzítette Magyarország különleges államjogi helyzetét a Habsburg-birodalmon belül, de a magyarok már korábban is nagyobb politikai szabadsággal élhettek a birodalom egészén belül, mint a Monarchia más nemzetiségű részei. Az 1867-es kiegyezéssel létrejött dualista Monarchia megerősítette ezt a különlegest státust.

● A közép-európai hagyománynak része az a kollektív tapasztalat, hogy a területek és a határok is viszonylagosak. Az osztrákok és a magyarok közötti viszonyban az Európa közepe fölötti uralomért folyó küzdelmeket a messzi múltig követhetjük, a Babenbergig, akik a X. században alapozták meg uralmukat, illetve Corvin Mátyásig, aki a XV. században bevette Bécs várát, ám a „török veszedelem” után, a XVIII. század elején ez a vetélkedés megszűnt, és létrejött az érdekek de facto megosztása a birodalom nyugati, osztrák és keleti, magyar része között. Az 1867-es kiegyezés ebben a vonatkozásban is már a tény-

legesen létező politikai viszonyokat rögzítette, és megerősítette a különleges helyzetet. Az első világháború végét követően az „etnikai önrendelkezésre” hivatkozva nyugat-magyarországi részeket csatoltak Ausztriához. Annak ellenére, hogy az osztrák szövetségi állam új tartományának, Burgenlandnak a határai feszültséget okoztak a két ország között, 1918 és

1921 között egyik fél sem érezte úgy, hogy az államok közötti viszony új kezdetét kölcsönös előítéletek terhelnék. A két ország politikája és közvéleménye inkább az új ország többi határával foglalkozott (Dél-Tirol, Felvidék, Erdély). A két világháború között a tekintélyelvű politikai modell és Európa nemzetiszocialista átrendezése nem hagyott tartósabb nyomot a szomszédsági viszonyon. Meg kell említeni azt is, hogy valamennyi, a Duna-völgygel foglalkozó politikai koncepció Ausztriát és Magyarországot tekintette a térség magjának.

● 1945 után a világnézetileg megosztott Európában a szomszédsági viszony szempontjából kedvező volt Magyarország viszonylagos különállása a „keleti tömbben” (gulyáskommunizmus), valamint Ausztria „semlegessége” (boldog sziget). A szomszédsági viszonyt nem csupán az ideológiai ellentét határozta meg, hanem az is, hogy úgy gondolták: az ideológiai hovatartozás jelentősége „relatív”. Láthattuk ezt abban is, ahogyan Kelet-Ausztria lakossága 1956-ban viselkedett, ahogyan a kiegyezés századik évfordulójára 1967-ben közös tudományos programokat szerveztek, 1995-re pedig Bécs és Budapest közös vilákiállítását terveztek.

A fölvázolt történelmi folyamatokból arra következtethetünk, hogy - a német-francia viszonytól eltérően - a döntő fordulat nem 1945-ben következett be a szomszédsági viszonyban.

hanem az ősellenségek szembenállása már az első világháború végén „ösbarrátsággá” változott. Ebben a folyamatban az 1867-es kiegyezés volt az első lépés. Az elmúlt tizenöt év közép-európai vitáinak egyik magyar témája az volt, hogy a magyarországi történészek egyre pozitívabban ítélték meg a kiegyezést.

A nyolcvanas évek Közép-Európáról folytatott elmélyült vitáiból lényeges szempontokat tudunk átmenteni az 1989 utáni új Európába. Az osztrák-magyar viszonyról szólva ezek közé tartozik az a tény, hogy a szomszédság történetében a közös vonások kerültek előtérbe, és a történelmi konfliktusok emlegetése nem lépi át a történészek közötti szakmai viták határait; de még itt is feltűnő, hogy elsősorban a közös vonásokat hangsúlyozzák. Ritka helyzet ez fejlett demokratikus rendszerekben, többnyire csak olyankor találkozunk ilyennel, amikor a kétoldalú kapcsolat alapvető megváltoztatása állami és politikai igényként jelentkezik (ilyen volt például a német-francia viszony 1945 után). Ha azonban az osztrák-magyar párbeszédben túlnyomóan a sikeres együttműködésről tanúsító történelmi példák kerülnek föl (török kor, 1867-es kiegyezés, a magyar felkelés 1956-ban), ez a kétoldalú viszonyban egy közelebbi sajátosságára utal. Az együttműködés különösen olyankor válik közös érdeké, amikor külső veszély fenyeget, vagy a modernizációs folyamatok és válságok következtében aktuálissá válnak a nemzeti identitás kérdései. Amikor ma vita folyik az Európában elfoglalt helyről, a két ország egymásra van utalva.

A közép-európai államok új helyzetének legfeltűnőbb vonásai közé tartozik a történelem visszatérése. A politikai és gazdasági rendszer alapvetően megváltozott, s ez újra aktuálissá tette a nemzeti és állami önmeghatározás kérdéseit. Visszaköszön, ami korábban volt, vagy ahogyan Manès Sperber írta: Közép-Európában az a közös, hogy „a történelem érezhetően jelen van”. Ausztria kulturálisan azzal határolja el magát Németországtól, hogy kiemeli közvetítő szerepét Magyarországnak és a többi kelet-közép-európai állam felé. Magyarországnak tartja Nyugat-Európa felé Ausztriát. De ezt a helyzetet az ezeréves szomszédság hozta létre.

Bendl Júlia fordítása

Rudolf Bretschneider

TÁVOLSAGTARTÓ SZOMSZÉDSÁG A HATÁRTALAN EURÓPÁBAN

Az osztrákok közel érzik magukhoz a svájciakat, a svédeket, a németeket, a norvégokat, a hollandokat, a franciákat, a spanyolokat és a dánokat, sőt még a luxemburgiakat is. Keleti szomszédai, azok a népek, amelyekhez évszázadokon át sorsközösség fűzte őket, meglehetősen távol állnak tőlük. Vagyis meglehetősen kevésbé rokonszenvesek - a szerbek, a bosnyákok, a horvátok, a szlovének, a makedónok és a bolgárok. Rokonszenvelistánkon még Magyarország sem jutott be az első tíz közé, pedig az elmúlt években gyakran jártunk náluk - a vasfüggöny lebontása után az osztrákok 43 százaléka ellátogatott Magyarországra.

Közel, mégis távol

Tehát nem érezzük közel magunkhoz a tőzsomszédainkat. Sőt: a „reformállamoknak” fejszóvalva rójuk fel hazafias és nacionalista törekvéseiket, XIX. századi maradványnak tartván ezeket, s nem vesszük észre, hogy mint az utolsó szalmaszálba kapaszkodnak a nemzeti öntudatba, mert fogódzót keresnek a változások zűrzavaros áradatában. Amikor becsmerlően szólunk ezekről a jelenségekről, nagyvonalúan figyelmen kívül hagyjuk, hogy mi is ugyanilyen kitarotán ápoljuk nemzeti előítéleteinket.

Földrajzi helyzete és történelme következtében Ausztriának mint az Európai Unió tagjának feladatát kell vállalnia a kelet-közép-európai országokkal kapcsolatban, és ez több a baráti szomszédtságot hangoztató beszédeknél, annál, hogy felidézük a hagyományos osztrák-magyar barátságot, valamint azt, hogy miként hatott az osztrák kultúra a magyar kultúrára, és a magyar operett hogyan húzta ki a csávából az osztrák operettet.

Európának ebben a térségében nem teveszthetjük össze a szomszédtságot a keringő semmire sem kötelező vidámságával; a szomszédtságot az emberek fejében is ápolni kell - föl kell kelteni az emberek érdeklődését egy-

más iránt, és a szomszéd ismeretére, nem pedig törékeny, igencsak idejétmúlt klisékre kell alapozni a kölcsönös megbecsülést és elismerést.

Ez volna a szellemi infrastruktúra, amelyből egy régió létrejön. De attól tartok, addig még hosszú és nehéz utat kell bejárnunk.

Új fejlemények

Mióta elszállt az öröm, melyet a szomszédok frissen megszerzett szabadsága fölött éreztünk, gyakran halhali: régebben könnyebb volt. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy bárki visszakivánná a régi határokat, őrtonnyal és halálzónával. Amit szeretnének, az a régi rend - vagy legalábbis az alapos határellenőrzés. Arra vágyunk, hogy legyen egy képzeletbeli kerítés, amely valamennyire megvéd mindentől, ami szokatlan, ami új és kényelmetlen.

A félelem a konkurenciától, az új kihívástól új gátakat emel az emberek fejében, különösen olyan időkben, amikor a változásoktól való félelmet nálunk is fölkarvarják a gazdasági élet csípősebb széláramlatai.

A nacionalizmus jelenségét mi is átéljük most, hogy lassanként betagozódunk Európába. Ez a helyzet számunkra éppoly új, mint a nyitott keleti határok. Most meg kell ismerkednünk szomszédainkkal. A keletiekkel és a nyugatiakkal.

Ma már nem elég, ha előítételeink vannak. Ezeket ugyanis túl gyakran felül kell bírálnunk. Németország, ahol az osztrákoknak legalább a negyede el tudná képzelni az életét, ma már nem a gazdasági csoda országa, komoly gondjaik vannak ugyanis, és ezek minket is érintenek. A keleti demokráciák viharosan fejlődnek, az osztrák gazdaság vetélytársává válnak, és egyúttal új lehetőségeket is kínálnak. Ott gyorsabban halad a privatizáció, mint a bécsi városházán. Lengyelországban, Magyarországon és Csehországban a NATO-csatlakozásról folyik a vita, és úgy tűnik, a fejlődés egynémely szálát a fejünk fölött fonják tovább. Egyszeriben több közünk lesz bizonyos dol-

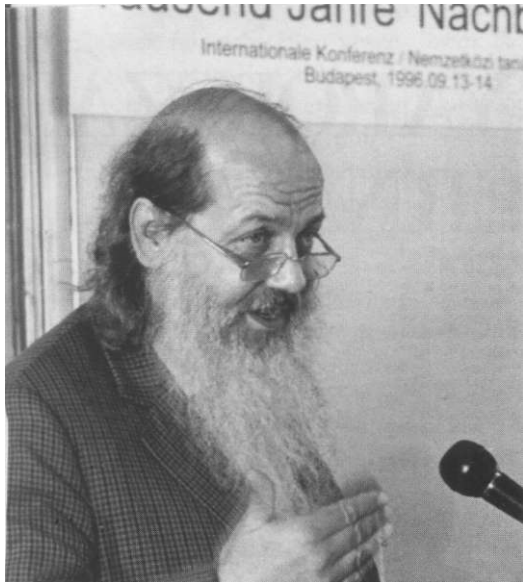
gokhoz; atomerőművek, viták a szomszédaink között, közlekedéspolitikai kérdések, az orosz maffia, az EU gazdasági kapcsolatai a csatlakozni kívánó országokkal.

Büszkeség és félelem

Ausztria persze rendkívül nehezen emészti meg mindezt, mert igaz ugyan, hogy a nyugati országok közül nálunk a legerősebb a nemzeti büszkeség - az osztrákok 95 százaléka büszke arra, hogy osztrák -, s most megint éppen ott tartunk, hogy nemzetté akarunk válni. Mi tehát el vagyunk foglalva magunkkal: keressük nemzeti azonosságunkat, most kezdjük tanulni, hogy fogadjuk el az EU-tagsággal járó problémákat - ezekre ugyanis egyáltalán nem voltunk felkészülve. Hogyan lehetnének ilyen körülmények között képesek arra, hogy kíváncsiak legyünk a szomszédainkra, akik nemrég nyerték vissza szabadságukat? Hogyan fejlődhetne ki az összetartozás érzése, amely azután jótékony hatással lenne a cselekedeteinkre is? Az osztrákok nem lelkesednek igazán azért, hogy a szegény szomszédok most gyorsan csatlakoznak az EU-hoz. Sőt meg sem értik, hogy Ausztria számára valóban rendkívül fontosak a kelet-európai országokhoz fűződő gazdasági kapcsolatok.

Ha Magyarországra vagy Szlovákiába költözik az üzem, mindig mélysegesen nyugtalan lesz a konkurencia, és az erről szóló hírek szalagcíméit sokkal nagyobb betűkkel nyomtatják, mint a sikeres gazdasági cserekapcsolatokról szólókat. Igaz ugyan, hogy ez nem indokolt, de ez a realitás, amely mélyen befészkelte magát az emberek gondolkodásába. Ha Ausztriában megkérdezik, kivel tartson fenn az ország szoros gazdasági kapcsolatokat, 43 százalék Németországra szavaz, 23 százalék az EU-t említi, 13 százalék Svájcot és 10 százalék Olaszországot.

Magyarországért csak öt százalék lelkesedik (egyébként ugyanannyi, mint Kínáért, valamint az összes kelet-európai országért együttvéve).

Remények

Ha egy pillantást vetünk Magyarországra, láthatjuk, mennyire egyoldalú ez a magatartás. A magyarok ugyanis a legnagyobb arányban (32 százalék) Ausztriával szeretnének szoros gazdasági kapcsolatokat. A szlovének is nagyon reménykednek bennünk - és ezzel mi oly keveset állíthatunk szembe 38 százalékuk foglalt állást amellel, hogy az Ausztriához fűződő gazdasági kapcsolatok szorosak legyenek.

Azt, hogy az osztrákok kit részesítenek előnyben, természetesen nézhetjük abból a szempontból is, hogy mindenki a nagyok és gazdagok társaságát keresi. De sajnos nem becsüljük eléggé a gazdaságnak azt a pótolhatatlan tulajdonosságát, hogy összekapcsolja a szomszédokat. Személyes anyagi gondjaink és állami mérleghiányaink közepette könnyen elfeledkezünk a pénz eszmei oldaláról.

Az Európai Gazdasági Közösség alapító atyái bizonyára gondoltak erre, gazdasági partnerek között ugyanis a konfliktusok - ha nem is elképzelhetetlenek, de - rendkívül költségesek. Paul Valéry ezt lakonikusan így fogalmazta meg: „Aki megöl egy szomszédot, egy ügyfelet öl meg”. Ha a napi kereskedelmi kapcsolatban megtanuljuk becsülni a csehek szorgalmát és igényességét, ha mi magunk látjuk a magyarok újító kedvét, talán könnyebben megszabadulhatunk régóta dédelgetett előítéleteinktől. Érdemes ebben reménykedni.

Média és illúziók

Van azonban még egy oldal, ahonnan aligha remélhetjük a helyzet javítását: a médiától. Ausztriában a média szerepét, ha a szomszédosági kapcsolatok erősítéséről van szó, tulajdonképpen el is felejthetjük. Egyáltalán fel sem tudjuk fogni, mi jelenik meg kelet-közép-európai szomszédainknál a médiákban - akadály a nyelv. A saját tömegkommunikációinkból sokat hallunk a térség problémáiról és konfliktusairól (szinte másról sem), de alig tudunk valamit a szépen, csöndben elért eredményekről. Ebből

levonhatjuk és le is kell vonnunk a következtetést: illúzió azt hinni, hogy a szomszédosági kapcsolatok fejlesztésében számíthatunk a médiára.

Német: közös nyelv?

Miben reménykedhetnénk még? Abban, hogy talán teszünk valamit egymás valódi megértéséért, abban tehát, hogy megtanuljuk a másik nyelvét? Ebben, legalábbis ami az osztrákokat illeti, ugyancsak hiába reménykedünk. Igaz, hogy a 14-24 év közötti osztrákok közül ma lényegesen többen tanulnak idegen nyelveket, kelet-európai nyelveket is valamivel többen, ám a számítás alapjául szolgáló százalék olyan alacsony, hogy a megnövekedett mennyiség is elhanyagolható. És a magyar nyelv esetében még az is akadály, hogy elsajátíthatatlannak látszik.

Ha ezt az adósságot nem is tudjuk kiegyenlíteni, legalább a szomszédainkban reménykedhetünk, akik a nyelvtanulásban sokkal határozottabban közelednek felénk.

A csehek kerekén 50 százaléka, a magyaroknak és a lengyeleknek a negyede, a szlovéneknek pedig a háromnegyede állítja magáról, hogy legalább néhány szót tud németül.

Természetesen viszonylag kicsi a németül folyékonyan tudók csoportja (Csehországban és Magyarországon 3-3 százalék, Szlovéniában 9, Horvátországban 4 százalék). De mostanában a fiatalok tanulnak leginkább nyelveket - és a nyelvtanulóknak közel kétharmada a német nyelv mellett dönt.

A német mint közös nyelv Közép-Európa bizonyos területein? Talán re-

ménykedhetünk ebben. És megint a gazdaság hatása igen jelentős abban, hogy - az angol nyelv mellett - a németet választják.

Tudomány és kultúra

Az új politikai-földrajzi helyzet természetesen mindenkitől megköveteli, hogy szomszédává váljon. Ez azonban nem mentesíti a kis értelmiségi köröket a felelősség alól, különösen akkor nem, ha ezek a körök, például mint a Tudományos Akadémia vagy másféle, sokszor jelentős támogatásban részesülő társaság, az ország szellemi élcsapatának tekinti magát. Sajnos, önkritikusan be kell vallanom azt is, hogy mi, osztrákok nem teszünk eleget, sőt abbahagytunk olyasmit is, ami már kezdett beindulni - és ezt nem kenhetjük teljeseen a takarékosági programra, amelyet a múltban elkövetett politikai hibák kényszerítettek ránk. Ugyanis a gazdaságban sem vagyunk mentesek az önelégültségtől, amely elfedi előlünk a kelet felé vezető fontos hidak némelyikét.

Ha ennek következtében elmulasztjuk a találkozást valamelyik szomszédos ország kultúrájával, önmagunkat fosztjuk meg számtalan lehetőségtől: ha egyre jobban megértjük egy nép, egy nemzet kulturális identitását, ezáltal lehetőség nyílik arra, hogy megtudjuk, milyennek látják egy ország lakói önmagukat, megismerkedhetünk egy jelrendszerrel, amely az ő számukra alapvetően fontos, és ezáltal a legjobb kulcs, melynek segítségével egy kiváláló megértheti őket.

Megtanuljuk, mit tart fontosnak a szomszédunk önmagáról - és meglepődünk, ha látjuk, milyen sok a közös tulajdonságunk.

Realista mérleg

A szellemi infrastruktúra mérlege sajnálatos módon realistábbra sikerült, mint amilyenek én magam látni szeretném. Sok minden hiányzik, mert sok mindent elmulasztottunk; nekünk, osztrákoknak vannak tartozásaink, de a szomszédos új területektől nagy nyereséget is várhatunk. Bizni szeretnénk azonban a hagyományos osztrák tulajdonságban: először minden új dologtól egy pillanatra megijedünk, félrenézünk, foglalkozni sem akarunk vele. És bízom abban is, hogy - talán a kívánatosnál lassabban - mégis meg akarunk ismerkedni régi-új szomszédainkkal.

Bendl Júlia fordítása

Hanák Péter

AUSZTRIA ÉS MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETI ALTERNATÍVÁI

Ausztria és Magyarország belső fejlődésének és egymáshoz való viszonyának történetén az orientációs stratégia két alapvonulata húzódik végig. Ausztriában, legalábbis a XVIII. század elejéig-közepéig a nyugati orientáció dominált, ami egyúttal a kontinentális hegemonia igényével fonódott össze. Ennek volt alárendelve a magyar korona országainak birtoklása, majd a XVI. századtól kezdve a török hódítás feltartóztatása. A magyar történelemben a Kárpát-medence területén kialakított államiség sokoldalú védelme váltakozott a német orientáció és a török szövetség, illetve a kettő egyensúlyának irányzatával. A kétféle orientáció hosszú századokon keresztül nemigen volt összeegyeztethető és egyensúlyba hozható. Az egyensúly megteremtésének reális feltételei a XVII. század végén, Buda, majd az ország felszabadításával jöhettek volna létre, de sajnos Magyarországnak sosem volt szerencséje a felszabadulásokkal: azokat többnyire a felszabadítók uralma követte. Az 1686-1699. évi felszabadulást I. Lipót durva abszolutizmusa, leplezetlen hódító-gyarmatosító uralma követte, ami magyarokban a Rákóczi-szabadságharc bukásával, Habsburg részről a spanyol örökség és a kontinentális hegemonia megszerzésének kudarcával végződött.

A divergens orientációk közeledésének jelei a szatmári (1711), majd a rastatti béke (1714) után jelentkeztek, és a Pragmatica Sanctio alapokmányában öltöttek közjogi formát. Eszerint a magyar rendek elfogadták a Habsburg-ház uralma alatt álló országok és tartományok feloszthatatlanságának, az uralkodó személyének és a védelem közösségének elvét, de közjogilag fenntartották Magyarország birodalmon belüli önállóságát, saját törvényei szerint külön kormányzatának követelményét. Habsburg részről pedig elismerték Magyarország különállóságát, a „történeti dualizmusnak” az érvényességét. Mindez a Habs-

burg-osztrák nemzetközi orientáció irányváltását, súlypontjának keletre tolódását jelezte, legalábbis ennek első jelentős lépése volt. Az irányváltás a XVIII. század második felében, Mária Terézia és II. József alatt következett be. Ausztria, ha olykor fellobbantak is a bécsi udvar táján hegemoniális nosztalgiák, reálpolitikai arcát Közép- és Délkelet-Európa felé fordította. Ennek a keleti orientációnak is két variánsa létezett: egy centralista, amely az egységes birodalom, a *Gesamtstaat* összeabroncsolására törekedett, és egy mérsékelt federalista, amely az 1860. évi Októberi Diplomában császári kegyként adatott, de végül az osztrák-magyar dualizmusban realizálódott. Az osztrák abszolutisztikus centralizmus ellenpárjaként Magyarországon az alkotmányos liberalizmus hódította meg a nemzeti elitet. Ez is kettéágazott, egyrészt a Pragmatica Sanctióra alapozott monarchiai autonómia és a Mátyás birodalom visszaforduló függetlenség irányzatára. II. József és utódai, különösen 1848 után a „nemzetfeletti *Gesamtstaat*” bűvöletében joggal féltek a felbredt nemzeti eszmétől, főként a katonailag és politikailag legpotensebb magyaroktól, a történetileg hitelesített „re-

belleiktől”, a magyar közvélemény pedig okkal gyűlölte az orosz szoldateszkat rászabadító és kegyetlen megtorlást bevezető, nemzetellenes abszolutizmust. Abszolutizmus, centralizáció, a történetileg kialakult nemzeti és területi egységek erőszakos beolvasztása a XIX. század derekán még abszurdabb, eleve kudarcosabb kísérlet volt, mint I. Lipóté és II. Józsefé egykoron. Egységes összbirodalom és németországi hegemonia, együtt és egyszerre, nemcsak meghaladta Ausztria erejét, hanem kockára tette a dunai monarchia létét is. Ugyanakkor egy újabb fegyveres harc kirobbantása az adott külső és belső erőviszonyok között jócskán meghaladta a magyar vezető réteg képessé-

Savoyai Jenő herceg szobra a budai Királyi Palota előtt...

geit és készségeit, sőt az egész régió felbomlásának felmérhetetlen veszélyeivel fenyegetett. Kossuthban és emigrációs társaiban egy jó ideig még élt az olasz-francia, majd a porosz segítséggel kivívható önálló államiság és a déli szomszédokkal való meg egyezés reménye, de a hazai vezetők. Deák köre nem bízott a külső fegyveres támogatás és egy dunai szövetség realitásában. Világosan felismerték a megváltozott nemzetközi helyzet és a belső nemzetiségi erőviszonyok realitását. Deák már 1842-ben, egy magánlevelében kifejtette aggodalmait három szorosan összefüggő kérdésről: a Monarchia hanyatlásáról, az erősödő nemzetiségi mozgalmakról és Oroszország fenyegető terjeszkedéséről. A Monarchia törékeny, írta, sok kis nemzet halmaza, amelyet „a sors kénye, haragja vagy kedvezése egy csomóba öszve vetett.” Az orosz fegyveres ereje hatalmasabb, és magában a Monarchiában is számíthat sok millió szláv szimpátiájára. És „Európa vajon szükségesnek látná-e a régi birodalom helyreállítását, melyet rokonság, nemzetiség és kölcsö-

... és a bécsi Heldenplatzon

nös szeretet kötelei ügysem kapcsolnak öszve soha?...” Nagyon valószínű, hogy a Monarchia szétbomlása után önálló szláv államok alakulnának, amelyek „bizonyosan több biztosságot nyújtanának Európának, mint most Ausztria”. Igaz, Magyarország magyar tartományai megsemmisülnének, de hát „ezekkel Európa mit gondolna? ...úgy bánának velünk, mint tört számokkal, s oda vetnének bennünket, ahová mintegy adjustatio gyanánt jobbnak látnák”. Vízión — hetven évvel Trianon előtt.

A szétbomlás elkerülésére egyetlen kiutat látott. „Meg vagyok győződve arról, hogy a Monarchiát veszély, Magyarország önállását s nemzetiségét halál fenyegeti... Ha van még eszköz, ami a veszélyt egykor elháríthatja, csak egyetlen egy van, s ezen eszköz: a népet, melyet a nemzethez... sem szeretet, sem nemzetiség, sem birodalom, sem anyagi s erkölcsi jólét nem kötnek, a polgári jogok megosztásával kapcsolni e hazához, hogy oka legyen védelmezni ezen állapotot... De ezen eszközhöz magasabb szellem és több energia kellene, mint kormányunkban van, több lelki erő, több önmegtartóztatás, több méltányosság s igazság érzete, mint e nemzetben van, s ha elenyészünk, századok

vétkeiért...
enyészünk el.”

Negyed század múlva, a kiegyezési tárgyalások során, még élesebben világítja meg az ország önállását fenyegető veszélyeket. „Az államok ereje nem abszolút fogalom” - mondta 1867 márciusában. Lajos és Mátyás király idejében az ország Európa hatalmai közé tarto-

zott, de az évszázadok folyamán mind a nagyhatalmi erőviszonyok, mind a Monarchián belüli nemzetiségi arányok megváltoztak. Vajon fönnt „birna-e ezek között állani Magyarország, beékelve a hatalmas orosz és német birodalom közé?” Deák 1842-ben és 1867-ben jó okkal hivatkozott az erőviszonyok gyökeres eltolódására. Való igaz: Mátyás országának háromnegyednyi magyarsága a múlt század derekára csupán 40 százalékra (kerekén 5 millió főre) apadt, a más nemzetiségűek, szlávok, románok száma viszont a határokon túli testvérnépeiket is számításba véve 11-12 millióra rúgott. A magyarság az osztrák-németekkel együtt is csak alig felét tette ki a régió szlávjainak, románjainak. Csakhogy az osztrákok mögött több mint 30 millió német állt, míg a magyarok mögött 1848-ban és a következő évtizedekben még az osztrákok többsége sem. Rideg, de józan számításon alapult tehát Deák 1867. márciusi kérdése, hogy vajon ilyen hatalmi eltolódások közepette, Németország és Oroszország közé beékelve fennmaradhatna-e egy független Magyarország.

Az 1867. évi kiegyezést tehát nem csupán szűk osztályérdekek, nemcsak a magyar földbirtokosok és a Habsburg-elit uralomföltése vezérelte, hanem egyfelől a sorozatos katonai és diplomáciai kudarcok következtében megrendült birodalmat, másfelől államiséget fenyegető imminens veszélyek felmérése alapozta meg, és az a belátás, hogy Ausztria dunai orientációja és a magyarok európai orientációja összetalálkozott: ez az 1867. évi kiegyezésben rögzített kölcsönösséget és viszonyosságot, mindenekelőtt az alkotmányosságot, a jogrendet, a konszolidációt követelte meg.

Osztrák és magyar történések ma már az erős kritikák ellenére sem tagadják, hogy a kettős Monarchia valóban konszolidációt, fél évszázados prosperitást teremtett, és rendszerében benne rejlettek a továbbfejlődés lehetőségei, amit a korszak első negyed századának gazdasági, politikai és kulturális eredményei a kritikáknál erősebb érvekkel támasztanak alá. A modern civilizáció vívmányai a Monarchiában fokozatosan elterjedtek, az urbanizáció, a közlekedés, a közoktatás, a főiskolák és egyetemek a távoli, keleti vidékeken is kiépültek, a nemzeti-

ségek szervezkedése és művelődése előrehaladt, még akkor is, ott is, ahol a magyar nacionalizmus ezt a folyamatot igyekezett elnyomni. A birodalomban felülkerekedett a jogállamiság (Rechtsstaat), még akkor is, ha az egykori abszolutizmus (Obrigkeitsstaat) erős maradványai is fennmaradtak, és időnként „közbeavatkoztak”. Az elmúlt negyed században az elfogulatlan szakértőírásból eltűnt a „népek börtöne” megbélyegzés, és manapság legfeljebb a nacionalizmus kőkorszakának perifériáin bukkan fel autoritárius rendszerek politikai szótárában.

A modernizáció, a liberális alkotmányosság - általában egy közép-európai birodalom létjogosultságát és szükségességét a kiegyezés idején a konzervatívok, a nemzetiségi pártok zöme is elismerte. A politikai egyensúly, ezen belül is az osztrák és a magyar orientáció összecsengése

a század végén bomlott meg. Éspedig nem a közismert közjogi viták, a magyar vezényszó vagy a közös vámterület vitái miatt, ezek *intra muros* lejátszott teátrális súrlódások voltak, hanem osztrák részről a jozefinizmusban fogant állampatrióta *identitás válsága*, Carl Schorske fogalmazásában az osztrák „*liberális ego felbomlása*” miatt, amivel szemben a magyar nemzettudat kóros hipertrófiája állt. Szemléletes metaforával fogalmazta meg ezt az ellentétet Robert Musil: „*a magyarok először is és legvégül is csak magyarok voltak... az osztrákok viszont először és eredetileg nem voltak senkik és semmik*”, ám „*osztrák-magyaroknak kellett érezniök magukat*”. „*Magyarország és Ausztria: e két rész úgy illett egymáshoz, mint egy piros-fehér-zöld kabát egy fekete-sárga nadrághoz; a kabát önmagában is megállt, a nadrág azonban egy már nem létező... 1867-ben szétszakított fekete-sárga öltöny maradvéka volt.*” Az osztrák identitásválságot jelezte a későn ébredt német nacionalizmus, amely egyrészt a rasszizmussal és az újkonzervativizmussal párosult, másrészt a keresztény reformkonzervativizmushoz és antiszemitizmushoz társult. Magyar részről a divergencia a hagyományos ellenalternatívához, a *magyar birodalmi gondolathoz*, ennek erősen sovíniszta változatához

Mária Terézia császárnő emlékműve a bécsi Ringen

kapcsolódott. Mindazonáltal a kül- és belpolitikai, a gazdasági érdekközösség erősebb volt a világháború előtt és alatt, mint a divergens tendenciák, amelyek csak a felbomlás után vették át a vezérszólamot.

*

A két világháború között az orientációs stratégia fő irányai váltakozva érvényesültek. Hol az ellentét dominált, például Burgenland elcsatolása miatt az 1920-as években, hol pedig a külpolitikai érdekközösség, mígnem a német fasizmus uralomra jutása, ausztriai térhódítása, majd az 1938. évi *Anschluss* a nagynémet birodalmi megoldást juttatta - rendkívül deformált formában - uralomra.

*

Nehéz ma az utolsó negyven év fejleményeit historikus szemmel áttekinteni, kiváltképp értékelni. Úgy látszik, az első évtizedekben a két blokk közötti semleges egyensúlyozás dominált. A struktúra a nyugati piacgazdaság és parlamentarizmus felújítását, a politikai szerep - mondjuk: a küldetéstudat - pedig a dunai monarchia hagyományának vállalását mutatta. Mindazonáltal a szomszédság addigi, nagyon váltakozó, többnyire semleges minősége az 1955. évi osztrák államszerződés után kezdett javulni, barátságga azonban 1956-ban, Közép-

Európa e nagy fordulópontján alapozódott meg. Az 56-os forradalom ugyanis nemcsak a szovjet típusú kommunizmus bomlásfolyamatában, hanem az osztrák-magyar szomszédság történetében is fordulópont. Ausztria népe olyan rokonszenvvel kísérte-támogatta a magyar felkelést, és olyan szeretettel fogadta a menekülteket, ahogyan az csak jó barátok, rokonok között szokás.

Együttműködésünk legjobb éveiben — (a hatvanas-nyolcvanas évtizedben) - a közép-európai hagyomány felújítását, az intézményes és a személyes kapcsolatok bővülését tapasztaltuk: osztrák-magyar tudományos bizottságok, alapítványok, ösztöndíjak, konferenciák, kiadványok jöttek létre (*Protokolle des gemeinsamen Ministerrates, Die Habsburger Monarchie, Politik und Kultur* etc.). Volt időszak, amikor Bécs ismét Közép-Európa központjává, a Közép-Európa-gondolat ihletőjévé és támaszává vált, elsősorban a *Busek-érában*, amelyet, remélem, az utókor is így fog nevezni. Gondolok itt Busek alkancellár úr hivatali és tudományos tevékenységére, könyveire, cikkeire, Emil Brix

Deák Ferencnek, az 1867-es kiegyezés megalkotójának szobra

munkásságára, másrészt a bécsi, a grazi, a salzburgi egyetem eredményeire. Hadd említsem itt csupán Richard Plaschka, Gerald Stourzh, a fiatalabb generációból Waltraud Heindl, Horst Haselsteiner, Peter Urbanitsch, Friedrich Gottas nevét. Számos jel mutatott arra, hogy Ausztria e sokszor szétrombolt, sokszor eltemetett régió feltámasztásában, restaurálásában döntő szerepet fog játszani. A feltámasztás órája, úgy tűnt, 1989-ben, a csodák évében érkezett el. Az *annus mirabilis* bővölete azonban hamarabb tűnt el, és nyomtalanul, mint egy hullócsillag. Kitévő: kölcsönös félelem igazgatja a régió kisépeit, nem csálka remény. A nacionalizmus vonzása ismét erősebb volt, mint a realitások józan mérlegelése. Ámde ez nem rendkívüli fejlemény. Meglepő és aggasztó jelenség viszont a német-nacionalista Szabadságpárt fokozatos térhódítása Ausztriában. Három éve, hogy az Európa Intézet egyik értekezletén megkérdeztem Busek alkancellár urat: Összeegyeztethetőnek tartja-e az Európai Unióhoz való csatlakozást a közép-európai vezető szerep-

pel? Akkor ő nem látott komoly konfliktustényezőt a kettős szerepben. Annyiban kétségtelenül igaza volt és van néhány év tapasztalatai alapján, hogy a nyugati orientáció távlati eszményei mindkét országban azonosak: csatlakozás és beilleszkedés az európai integrációba.

A fejlődés, úgy vélem, mégsem ennyire egyirányú, a közeljövő mégsem ennyire felhőtlen. Mindkét országban fennmaradt ugyanis, sőt erősödni látszik a kettős orientáció *ellentendenciája* is. Nem alaptalanok azok az aggodalmak, hogy az Európai Unió Ausztriája túlságosan németcentrikussá, egy különleges státusú *Freistaat*-tá válik, a dunai orientáció pedig nem fogja túllépni a szomszédországok közötti normális gazdasági, kulturális kapcsolatok szintjét, aminek már számos jele mutatkozik.

Miért e pesszimizmus? - kérdezhetik. Talán romlottak az osztrák-magyar kapcsolatok? Nem, nem romlottak, de gyengültek. És itt nem az Unióban kötelező bevándorlási, sőt határátlépési megszorításokra gondolok. Azt sem állítom, hogy a barátságok egyének és intézetek között lazultak volna. Tavaly, a montreáli történész kongresszuson példásan és szakszerűen kiváló volt az osztrák és a magyar történészek együttműködése. A prob-

léma Ausztria közép-európai identitásának erős gyengülésében, egyes politikai csoportok részéről talán a feladásában, és a német identitás látványos erősödésében rejlik. A nagypolitikában, a sajtóban és szakértelmiségi körökben gyakran hangzának el a közhelyes nyugati, főként német ellenérvek, hogy Közép-Európa mint régió sosem létezett, és mint politikai koncepció csupán a német imperializmus „Mitteleuropa” gondolatának kísérletjárása, amelyet jobb az utópisztikus tervek archívumába zárni. Nyilván biztonságosabb az Unió várfalain belül szembenézni a Keletről fenyegető ezredvégi népvándorlással, habár ez a relatív biztonság

csak növeli a közép-európai bizonytalanságot. Érthető, hogy osztrák politikai és értelmiségi körökben erősebb a meglévő biztonság körülbástyázása, mint a falakon kívüli bizonytalanságok oldásának készsége. Tapasztalataink szerint azonban Ausztriában ma is él és hat az egykori Monarchia emléke, nem mint ábrándos nosztalgia, hanem mint tanulság, mint a *többségi európai identitás egyik alkotóeleme*.

Magyarország részéről az ellenorientáció erősödését egyfajta nyugatellenesség és a keleti identitás motívumainak felélédeése jelzi. Ehhez bizonyára hozzájárulnak az Unióba vezető gátfutás sűrűsödő és magasodó akadályai, és bizonyára hozzájárul a magyar nacionalizmus antiliberalis eszméinek másod- vagy harmadvirágzása is. Mindazonáltal a magyar értelmiségi közvéleményben is elevenen él a Nyugathoz tartozás, ezen belül a közép-európai összetartozás tudata.

Az egykori Közép-Európa szétesett. Az egykori alkotóelemekben parlamenti, közéleti pluralizmus alakult ki, de leginkább az orientációs zavar pluralizmusa uralkodik. Kérdés, de nem tőlünk független metahistorikus kérdés, hogy a nyugati orientáció kölcsönössége kerekedik-e felül az új ezredévben. ■

Szarka László

TÖRTÉNELMI LECKE - TRÓNÖRÖKÖSNEK

Az utolsó magyar királykoronázás előkészületei

„Éljen a király!” - kiáltott fel 1916. december 3-án délelőtt negyed tizenkettő tájban a budai Mátyás-templomban gróf Tisza István miniszterelnök, nádorhelyettesként az utolsó magyar királykoronázás második főszereplője. Elsősorban az ő érdeme volt, hogy alig egy hónappal Ferenc József halála után Magyarországnak ismét koronás királya volt. Károly Ferenc József Lajos Hubert György Mária trónörökös IV. Károly néven Magyarország sorrendben ötvenharmadik, a Habsburg-házból pedig tizenhatodik királyaként az első világháborúnak a Monarchia szempontjából fölöttébb nehéz, de még nem teljesen reménytelen szakaszában lépett a trónra.

Az 1916. december 30-ai utolsó magyar királykoronázás lefolyását korabeli filmfelvétel és közel száz fénykép rögzítette. A koronázási menet, akárcsak 49 évvel korábban, a budavári palotából indult, ágyúörgés és harangszó mellett vonult be a Mátyás-templomba. A hosszadalmas ceremóniára eljöttek a szövetségesek képviselői, s ezúttal a Monarchia valamennyi nemzete is képviseltette magát: most a horvátok sem makacskodtak, de még a „megbízhatatlan csehek” is eljöttek. A kalandos sorsú

szentkoronát Csernoch János esztergomi érsek és a katolikus magyar püspökök áldása közben a protestáns magyar miniszterelnök-nádorhelyettes helyezte IV. Károly fejére, ahol a filmfelvétel tanúsága szerint meglehetősen bizonytalanul ült, félre-félre-csúszott.

Miután Zita királynét is megkoronázták, a király a Szentháromság téren a szobor előtti emelvényen letette az esküt, majd pontban tizenkettőkor elhangzott a magyar himnusz. Ezt követően látványos lovassmenetben, a nemesi bandérium kíséretében a Szent György térre mentek át, ahol az új magyar király lendületesen felvágattott az ország 63 vármegyéjének

IV. Károly a Szentháromság szobornál, balra Tisza István

földjéből felhalmozott koronázási dombra. A koronázási ceremónia leglátványosabb aktusaként kardjával a négy égtáj felé vágva Magyarország egységének, épségének védelme mellett kötelezte el magát.

A hagyományokhoz mereven ragaszkodó ünnepi szertartás sem tudta azonban leplezni a koronázás rendkívüliségét. Igaz, kétségkívül rendkívüli idők jártak akkoriban: a Monarchia hadserege éppenszak túlélte a keleti fronton a Bruszilov-offenzívát, amikor 1916 augusztusában az addig semleges Románia seregei rátörték Erdélyre. A Monarchia mindkét esetben Németország hathatós segítségére szorult, s csupán ennek köszönhetően sikerült úrrá lenni a már ekkor is összeomlással és káosszal fenyegető krízisen. Károly, a trónörökös az orosz és román fronton személyesen is hosszabb időt töltött el, így ő is tisztában volt a Monarchia valóságos helyzetével és lehetőségeivel.

A századfordulót követően Ausztria-Magyarországot Törökország mellett mind gyakrabban emlegették mint „Európa beteg emberét”. Nem

véletlen, hogy a stabilitást a mozdulatlansággal összetévesztő Ferenc József mellett az udvar szinte valamennyi képviselője valamilyen mértékben elkötelezte magát ilyen-olyan reformtervek mellett. A Monarchia szerkezetének átalakítását célzó mindenfajta radikális reformnak azonban számos akadály állt útjában. A kétségkívül sok kockázatot magukban rejtő experimentumok egyik legnagyobb akadályát Magyarországon, a magyar nemzetállami ambíciókban s személy szerint az 1913-ban másodszor is magyar miniszterelnökké kinevezett Tisza Istvánban látták. Ezzel szemben Károly, az új uralkodó nagybátyjának, a Szarajevóban meggyilkolt Ferenc Ferdinándnak reformtörekvéseit a világháború előtt óvatosan ugyan, de eléggé egyértelmű rokonszenvvel követte.

Az utolsó magyar királykoronázás gyors előkészítése és lebonyolítása kétségkívül a magyar miniszterelnök

*A koronázási menet,
Tisza István mögött a király*

politikai győzelmét jelentette. Hiszen a budavári koronázás egy időre legalábbis véget vetett minden mendemondának, kormányátalakítási s más bel- és külpolitikai híresztelésnek.

A magyar miniszterelnök és a trónörökös Szarajevó után viszonylag hamar személyesen is hivatalos kapcsolatba lépett egymással. 1916 folyamán a lassan esedékesé vált új osztrák-magyar gazdasági kiegyezés előkészítése mellett természetesen elsősorban a hadsereg, az ellátás és a külpolitika nagy kérdései (a lengyel, a román kérdés, valamint a békekezdeményezések problémája) jelentették kettőjük hivatalos kapcsolatának legfontosabb tartalmi elemeit.

Tiszát különösen Románia elháríthatatlannak tűnő hadba lépése aggasztotta, s szinte rimázkodott Burián István külügyminiszternek, hogy Bécs hagyjon fel a ködös nagypolitikai kombinációk érdekében folytatott hadviseléssel, és próbáljon saját birodalmi érdekeire koncentrálni: „Különben is nem a lengyel hódításokról van szó, hanem a Monarchia létéről vagy nemlétéről. ... Grandiózus álmok azok csak, amelyek tovább

szövése most amidőn az események brutális keze a lét és nemlét problémája elé állít bennünket, végzetes következményekkel járna a mi felelősségünkre bízott drága kincsekre nézve.”

Károly ennél is borúlátóbban ítélte meg a helyzetet: 1916 nyarán a Monarchia hadseregének teljes kimerültségére, a tartalékok hiányára hivatkozva javaslatot terjesztett elő a Monarchia katonai és külügyi vezetőinek arra vonatkozóan, hogy Ausztria-Magyarország tegyen meg mindent annak érdekében, hogy szövetségeseivel együtt mielőbb kössön kiegyezési békét ellenségeivel. Ennek érdekében Károly már ekkor sem tartotta kizártnak a különtárgyalások kezdeményezését.

A románok erdélyi betörése a két homlokegyenest eltérő pozíciót átmenetileg közös nevezőre hozta. Az erdélyi front főparancsnokává kinevezett trónörökösrel Tisza szinte napi kapcsolatban állott, hiszen Erdély kérdése a magyar miniszterelnök számára valódi létkérdésnek számított. Személyesen kétszer találkoztak 1916 őszén: előbb októberben Nagyváradon, másodszer pedig Tiszának a románok kiverését követő erdélyi körútja alkalmából, november elején Bras-

Előkelőségek a koronázási menetben

sóban. Nagyváradon megállapodás született arról, hogy a trónörökösnek ekkortól kezdve folyamatosan megküldik a magyar kormány legfontosabb lépéseire vonatkozó tájékoztatást.

Kettőjük viszonyát rövid ideig az a tény határozta meg, hogy a magyar miniszterelnök meg tudta győzni a trónörökösöt arról, hogy csakis a dualista szerkezet, tehát a Monarchia belső államjogi viszonyainak fenntartásával van esély arra, hogy akár a frontokon, akár pedig a titkos diplomáciai tárgyalásokon egy stabil nagyhatalom szerepében léphessen fel.

Ezen a ponton szeretnénk pár motívum felvillantásával kitérni Tisza István és Károly trónörökös hivatalos kapcsolatainak egy eddig figyelmen kívül hagyott, rendkívül érdekes korai dokumentumára.

1915. augusztus 7-én pár soros kísérőlevéllel együtt Daruváry Gézának, Ferenc József kabinetirodájának főnökének közvetítésével, az uralkodó tudtával és beleegyezésével a magyar miniszterelnök egy 12 gé-

pelt oldalt kitevő bizalmas emlékiratot küldött Károly trónörökös részére Magyarországnak a Monarchián belüli közjogi állásáról s az abból levonható politikai, jogi konzekvenciákról. A szigorúan bizalmas memorandum valójában egyfajta történelmi lecke az uralkodásra készülő trónörökös számára. Tisza István három történelmi-közjogi alaptételt fogalmazott meg benne.

Magyarország és az osztrák örökös tartományok Mohács utáni összekapcsolódása a török veszélyre való tekintettel olyan történelmi szükségszerűség volt, amelynek hasznát az azt követő évszázadok számtalan történelmi eseménye bizonyítja.

Ez a közjogilag perszónáluniós, a közös uralkodó személye által létrejött államjogi kapcsolat sohasem jelentette Magyarország állami létezésének megszűnését. Az a tény, hogy a magyar országgyűlés 1687-ben elfogadta a Habsburgok örökösödési jogát Magyarországon, s ezt 1723-ban a női örökösökre is kiterjesztette, Tisza szerint ezen a tényen semmit sem változtatott. Ennélfogva a Magyar Királyság mint állam és mint intézmény a Habsburg-uralkodók ellenére a szabad királyválasztás elvén, a magyar

országgyűlés említett két szabad döntésén alapult, tehát megőrizte magyar nemzeti jellegét.

A Habsburg-monarchián belüli különleges magyar státus nyert Tisza szerint megnyugtató és meggyőző kifejezést az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezésben és az általa kialakított ket-tős államiságban, illetve a dualista államjogi rendszerben. A magyar miniszterelnök ezért tartott a Monarchiára és az uralkodóházra egyaránt veszélyesnek minden kísérletezést, amely a dualizmus lényegi átalakítására irányul.

A „történelmi lecke” két leghangsúlyosabb érvét ugyancsak érdemes kiemelni. A magyar rendek, a *natio hungarica* ellenállását, felkeléseit éppen úgy, mint az 1848-1849. évi magyar szabadságharcot Tisza szerint a magyarságnak a magyar állam függetlenségéhez való ragaszkodása, egyszerűen azonban a magyar király és a nemzet közötti törvényes viszony fenntartását célzó törekvése váltotta ki. Szerinte a magyar függetlenségi eszme ereje nem a magyarság Habsburg-királyok iránti hűtlenségét bizonyítja, hanem éppen azt, hogy csakis a közjogi tradíciók alapján nyugvó viszony jelentheti a Monarchia egységének és erejének igazi garanciáját.

Tisza ennek bizonyítékaként a Monarchia népeinek az első világháború első két évében tanúsított magatartását hozta fel példaként. Véleménye szerint a Lajtától nyugatra eső tartományok népei közül az olaszok, a délszlávok, csehek, lengyelek nem bizonyultak teljességgel megbízható támasznak a Monarchia hadereje és hátszárnya számára, ugyanakkor Magyarország valamennyi nemzete és népe hűségesen harcolt a közös hazáért és uralkodóért.

Tisza István tehát úgy látta, hogy csakis a dualista rendszer, illetve azon belül Magyarország közjogi egysége képes biztosítani a Monarchia fennmaradását és a dinasztia uralkodását: „A Monarchiában két tényező van, amelynek egész további sorsa a kettős Monarchia hatalmával és fennmaradásával függ össze, annak létezésén.

IV. Károly a koronázási dombon A képeket a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtára bocsátotta rendelkezésünkre

nagyhatalmi helyzetén áll vagy bukik: ez pedig a magyar nemzet és a dinasztia.”

A történelmi lecke kétségkívül sok szempontból célirányos okfejtésében ebben az egyben igaza volt, még pontosabban: igaza lett Tisza Istvánnak. Ráadásul a Habsburg-dinasztia sorsával egybekötött történelmi magyar állam még annyira sem tudta felismerni a maga állami és nemzeti különérdekeit, mint az ifjú trónörökös vagy az osztrák nemzet. Az uralkodó ugyanis átalakítva a legfelső katonai és politikai vezetést, vállalva Németország rosszallását, sőt fenyegetéseit, rá mert lépni a különbéke-tárgyalások veszélyes útjára. Az osztrákok pedig a Lajtán túli tartományok nem német nemzeteivel próbálták új alapokon új szövetséget kötni, s kilépni a dualizmus csapdájából.

A magyar miniszterelnököt a világháború eseményei egyre inkább fatalistává tették, s hatalmas energiái

lebénultak, lenyűgöző politikai éleslátása egyre inkább elhomályosult. Mindez egyenesen vezetett politikai, majd pedig valóságos halálához, az őszirózsás forradalom kaotikus első óráiban ellene elkövetett merényletbe.

Magyarország s kivált az ország magyar nemzetiségű lakossága, még inkább politikai elitje mindig is szeretne volna szeretni Magyarországot királyát. Ebben nyilván közrejátszott a politizáló magyar alkatnak az a tagadhatatlan sajátossága, hogy kedveli a pátoszt, a pompát és a heroikusát. Mi, magyarok egyszerűen szeretjük alkalmas időkben és arra méltó ügyekért felajánlani életünket és vérünket (még ha a zabot ma sem igazán szívesen). Csakhogy a rajongásig szeretett Mária Teréziát megmenteni akaró magyarok pozsonyi felajánlása óta a Habsburg-kirá-

lyokkal nem sikerült ilyen rajongó viszonyba kerülni. Akik a nyolcvan évvel ezelőtti királykoronázás szemtanúi voltak, azt állították, hogy pár pillanatig úgy tűnt, az új királlyal kapcsolatban kialakulhat ez a kegyelmi állapot. Zita királyné halálakor az egyik élő szemtanú arról mesélt nekem, hogy számára mint tizenéves kislány számára a Szentháromság téri koronázási eskü képe jelentette egész életében a nagy történelem metaforáját.

A Mátyás-templomban és a Vár utcáin összesereglett magyarországi előkelőségek, a reumás lábaikkal a királyt a koronázó dombig kísérő vagy magukat helyettesekkel kiváltó magyar zászlósorak, élükön Tisza István miniszterelnökkel néhány órára talán szintén a nemzet és a dinasztia közötti viszony átalakulásában reménykedhettek. Ám mire lezállt az este, a frissen koronázott király - a fővárosi lapok másnapi tudósítása szerint hatalmas meglepetést és csalódást keltve - váratlanul, szinte titokban visszautazott Bécsbe, hogy mihamarabb kivonja magát a magyar koronázás euforikus hatása és - amittől nyilván sokkal inkább tartott - Tisza István politikai-közjogi pressziója alól.

HÁROM TÉTEL HÁROM KÉRDŐJEL

Néhány évvel ezelőtt Közép-Európa kapcsolatáról, jelenéről és jövőjéről három fő tételt hittem magam is nagyon lényegesnek, és fogalmaztam meg többek között éppen az *Európai Utas* által két évvel ezelőtt rendezett konferencián.

Az *első tétel* szerint Közép-Európa valójában nem más, mint Európa magasabb fordulatszámmal. Kisebb terület, kisebb nemzetek, az európaihoz képest is nagyobb számban, még erősebb heterogenitás, vallási, kulturális, nyelvi sokszínűség, még több örökölt feszültség és konfliktusforrás, mindezért talán még nehezebb történelmi örökség, de főleg és mindenekelőtt, sőt mindezek miatt még több alkotóerő, még több kreativitás. Ez a sajátos közép-európai tehetség és kreativitás nem választható el a történelmi örökségtől, a sokszínűségből eredő feszültségektől, végső soron a sajátos közép-európai neurózistól.

A *második tétel* szerint Közép-Európa létezik, van egy sajátos közép-európai identitás, van tehát egy történelmileg kialakult, döntően kulturális gyökerű saját közép-európai önazonosság-tudat. Bár történtek kísérletek arra, hogy ezt a történelmi és kulturális identitást politikai és gazdasági realitássá alakítsák (Visegrád), ezek a kísérletek lényegi eredményre nem vezettek, és ez egyértelművé tette azt a felismerést, hogy egy önálló közép-európai integrációnak sem politikai, sem gazdasági alapja nincs. Amennyire igaz tehát az, hogy van közép-európai identitás, annyira igaz az is, hogy ma már semmilyen önálló közép-európai gazdasági és politikai integrációnak nincs esélye és jövője. Ezért vontuk le azt a következtetést, hogy Közép-Európa egyetlen ésszerű választási lehetősége az európai integrációs folyamatba való teljes beilleszkedés.

A *harmadik tétel* pedig éppen az volt, hogy a jövő Európája födera-

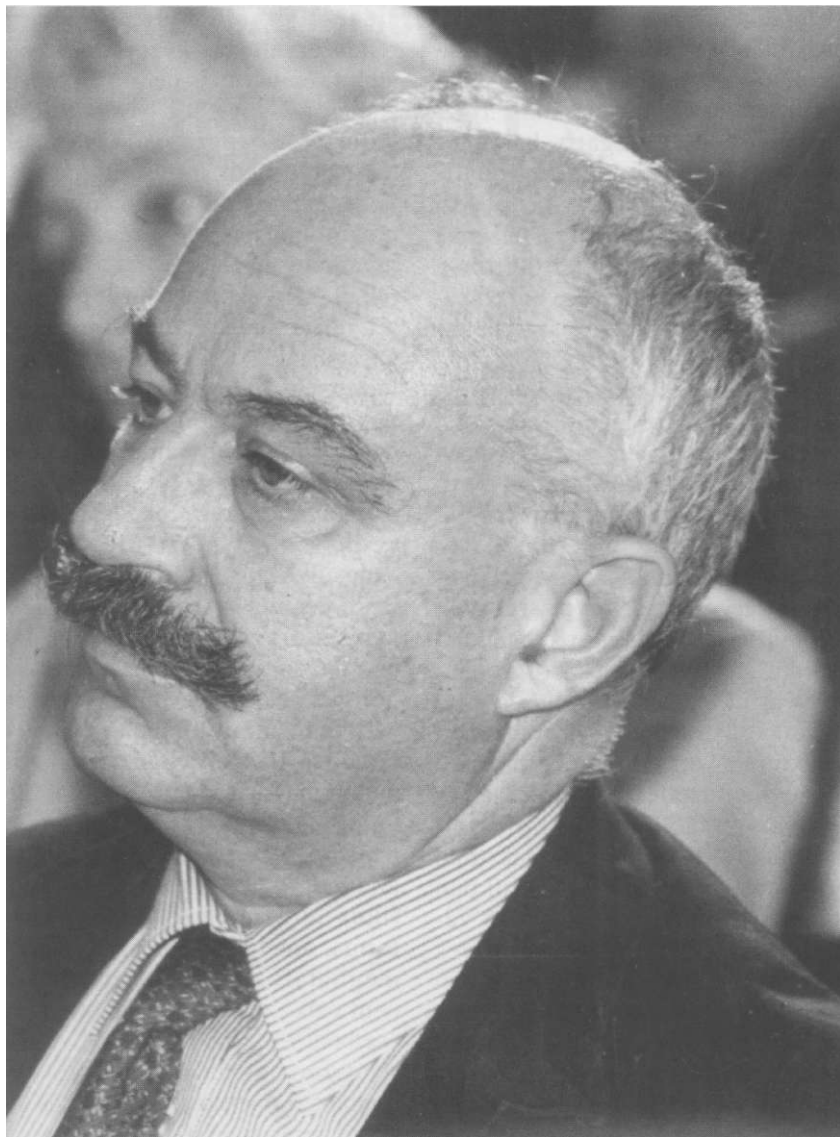
lisztikus irányba fejlődik, a határok valóban elillannak majd, és feloldódik az állam és a nemzet közötti tragikus ellentét, amelyet igazán csak mi érzünk és élünk át éppen itt Közép-Európában. E tétel szerint a jövő egyesült Európája nem képzelhető el Közép-Európa nélkül, hiszen éppen a Közép-Európára jellemző különlegesen erős európai elkötelezettség lehet és lesz az az új energiaforrás, amely az európai építkezésnek új lendületet ad, és megteremti az európai integráció előtt álló nagy kérdések megválaszolásának lehetőségét. „A válaszadásra irányuló vajúdasban Közép-Európa nélkülözhetetlen szerepet kell hogy betöltsön, mivel történelmi tapasztalatai és tragédiái arra indítják, hogy kilépjen a nemzetállam hatalmi logikájából, és fenntartva a nemzet és a nemzeti önazonosság nélkülözhetetlen kategóriáit, törekvéseit ne a hatalmi politika, hanem a gazdaság, a tudomány és a kultúra területére terelje.”¹ Így talán majd egymásra a szubszidiaritás és az önkormányzatiság boldog világában a közép-európai nemzetek.

Az elmúlt néhány év fejleményei alapján mind a három tétel mögé egy nagy, erőteljes kérdőjelet kell tennem. A legnagyobb eredmény, hogy mindezek a fejlemények a tételek teljes és végleges cáfolatát nem adták, de valamennyi állítást ma már nagyon erős kételkedéssel kell fogadnunk. Az ellenkező állításig még nem jutottunk el, és remélem soha nem is fogunk eljutni, de a mai hangulat itt Budapesten a szkepszisé, a kiábrándultságé, a bizonytalanságé.

Ami az első tételt illeti, nézzük meg, hogyan állunk ezzel a rendkívüli, sajátos közép-európai alkotóerővel, amely annyi gazdasági, tudományos, kulturális teljesítményt ala-

pozott meg. A gazdasági növekedés ugyan megindult a régióban, de jól tudjuk, hogy törekeny folyamatokról van szó, melyeket nem is tudunk pontosan mérni, és amelyek egy korábbi jelentős visszaesést kísérelnek meg kiegyenlíteni. Ennél még nagyobb baj, hogy ez a gazdasági növekedés éppen Magyarországra egyáltalán nem vonatkozik. Ha pedig a kultúráról és a tudományról beszélünk, Magyarország kétségtelenül a huszadik század egyik legsikeresebb nemzete volt a tudomány, a kultúra, a zene vagy éppen a sport területén. Az ezer főre eső olimpiai aranyérmek és az ezer főre eső Nobel-díjak számát tekintve feltehetően egyetlen ország sem szárnyalta túl Magyarországot. Így lesz ez a huszonegyedik században is? Ma semmi nem utal erre, és úgyszólván biztosra vehető a nemleges válasz. Az egész régió alkotókészsége sem jelentkezik ma olyan kirobbanó erővel, amint ez a század elején vagy akár még a későbbi évtizedekben is történt. A különleges tudományos és kulturális eredmények alapját a múlt század utolsó harmadának és a századelőnek a hihetetlenül gyors gazdasági és társadalmi fejlődése alapozta meg, amely mindenekelőtt egy világszínvonalon működő közigazgatási, oktatási, kulturális és tudományos intézményrendszer létrehozását tette lehetővé. A negyven év „létező szocializmusa” éppen ezt a gazdasági háttérrel és európai színvonalú intézményrendszert ásta alá és korhasztotta fokozatosan el. Ehhez több évtizedre volt szüksége, hiszen az intézmények jelentős része még az ötvenes években is minden szándékos pusztítás ellenére többé-kevésbé sikeresen működött. Ennek ellenére a közép-európai egyetlen versenylőny még talán mindig a szellemi erőforrások viszonylagos - tehát az egy főre eső nemzeti össztermékhez

¹ Martonyi János, Közép-Európa és az európai integráció, Európai Szemle, 1993/3

határtól emberek ezreit és tízezreit ölik meg hidegvérrel, tudatosan meghatározott terv szerint? A válasz a kérdésben van. Ezért kétlem azt, hogy ez a teljes közömbösség és cinizmus képes lesz fenntartani egy múltban gyökerező közép-európai önazonosság-tudatot. Nem inkább arról van-e szó, hogy Közép-Európa minden hagyományos törekvése ellenére egyfajta befolyási övezetté válik? Nem arról van-e tehát szó, hogy végső soron külső politikai erők határozzák meg a régió fejlődését? Ha erre igen a válasz, akkor ennek az a kockázata, hogy e külső politikai erők egyrészt nem ismerik igazán jól a régiókat, másrészt döntéseiket saját fogalmi rendszerük, saját adottságaik és főleg a saját érdekszerük alapján hozzák meg a közép-európai kérdésekben is. A vélt vagy valóságos saját érdekek érvényesítésére jó példát szolgáltat a jugoszláv polgárháború, amelynek során egy nyugat-európai hatalom éveken keresztül sikerrel tudta megakadályozni a népiertás megállítását. Hamis történelmi nosztalgiái, inkább vélt, mint valóságos hatalmi szempontjai arra vezették, hogy ameddig csak lehet, megakadályozza a tényleges beavatkozást. Erről Közép-Európában soha nem szólnak egy szót sem, annál mi most sokkal udvariasabbak, óvatosabbak és persze gyávábbak vagyunk. Alkalmazkodnunk és folyamatosan bizonyítanunk kell, hiszen csak így érhetjük el, hogy mindenki által befogadtassunk az európai paradicsomba. Ez az Európa a tanácsainkra, netán intelmeinkre nem kíváncsi, de annál inkább igényt tart arra, hogy igazodjunk minden lépéséhez, nemcsak jogalkotásának legapróbb részletszabályai terén, hanem saját érdekei által meghatározott és formált külpolitikai döntései terén is. Mi pedig tesszük, amit kívánnak tőlünk, hiszen ma is igaz, hogy talán mi vagyunk az egyetlenek, akik igazán hisznek az európai egységben, és akik számára az egyetlen működő mítosz a jövő egyesült Európájának a mítosza. Az ehhez történő csatlakozás számunkra nemcsak egy több évszázados vágy megvalósulását, hanem a modernizációs folyamat si-

viszonyítottan - magas szintje. A jelenlegi kormánypolitika - legalábbis Magyarországon - éppen ettől a még fennálló versenyelőnytől fosztja meg sikeresen az országot. A tudományos, oktatási és kulturális intézményrendszer elleni átfogó támadás végzi el azt, amit valójában a negyven év rombolása sem tudott igazán bevégezni. A versenyelőny megőrzéséhez, a jövő sikereinek a megalapozásához világos stratégiára, világos célokra és tiszta, jól meghatározott jövőképre lenne szükség. Van ilyen magyar vagy egyáltalán közép-európai jövőkép? Az első kérdőjel mögé újabb és újabb kérdőjeleket kell tennem.

Ami a második tételt illeti, nézzük, hogyan is állunk ezzel a közép-európai önazonossággal. Hova helyezük ennek a központját,

Bécsbe, abba az Ausztriába, amely jelenleg már az Európai Unió friss, bár kissé elégedetlen tagja, Budapestre, melyet a lemorzsolódás és a székszis ural, Prágába, amely egyre kevésbé igyekszik tudomást venni a hajdani közép-európai kötődésről, vagy talán éppen Szarajevóba? És ha már Szarajevóról szólnak, megkerülhetetlen a kérdés, hogy mi volt a szerepe ennek az identitásnak akkor, amikor megindult és feltartóztathatatlanul tovább folyt a jugoszláviai népiertás. Mit szolt Közép-Európa például a srebrenjicai vérengzés idején? Játzott-e Közép-Európa a legcsekélyebb szerepet is, szolt-e egyetlen szót is, hozzájárult-e a legcsekélyebb mértékben a válság megoldásához? Egyáltalán, észrevette-e Közép-Európa, hogy négy-ötszáz kilométerre a magyar

kerét, a biztonságpolitikai dilemmák és kockázatok megoldását és egyben gazdaságunknak a világgazdaság rendszerébe történő teljes beilleszkedését jelenti. A történelmi gyökerű vágyak és törekvések, valamint a gazdasági és biztonságpolitikai érdekek találkozása nyomán vált az Európai Unióhoz történő teljes jogú csatlakozás a polgárosodási és a nyugatosodási folyamat sikeres megvalósításának jelképévé.

De hát hova is tart valójában ez a nyugat-európai integrációs folyamat, megvalósul-e a szubszidiaritás és az önkormányzatiság által uralt európai egység? A kormányközi konferencia fejleményei nem erre utalnak. Fontos kérdésekről van szó és talán néhány intézményi kérdésben előrelépni is lehet, az azonban nem valószínű, hogy a kormányközi konferencia nagy léptékű és stratégiai döntései nyomán az elkövetkezendő évek vagy évtizedek az álmainkhoz közelítő Európához vezető fejlődésnek törnek utat. Közép-Európa befogadásának kérdésében - bár megszületett már a pozitív döntés - mintha folyamatosan távolodnának az időpontok, a *dies certus incertus quando* formulából mintha egyre inkább annak második része kerülne előtérbe, és az eredetileg a kilencvenes évek közepére tervezett időpont előbb a kilencvenes évek végére, majd a következő évezred elejére tolódott. Körülbelül itt tartunk most, és csak reménykedni lehet abban, hogy az időpont már nem tolódik tovább. Soha nem állítottam, hogy az időpont a legfontosabb kérdés, mégis magyarázata kell hogy legyen annak, hogy az eredeti időpontnak ma már egy évtizedes csúszását sem tartjuk túlzottnak vagy meglepőnek.

A kérdőjelek nyitva hagyják a választ, a kétségek nem zárják ki a reményt. A múlt pozitív elemei megtermékenyíthetik a közép-európai jelent, akként hogy ebből új közép-európai és európai jövő szülessen. Ez pedig mindenekelőtt rajtunk, közép-európaiakon áll. Egy gazdaságilag stagnáló, kulturálisan, tudományosan gyengülő, létszámában morzsolódó, önbizalmát elveszteni látszó régió nem rendelkezhet önálló identitással, nem

szolgálhat új energiaforrásként, és nem lehet képes arra, hogy hozzájáruljon az összeurópai és a globális problémák megoldásához. Hozzájárulása csak negatív lehet, az ugyanis, hogy a maga regionális válságával tovább mélyíti és élezi azt a globális válságot, amelynek jelei itt lappanganak körülöttünk, és amelyek a huszonegyedik században válhatnak félreismerhetlenné új ideológiákkal, új „tudományos” elméletekkel és gyakorlattal, amelyek szintén azt állítják majd magukról, hogy egyedül képesek felvenni a harcot a válsággal szemben. A pénzügyek világának elszakadása a valóságos termelési és gazdasági folyamatoktól, a gazdagság és szegénység közötti szakadék gyorsuló mélyülése, az elosztható munka mennyiségének zsugorodása és az elosztás szélsőséges aránytalanságai, a hatalmi és uralmi struktúrák koncentrációjából fakadó áttekinthetlenség, bizonytalanság és visszaélések, a környezeti ártalmak megállíthatatlannak tűnő erősödése nemcsak önmagukban jelentenek ténylegesen létező veszélyt, hanem hamis és veszélyes reakciókat is kiválthatnak éppen úgy, ahogy ez korábban történt. Amint a tizenkilencedik század kiáltó szociális igazságtalanságai kiváltották annak a századnak a tömeggyilkos fundamentalizmusát, amelyet ma marxizmus-leninizmusnak nevezünk, ugyanúgy a huszadik század végének mélyülő elmentmondásai új fundamentalista és totalitárius ideológiák létrejöttéhez adhatnak táptalajt. E fundamentalista ideológiák alapján jelenhetnek meg az új élcsapatok, amelyek a veszélyek elhárításához kizárólagos hatalmat igényelnek. Így válhat ismét a gondok megoldásának jogos igényéből nagyobb katasztrófa, mint az, amelynek az elhárítását akartuk. Ebben az esetben gyermekeink és unokáink abban a különleges szerencsében részesülhetnek, hogy újraélhetik a huszadik századot.

Megvan a reménye és az esélye annak, hogy mindez ne következzen be. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az elmúlt években a negyven év „létező szocializmusához” képest óriási

léptünk előre. Hét év után a rendszerváltozás kezdeti eufóriája eltűnt, és ma már nem a Kelethez, hanem a Nyugathoz hasonlítjuk régióinkat, és éppen ez az elégedetlenségünk egyik forrása.

A legnagyobb eredményt a demokratikus intézményrendszer és a jogállamiság létrehozása során érték el, még akkor is, ha éppen ezen a területen adnak a mindennapi tapasztalataink a legtöbb okot a csalódottságra. E tapasztalatok azonban nem indíthatnak minket arra, hogy magában a demokratikus intézményrendszerben és a jogállamiságban kételkedjünk. Nagyot tévednek azok, akik újabban azt hangsúlyozzák, hogy a demokratikus intézményrendszer és a jogállamiság formái mögött ma valójában ugyanaz a tartalom, ugyanaz a politikai és gazdasági hatalom érvényesül, mint korábban, és így a tartalmat illetően talán semmi sem változott. Ez a marxista szemináriumok „alapigazságát” idéző tétel nemcsak téves, hanem veszélyes és ártalmas is. Ha ugyanis a demokratikus intézményrendszer pusztá formá, amelynek önmagában nincs meghatározó jelentősége, akkor nem esik súlyos sérelem abban az esetben sem, ha ezt az intézményrendszert lassan megkísérelik lebontani. Éppen a demokratikus intézményrendszer és a jogállamiság jelenti a korábbi rendszerrel szembeni minőségi különbséget, és teremti meg annak a lehetőségét, hogy a dolgokon változtassunk. Az esélyek adóttak, a helyzet nyitott, a leglényegesebb kérdés éppen az, hogy a magyar és a közép-európai értelmiség tud-e élni a rendszerváltozás által adott eséllyel, és meg tudja-e valósítani azt, amiről korábban évtizedeken keresztül álmolt. Ez az álom pedig az egymással együttélni és együttműködni képes demokratikus jogállamok Közép-Európája, amely jogot formál és nyer arra, hogy egyenlő félként kapcsolódjon be a nélküle megindult európai integráció folyamatába, és egyben új lendületet adjon annak a fejlődésnek, amely végül mégiscsak elvezet a huszonegyedik század egységes Európájához. ■

A VÁROS MINT SZELLEMI ALAPELV

A történetírás sajnos figyelmen kívül hagyja, hogy 1989 előtt Közép-Európa kulturális és szellemi kapcsolatait az értelmiségiek tartották életben. Számos dolog sokkal-sokkal nehezebb lett volna akkor, ha ezek az értelmiségi kapcsolatok nem léteznek. A szellemi párbeszéd meta-szintjét, az értelmiségi kapcsolatkeresést továbbra is fenn kell tehát tartanunk. Ha pedig a közép-európai városok hálózatáról beszélünk, nem felejthetjük el, hogy a város az ember legnagyobb műalkotása. A városon lemérhetjük egy adott korszak szellemi, erkölcsi, minőségi állapotát, és azt is, hogyan alakultak egy-egy kor gazdasági és szociális súlypontjai.

Működőképes hálózat

Azt hiszem, ez az ezredforduló eldönti, hogyan is élünk majd a XXI. században, és mennyire sikerül majd a szellemi és kulturális területen együttműködnünk. Kedvezőek azok a földrajzi és geopolitikai adottságok, ame-

lyekkel Közép-Európában számolnunk kell: nincs még egy olyan térsége Európának, amelyben ennyire hasonló jellegű városok mindössze 200-300 kilométer távolságra fekszenek egymástól. Ebből tehát működőképes hálózatot alakíthatnánk ki - bár eddig még nem alakult ki szoros gyakorlati együttműködés ezek között a városok között.

Most arról van szó, hogy a várost mint szellemi és kulturális alapelveket határozzuk meg. Túl könnyen és túl gyorsan találunk ki olyan szlogeneket, amelyek azt a látszatot keltik, mintha egy adott problémát már megoldottunk volna. Az egyik ilyen Európára vonatkozó szlogen úgy hangzik, hogy „egység a sokféleségben” avagy „sokféleség és egység”. A valóságban azt állapíthatjuk meg, hogy bár ez a sokféleség valóban adott, a különböző részek azonban még nem

ismerik elég jól egymást, és még előttünk van az a szellemi folyamat, amelyben ezt a sokféleséget megélhetnénk, megismerhetnénk, felvállalhatnánk, és így valóban egységként foghatnánk fel.

Mit is jelent Európa?

Véleményem szerint fel kellene már ismernünk: mindenki, aki ezeket a kérdéseket fölteszi magának, felelősséggel tartozik azért is, hogy válaszokat találjon rájuk. Mindenki, aki felismeri ezt a problémát, és azt kérdezi magától: mit is jelent Európa ma, mi Európa tartalma, kötelezve van arra, hogy tovább gondolkodjon, és másokkal is beszélgessen erről. Nem ringathatjuk magunkat ábrándokba: ha mi nem tesszük ezt meg, más bizonyosan nem fogja megtenni helyettünk.

Módos Márton fordítása

Bécs

Pomogáts Béla

VÁROSOK KÖZÉP-EURÓPÁJA

A honfoglalás ezredéves ünnepe-
ségei alkalmával Jókai Mór jegyezte le a következőket: „A honfoglalás első évezrede bevégződött. Jól végződött be. A magyar nemzet rátalált önmagára. Harcias erényeit megtartva, kifejtve, mégis a békének őrét látja benne a világ. Mivelhogy hazáját, koronáját híven és önként szolgálja, nem fél a rabszolgaságtól többé. Nem harcol az idegen nemzetekkel, hanem versenyez velük, nem ellenségekkel, hanem szövetségesekkel veszi magát körül. Ámde az új évezred az új honfoglalás fog lenni. Amit diadalmas fegyver ezer év előtt meghódított, amit annyi vérhullatás visszahódított, az eggyé lett Magyarország meghódítására vár a szellem, az ész, a teremtő munka eszközeivel. Terjeszkedni nem föl-

adata Magyarországnak, de emelkedni igen. Határain túl egy elfoglalni való hant sem vár Magyarországra, de határain belül nagy munka áll előtte.”

Ha visszagondolunk az elmúlt

száz esztendőre, tárgyyszerűen meg kell állapítanunk, hogy az a vízió, amelyet a millenniumi Magyarországról Jókai és mellette még oly sokan megfestettek, semmivé vált a történelem csapásai alatt. Az az

Prága

Budapest

emelkedő ország, amelyről Jókai lírai hévvel ábrándozott, megsemmisült a huszadik század háborúi, békeszerződése, diktatúrái következtében, és természetesen az az emelkedés is elmaradt, amiről Jókai beszélt. Ezzel valójában felbomlott és széttört az a magyar nemzeti identitás is, amely a millennium idején vitathatatlan történelmi realitásnak tetszett. A magyarság nemzeti identitását és kollektív önismeretét azóta is lelki bizonytalanságok, történelmi frusztrációk hatják át. Nincs igazá-

ból magyar nemzeti identitástudat abban az értelemben, ahogy ez száz évvel ezelőtt volt. Lehet, téveszmékre, hamis képzetekre épült, de mindenesetre érvényesült.

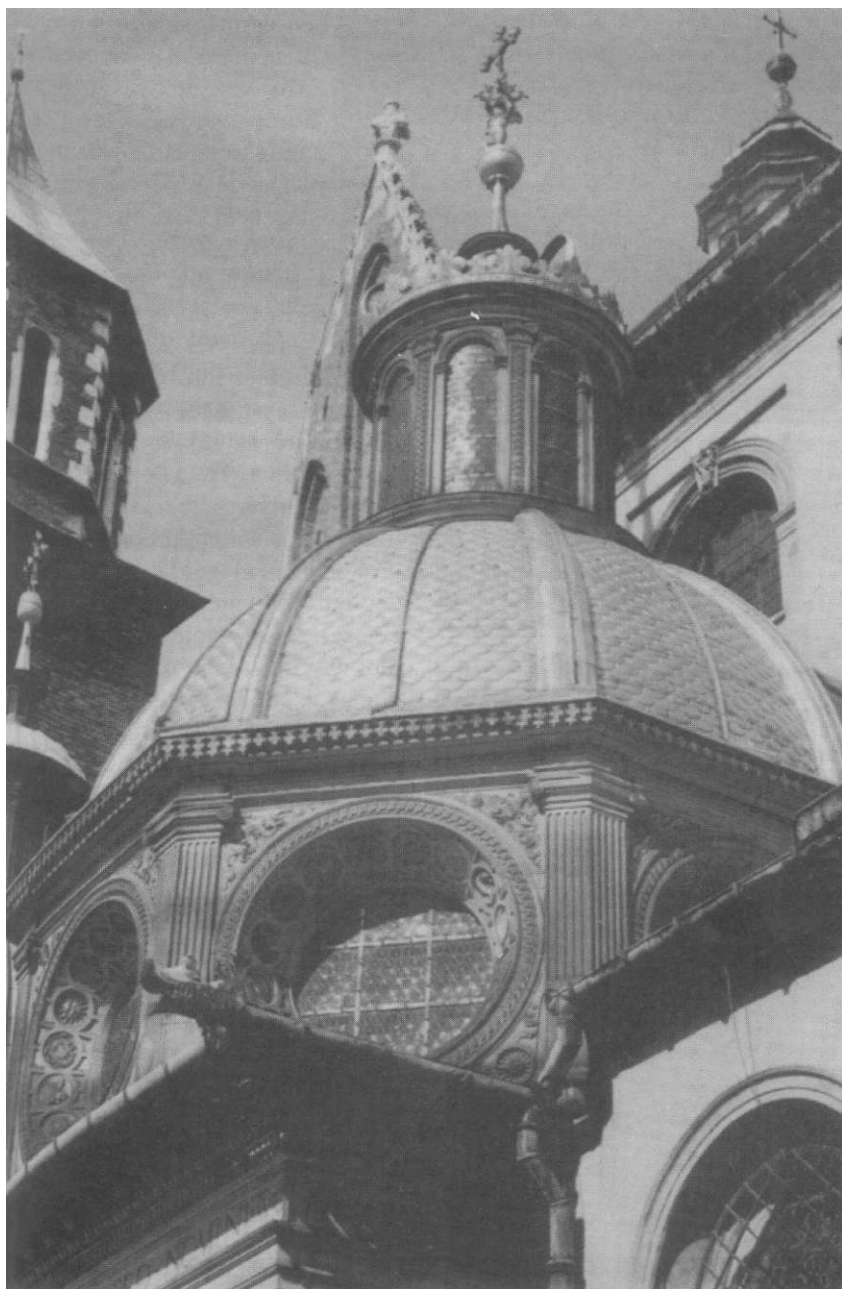
Ezért új magyar nemzeti identitásra, új magyar történelmi küldetésre van szükség, és ezt talán abban találhatjuk meg, hogy Magyarország legyen a közép-európai egység, a közép-európai összefogás élesztője. Ausztriának van ilyen identitástudata, ez a második világháború után alakult ki. Ennek a közösségi tudatnak a fontos szervezője maga a semlegesség státusa volt, az a szerep, amelyet a semleges Ausz-

tria Közép-Európában, a Nyugatnak a szélén elfoglalt; ismét a nyugati civilizáció határvidékén. Ez a semlegességből eredő osztrák küldetés- és identitástudat alapozta meg a valóban meggyőző gazdasági és kulturális fejlődésnek, az osztrák nemzet önmagára találásának azt a lelki hátterét, amelyet Ausztria kialakított a második világháború után. Ma ez a semleges státus, amelyet Ausztria a Kelet és a Nyugat között, a Szovjetunió és a nyugati világ között betöltött, a továbbiakban nem érvényesíthető, ezért Ausztriának is új identitástudatra lesz szüksége. Ez az új identitástudat talán abban fog megjelenni, hogy Ausztria is a közép-európai eszme és összefogás alakítója és képviselője lesz. Talán visszatalál azokhoz a Savoyai Jenő által megfogalmazott hagyományokhoz, amelyek szerepét egy közép-európai integráció felépítésében jelölték ki. A közép-európaiságnak ebben a gondolatában Magyarország és Ausztria is újra egymásra találhat, ahogy többször korábban is a történelem során egymásra talált, és összefogásuk még szorosabbá válhat, mint az elmúlt évtizedekben.

A közép-európai integráció Magyarország számára alapvető fontosságú, mert csak ennek az integrációnak a kiépülése esetén állíthatja helyre azt a nemzeti kulturális egységet, amelyet Trianon, Párizs és sok minden egyéb felbontott. A közép-európai integrációnak azonban ma szinte rosszabbak az esélyei, mint közvetlenül 1989, a közép-európai politikai átalakulások után. Akkor a szovjet hatalom felbomlása és bukása után nagyon sokan a közép-európai integráció kiépülésébe vetették a reményeiket.

Ezt az integrációt megnehezíti az a szinte a kaliforniai Szent András-árokhoz hasonló civilizációs repedés, amely Közép-Európát, ezt a történelmi régiót kettészeli a latin kereszténység és a keleti kereszténység határvonalán. Ez természetesen nemcsak a két keresztény hagyomány különbözőségéből fakad, kimutatható a művelődéstörténetben is, hiszen Tallinnban és Brassóban vannak az utolsó gótikus templomok, Lembergben áll az utolsó ba-

Krakkó

rokk katedrális. És kimutatható mindenekelőtt abban a különbözőségben, amelyet a régió eme két felének kulturái, nemzeti, mentalitási képviselnek. Közép-Európa nyugati fele mindig is a Nyugathoz kívánt tartozni. Még ha a Kelethez tartozott is, mindig a nyugati szabadságeszményeket követte, az emberi személyiség függetlenségének az eszméjét kívánta érvényesíteni. Közép-Európa keleti felén egy másik mentalitás érvényesült, ez nem szabad személyiségnek, hanem alattvalónak tekintette az emberi lényt.

Ez az egyik nagy ellentmondás Közép-Európa két fele között. Van egy másik is. Ez pedig abban áll, hogy Közép-Európának egy része lelkileg még nem szakított a kommunista korszak erkölcsi, kulturális és mentális következményeivel. Közép-Európa több országában olyan uralmi rendszerek, olyan politikai berendezkedések érvényesülnek, amelyek nem voltak képesek radikálisan szakítani a korábbi évtizedek politikájával, hanem egyszerű-

en átfestették a homlokzatot, és egy új, demokratikusnak látszó köntösben érvényesítik ugyanazokat a hatalmi technikákat, amelyeket korábban a kommunizmus hozott létre. Ez különösen ránk, magyarokra nézve fájdalmas, hiszen a szomszéd országokban élő kisebbségi magyar közösségeknek nagy része éppen ennek a politikai kultúrának van kiszolgáltatva.

Előttünk mindazonáltal új korszak áll, a posztmodern Európa korszaka, noha most még Közép-Európában nagyrészt egy premodern politikai hagyomány és kultúra uralkodik. Ezért kell keresnünk olyan eszközöket és technikákat, amelyek képesek lesznek ezt a premodern kelet-közép-európai világot áttemelni abba a posztmodern világba, amelyben a nyugati régiók élnek. Nehezen képzelhető az, hogy a jelenlegi kormányok és politikai elitek hamarosan el tudnak jutni az integráció és a posztmodern politikai kultúra világába. Ezért olyan lehetőségeket kell keresnünk, amelyek mintegy megkerülik az állami politika hivatalos övezetét. Két ilyen terület lehetséges. Az egyik az állami politi-

ka fölött: az európai integráció; a másik az állami politika alatt, mondjuk annak alsóbb szférájában: ez a regionális integráció, tehát régiók egymásra találásának, együttműködésének a lehetősége.

Ezek között a regionális kapcsolatok között a legfontosabb lehetne a közép-európai városok közötti kapcsolatrendszer kialakítása, hiszen a mai polgári civilizáció nem annyira vidéki régiókban, inkább a városokban fejlődik ki. A városok nyomják rá a bélyegüket a posztmodern civilizációra. Következésképp szükséges volna kezdeményezni a közép-európai városok szövetségének a létrehozását. Egy olyan integrációt, amelyben nem országok, nem tájegységek, nem kormányok, nem politikai erők vesznek részt, hanem Közép-Európa városai. Ezek a városok a maguk történelmi és kulturális hagyományaival és persze gazdasági lehetőségeivel. Elképzelek egy olyan szövetséget a közép-európai városok között, amelyben jelen van Bécs és Prága, Graz és Pozsony, Budapest és Temesvár, Krakkó és Újvidék, Zágráb és Innsbruck, Ljubljana és Brno, és persze szívem szerint Kolozsvár - ez utóbbinak most a város polgármestere a legfőbb akadálya. Egy olyan integrációt képzelek el, amely a városi kultúrák összefogása mentén alakul ki, de mint a közép-európai városok kulturális szövetsége egyszerre képes elősegíteni egy magasabb politikai integrációnak a létrehozását is.

Hozzászoktunk ahhoz, hogy itt Közép-Európában a politika csak részben épül a reáliákra, részben szimbolikus. A szimbolikus politizálásnak nagyon gyakran vagyunk kiszolgáltatva. Úgy gondolom hogy a közép-európai városok szövetsége egyszerre lehet politikai realitás és szimbolikus jelzése annak hogy azt a Közép-Európát, amely többször is épülni kezdett, amelyet többször is leromboltak, amelytől mi magunk is többször elfordultunk, amelyet többször elveszítettünk, egyszer mégiscsak fel lehet építeni. Ebben, úgy gondolom mindenekelőtt Ausztriának és Magyarországnak kellene összefognia. ■

Ljubljana

A TÖRTÉNELEM HOSSZÚ SZAKASZOKBAN MŰKÖDIK

- A Szabad György-emlékkönyvbe írt tanulmányod elgondolkoztatott: lehet-e összehasonlítni a XIX. századi Erdélyt, az ott összegyűlt tudást, történelmi tapasztalatot a maival? Mintha fogyna az a tartalék, amelyre az itthoni gondolkodás eddig kimondva-kimondatlanul, de számított.

- Érdekes, amit mondasz, mert egybevág az előttünk járó nemzedék észlelésével. Név szerint Németh László írta romániai útja tapasztalataként, hogy Erdély szellemi evakuációja már a múlt század közepén elkezdődött. A legjobb elmék elhagyták Erdélyt. Neveket is említett, így például első helyen a Kemény Zsigmondét; ő eljött, és Pest vezető újságírója, vezércikkírója lett. Közismert, hogy Wesselényit már csak koporsóba zárva viszik haza a szibói sírboltba. Elhagyta Erdélyt az irodalomtörténész Gyulai Pál és a magyar pozitívista történettudomány legszorgalmasabb életművét reánk testáló alkotója, Szilágyi Sándor is. Közhely, hogy a magyar regény bölcsője Erdélyben ringott. Az *Abafi* című regénnyel műfajttörténeti korszakot nyitó Jósika Miklós a forradalom és szabadságharc idején viselt magas rangú hivatalai miatt 1849-ben emigrált, neki is csak haló porai tértek haza Kolozsvárra, a házsongárdi hegyoldalba. No de ennek az intellektuális evakuálási folyamatnak történelmi előzményei vannak. Igaz, hogy azok nem intellektuálisak. A

Beszélgetés Benkő Samuval

statisztikusok tudni vélik, hogy például a török megszállás után az Alföld és általában a mohamedán vallás alól felszabadított területek benépesítése folyamatában tömegesen költöztek át magyarok Erdélyből tőlünk nyugatabbra fekvő területekre.

A dualizmus korában - az erdélyi magyar művelődési intézményrendszer kiépülésének köszönhetően - az intellektuális kivándorlás csökkent, de megnőtt az agrárnépességből távozók száma. Sokan Amerika,

mások a román ókirályság, a felénk Regátnak nevezett tájak felé vették útjukat.

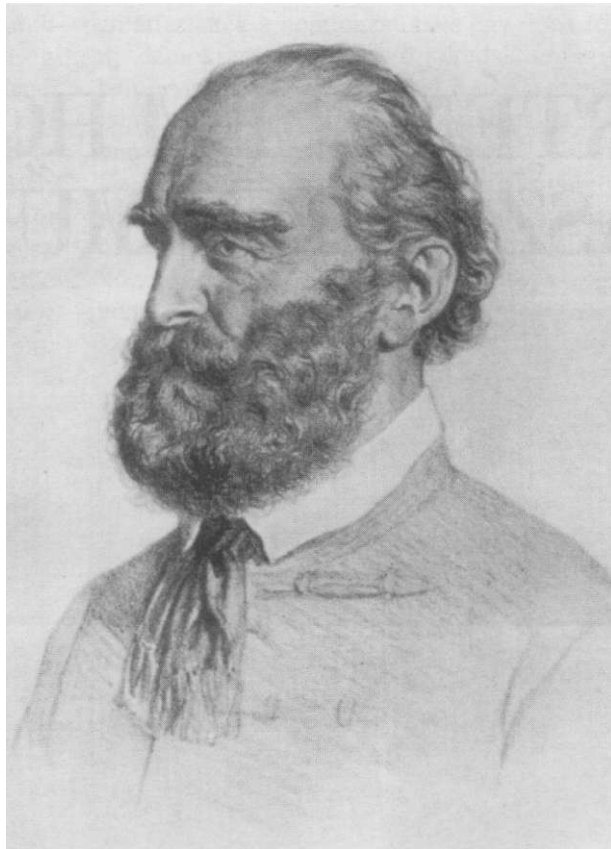
Századunkban négy nagy evakuálási hullámot is számon tartunk. Az 1918-19-es főhatalmi változáskor a köztisztviselők, köztük a magas képzettségű egyetemi tanárok jelentős része kényszerül távozásra, 1940-ben Dél-Erdély magyar értelmiségének (és általában városi polgárságának) jelentős része hagyja el szülőhelyét, a szerencsétlenül végződő második világháború 1944-45-ben ismét sokaknak nyom vándorbotot a kezébe, a Ceaujescu-korszakban elkezdődött, majd annak bukása után még jobban felerősödő kitelepítési hullám pedig csak betetőzi a korábbi folyamatokat. Hangsúlyozni szeretném,

hogy ezekben a történelmileg kikényszerített evakuálási hullámokban mindannyiszor mozdult az értelmiség, az alkotásban (mint értelmiségi létfeltételben) gátolt tehetségek tetemes hányada. De a kripta bejáratát még mindig nem lehet befalazni, hogy heraldiaki szóképpel éljek: a címert még nem kell lefelé fordítani. A család: az erdélyi magyarság még él. Néhány éves tudományszervezési munkám rendjén azt is tapasztalom, hogy még mindig maradt Erdélyben olyan szellemi potenciál, amely ha kellő gyámolításban részesül, csak meg tudja újítani önmagát, és lesz ereje vállalni azokat a feladatokat, melyeket az

ezredforduló követelményei reá rónak és tőle elvárják. A számszerűsíthető romlás nagy és szomorú, de van ennél elkészerítőbb fejlemény is. Erkölcsi romlásunkat tartom napjaink legnagyobb gondjának.

- Nemcsak Erdélyben tapasztalható hanyatlás, hanem Magyarországon is. Csökkent a gondolkodás mélysége és alapossága...

- Az erkölcs az emberi létezésnek olyan attribútuma, melynek létezése vagy hiánya első pillantásra szemünkbe ötlük. Élménye hosszú időre adott. Ki merné például ma érvényét veszítettnek minősíteni Mózes kőtáblákra vésett tízparancsolatát? Éppen ezért döbbenetes az, amit mondasz, hogy a gondolkodás erkölcsi körül van a baj, ha szabad azt mondanom, korunk legnagyobb rákfenéje éppen az, hogy erkölcstelenül gondolkodunk. Ahogy kiejtettem ezeket a szavakat, hirtelen el is némulok... Fogalmazásom felesleges szószaporítás, vagy ahogy a régi görögök mondták: pleonazmus, mert maga a gondolkodás erkölcsi tett. Ha ugyanis nincs benne erkölcsi tartalom, akkor már nem is gondolkodás, hanem az agysejtek hamis tudatot eredményező működése. Az erkölcsi hanyatlás sajnos általános kelet-közép-európai jelenség, és bennem éppen az váltott ki mellbevágóan kegyetlen döbbenetet, hogy egy olyan közösségi jellegű társadalmi berendezkedést ígérő XIX. századi utópia, mint amilyennek a szocializmus ígérkezett a maga nyugat-európai vágyképeivel, ho-

Széchenyi István

gyan torzulhatott keleti típusú állami mindenhatósággá és teremtetett létezési teret tatárkáni terrorisztikus szerveződési formáknak, melyeket nevezhettek pártszervezetnek, kolhozoknak, sztahanovista brigádnak vagy alkotási szövetségnek, de igazi közösségekké sohasem váltak. - El is tűnt valamennyi, s ami maradt belőlük, az torz karikatúra.

Kérdésednek pedig arra a részére, hogy az erkölcsi sorvadásnak milyen a mértéke Erdélyben, és milyen Magyarországon, azt válaszolom, hogy nincs mit egymás szemére vetnünk. Az igaz, hogy Erdély a főhatalmi változással a kelet-európai,

balkáni szellemiséghez közelebb került, mint a szűk határok közé szorult anyaország, de az elmúlt évtizedek Magyarországon is megtették a magukát. A látványon együtt szomorkodhatunk; a tennivalókon együtt töprenghetünk.

Töprengésünkben pedig, ha abból indulunk ki, hogy a gondolkodás már eleve erkölcsi cselekedet, akkor azt kell megkeresnünk, hogy az erkölcsi készítésnek hol vannak a természetes otthonai. A kis közösségekben! Ezeknek a becsületét kell visszaállítani minél hamarabb. És ez nem múlhat bankárokon! Ők években és kamatokban gondolkoznak. A történelem viszont évezredekben és megmaradásban.

— Jó volna megszervezni a szellemi önvédelmet, megtalálni hozzá a régiek tudását, hagyományát. Két nagyon jelentős gondolkodóról szeretném kérdezni a véleményed, Wesselényiről és Kemény Zsigmondról. Az ő munkásságuk, személyiségük reprezentálja a XIX. századot. Hogyan ítéled meg, Kemény Zsigmond által mire készült a nemzet, mi fogalmazódott meg az ő tudásában, sorsában, és mi Wesselényiben?

- Számomra kedves kérdést szegezted nekem. Általában a magyar reformkor, de különösképpen az erdélyi már gimnazista koromban mélyen megragadott. 1944 nyarán a Székelyföldön az éjszaka csendjében jól hallatszott a keleti front tompa ágyúdöreje és a sötétséget felvívó zaj másik forrása, azoknak a re-

***Ha abból indulunk ki,
hogy a gondolkodás már eleve erkölcsi cselekedet,
akkor azt kell megkeresnünk,
hogy az erkölcsi készítésnek hol vannak a természetes otthonai.
A kis közösségekben!
Ezeknek a becsületét kell
visszaállítani minél hamarabb.***

**Mit parancsolt az ész a reformkorban?
Hasonlót ahhoz, mint ma:
korszerű társadalmi berendezkedést, szabadságot, emberhez illő életkörülményeket,
valódi lelki műveltséget...**

pülögépeknek a motorzúgása volt, melyek hadfelszerelést szállítottak Tito partizánjainak. Nos, ilyen hangok keltette hangulatban, magára hagyott, Dél-Erdélyből menekült tizenhat éves középiskolás diákként érzékeltem, hogy a történelem mélyén valami nagy változás érlelődik. Azon a nyáron két nagy irodalmi alkotásnak a bűvöletében éltem. Katona József drámája, a *Bánk bán* és Kemény Zsigmond regénye, a *Zord idő* nem olvasmányom, hanem egész gondolkodásomat mélyen felkavaró élményem lett. Soha meg nem fordult a fejemben, hogy színész legyek, de azon a nyáron két szerepet is megtanultam: a *Bánkét* és a *Petúrét*, és ma is bő részleteket tudok könyv nélkül Tiborc szövegéből is. Nem vet-e furcsa, de mindenképpen eligazító fényt a remekművek természetrajzára, hogy egy, a múlt század első negyedében írt drámai mű, melynek cselekménye az Árpád-házi királyok korában játszódik le, 1944 nyarán egy Nyárád menti faluban tépelődő kamasz gondolkodásának lesz betájolója? A kérdés maradjon meg szónokinak. Viszont rögtön hozzáteszem, hogy a nagy művek minéműségére utal eseten Kemény Zsigmonddal is. A *lord idő-ből* különösen Barnabás diák alakja foglalkoztatott, főleg abban az összefüggésben, hogy a lélek rombolódásában, az erkölcsi pusztulásban milyen védtelen a nagy változások korának gyermeke. A gátlástalanság hősei (akik egyébként nem az ördög cimboráinak születtek) a közösség óvó és fegyelmező hatalma alól kiszabadítva magukat abban a tévhitben leledzenek, hogy a szabadság birodalmába jutottak. Aztán kiderül, hogy egyszerűen csak renegátokká váltak. Barnabás sorsa felett töprengve kezdtem érdeklődni a lélektan iránt, és döbbsentem rá, hogy a hitvesztés és a renegátság

milyen egymáshoz közel fekvő tartományai a lélek birodalmának. Wesselényivel két-három évvel később, már egyetemi hallgatóként találkoztam, mégpedig akkor, amikor szemináriumi penzumként kellett beszámolnom az erdélyi reformkorról. Csak érintőlegesen említem meg, hogy különös vonzódásom a XIX. század első felének eseményeihez és személyiségeihez minden bizonnal hozzájárult Bolyai-kutatásaimhoz is, hiszen e nélkül nem áldoztam volna életemből másfél évtizedet Erdély tudós fia kéziratot hagyatékának tanulmányozására.

Ez után a bizonyára nem sokakat érdeklő önéletrajzi bevezető után rátérek kérdésed tulajdonképpen tárgyára, arra, hogy a nemzet mire készült Wesselényi és Kemény életművében, illetőleg sorsában.

Mind a ketten mélyen átérték a XIX. század első felének általános magyar és sajátosan erdélyi válsághelyzetét. Benső meggyőződésükké vált, hogy a *változás* és a *változtatás* - ez utóbbi mint tudatosan vállalt

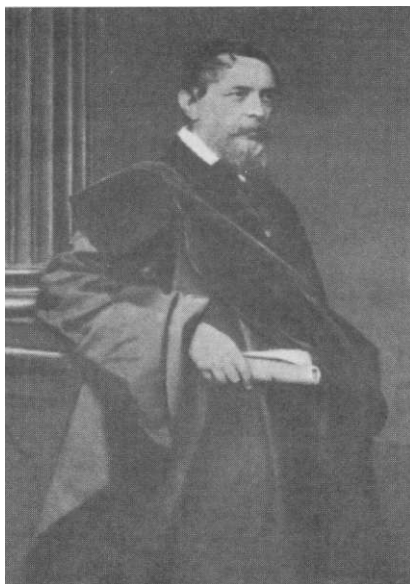
feladat - elkerülhetetlen, parancsoló szükségszerűség. Wesselényi kedvenc szavával szólva felmérték az „észparancsolta” tennivalókat.

Mit parancsolt az ész a reformkorban?

Hasonlót ahhoz, mint ma: korszerű társadalmi berendezkedést, szabadságot, emberhez illő életkörülményeket, valódi lelki műveltséget, ahol Wesselényi szavaival szólva „az ész világít”, és nem uralkodik „balvélemény”. Hadd jegyezzem meg, hogy mind Wesselényi, mind Kemény rettenetesen gyűlölte a demagógiát, a demokrácia látszatát keltő félműveltséget.

Wesselényi születésének kétszázadik évfordulójára készülődünk odahaza. Zsibón és Zilahon arról kívánunk szólni, hogy miért időszerű a tőle ránk szállt örökségnek a felidézése, mit tanulhat tőle a mai - ha jól számolom - hatodik, hetedik nemzedék. Először is a térben és az időben való ésszerű tájékozódásnak a tudományát. A Széchenyivel együtt Nyugat-Európát járó Wesselényi arra összpontosítja gondolatait, és közéleti tevékenységét abba az irányba tájolja be, hogy miképpen lehet magyar közegben megvalósítani mindazt, amit az akkori Nyugat a történelem hozadékaként már a magáénak vallhatott. Pontosan ismerték mindketten az európai erőviszonyokat, s ebben majd a fiatalabb Kemény Zsigmond is osztja véleményüket. Nem kérdőjelezi meg a Szent Szövetségben létrehozott nagyhatalmi egyensúlyi rendszert, mely végül is kerek száz esztendeig, egészen az előző világháborúig fennmaradt. Ennek pedig egy magyar politikusra nézve az a konzekvenciája, hogy a hazai rendszerváltozást (ti. a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet) a Habsburg-birodalom keretein belül képzelik el, csak éppen a birodalom érdekében valónak

Kossuth Lajos

***Mind Wesselényi,
mind Kemény rettenetesen gyűlölte a demagógiát,
a demokrácia látszatát keltő félműveltséget.***

látják az átfogó társadalmi reformot, benne a hatalom megosztásának korszerű intézményesítését. Ami a feudális válságból való kilábalást illeti, a fő probléma a tulajdonviszonyok korszerűsítése volt. A térség agrárviszonyait évszázados lemaradás jellemezte, mely aztán akadálya lett minden további fejlődésnek. Akkor is „privatizálni” kellett.

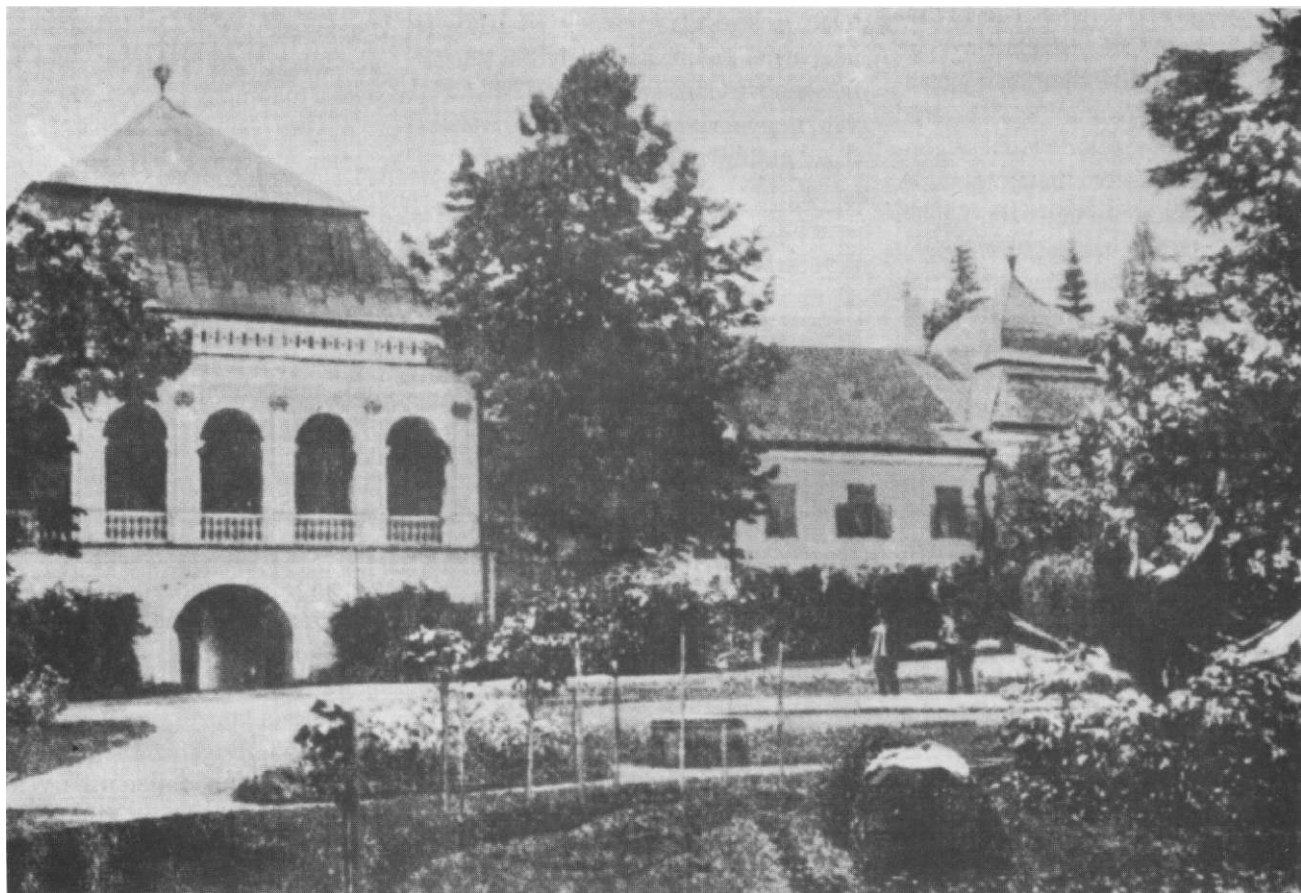
Szabad, birtokló polgárrá kellett tenni a parasztot, kezébe kellett adni a korábbi jobbagytelket, hogy annak kizárólagos tulajdonosa legyen, azt átörökíthesse gyermekeire és benne már megvalósíthasson

egy új üzemszervezési formát. Nevezetesen az árutermelő mezőgazdasági kis- vagy középüzemet. A mezőgazdaságnak ez az üzemesítése jelenti a termelés oldaláról azt a növmot, amit Wesselényi nem győzött hangsúlyozni, s aminek érdekében rendkívül sokat tesz. Egyrészt azzal, hogy maga is korszerű mintagazdaságot rendez be zsidói birtokán, gépekkel, modern termelési eljárásokkal, ipari növények bevezetésével, új állatfajták meghonosításával. A meglévő, őshonos erdélyi állatállományt apaállatok behozatalával javítja fel. A kiváló lószakértő Wesselényi ebben is rokona Széchenyinek. Ezek a reformkori arisztokraták - már tudniillik a legjobbak — jól képzett, tanult szakembe-

Wesselényi Miklós

A zsidói Wesselényi-kastély

***A Széchenyivel együtt Nyugat-Európát járó Wesselényi arra
összpontosítja gondolatait,
és közéleti tevékenységét abba az irányba tájolja be,
hogy miképpen lehet magyar közegben megvalósítani mindazt,
amit az akkori Nyugat a történelem hozadékaként már a magáénak vallhatott.***

rek. Értének a mezőgazdasághoz, és értének a közgazdaságtudományhoz, nem véletlenül *Hitel* a címe az első nagy horderejű Széchenyi-műnek. És a *Hitel* biztatás arra is, hogy ebben a műformában, az értekező pőzban ki lehet fejteni mindazt a mondanót, amit ezek az urak el akarnak juttatni olvasóikhoz.

Széchenyi is, Wesselényi is gazdag arisztokrata volt. Az első jóval módosabb, mint a második, de azért a zsidói főembernek is volt mit aprítania a tejbe. Kemény Zsigmondot viszont kortásai „szegény báróként” emlegették. Neki már reggeltől estig dolgoznia kell ahhoz, hogy megélhessen. Éppen egy Wesselényihez írt levelében szölt arról, hogy a legszükségesebben abból a kicsi vagyonyból, amit megörökölt, vidéken megélhet, van mit ennie, ruházkodni is tud, még egy kocist is tarthat, de többre már nem telik, ezt meg kell keresnie, és ő mint publicista, mint szerkesztő, mint újságíró, mint szépíró keresi meg annak fedezetét, hogy városban (fővárosban) élhessen, művelődési célokra költhessen, külföldre utazhasson. A hivatásnak és a megélhetési kényszerűségnek ez a találkozása hozzájárul ahhoz, hogy végiggondolja az alkotó munkának a mindennapi folyamatát a felkeléstől az éjszakába nyúló órákig - persze sok kávé mellett. Ebben a világban ki kellett dolgozni egyrészt egy új életformát, annak a programját. De ki kellett dolgozni a közéleti viselkedési formáknak a normarendszerét. Első kérdésedben említetted, hogy olvastad azt a tanulmányomat, melyet a Szabad

György akadémikus 70. születésnapjára készült emlékkönyvben publikáltam (a kötet címe: *Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon*), s melyet tapasztalatom szerint nem sokan olvastak. A botránykeltő zszurnalisztika divatjának évadjában én ezen nem lepődtem meg, de azért itt most a te lapod olvasóközönsége számára elismételnék néhány, ott papírra vetett gondolatot. Idéztem egy 1836-ban Erdélyben írt illemtant, melyet Sebes Pál falusi tanító tett közzé kortársai okulására, és ennek a motója így hangzott: „Egy véka Tudomány mellé egy Kőből jó Erkölc és szép magaviselet kívántatik.” Én ma már olcsóbban is adnám: a *vékányi* tudomány mellett megelégednék egy *kupa* jó erkölccsel is.

Kemény Zsigmond

A közéletben a reformkorban olyan új jelenségek tűnnek fel, melyek új viselkedési formák kialakítását tették szükségessé. Ilyen volt a nyilvánosság kérdése, a közéleti vitáknak a megjelenése, melyeket meg kellett különböztetni a veszeke-déstől, a modern politikai pártok csíráinak a feltűnésével hozzá kellett szoktatni a közéletben szerep vállalókat ahhoz, hogy amiért valaki más párt programjában látja a közboldogulás ígérését, azért még szóba lehet vele állni; sőt még köszönhet is neki az ember, akár előre is. A közéleti vezetőt is meg kellett tudni különböztetni a feudális úrtól, hiszen a pártvezért híveivel már nem a familiárisi vagy szerviensi viszony kapcsolja össze, hanem az eszmei nézetazonosság. Meg kellett tanulni a közéletbe való beleszólás gyakorlatát is. Nem tekinthetjük véletlennek, hogy Arany János és Kemény Zsigmond első nagyobb lélegzetű művében, *Az elveszett alkotmány-ban*, illetőleg a *Korteskedés és ellenszerei*-ben a választások illemszabályaira próbálja megtanítani a magyarságot.

*szült a nemzet. Ha összeve-
tem az akkori idők nagyjait
a közélet mai szereplőivel,
azt mondhatom, hogy jelen-
leg nem nagyon látni a hé-
roszokat. Ezzel nem a mos-
taniakat akarom bántani, a
régieket szeretném a te sza-
vaiddal dicsérni vagy ele-
mezni.*

nelmi szakaszról van szó, és eszembe jut a moderm francia történetírásnak sokatmondó figyelmeztetése, hogy a történelem hosszú

***Általában minden időben kevés a száma azoknak,
akik szedhetik a sátorfájukat, és elindulhatnak az idegenségbe,
a plebs, a tömeg marad.
Az irántuk érzett felelősség mondatja,
hogy meg kell találni a túlélés formáit, lehetőségeit.***

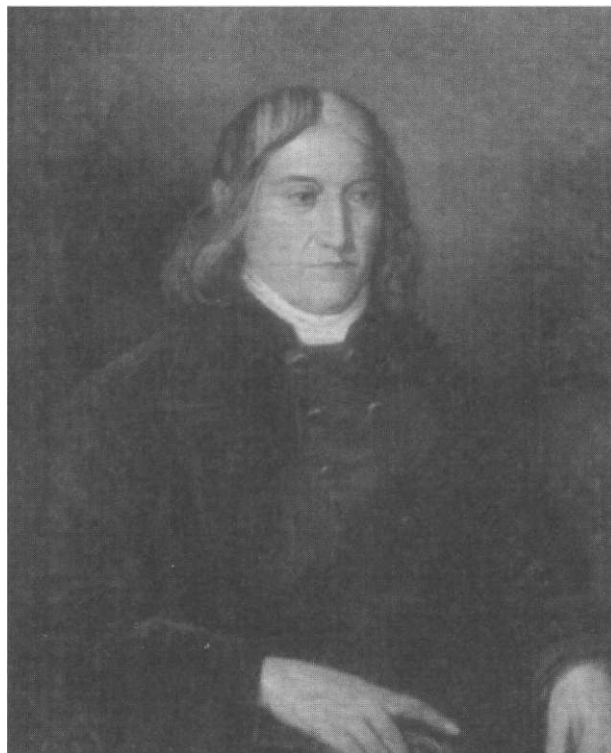
szakaszokban, hosszú időkben működik. Igazad van abban, hogy 48-at megelőzően nagyon hosszú idő volt a felkészülésre. No de tudták, hogy mire kell felkészülniük. Ez a felkészülés többek között azzal járt, hogy az akkori politizáló férfiak jobban benne voltak nemcsak Európának, hanem a nagyvilágnak a forgatagában, mint kortársaink. Egy ma is, és 1989-ben is felelős posztban álló magyar politikustól hallottam, hogy milyen meglepetéssel fogadták a nemzetközi politika nagyjai is a hirtelen változásokat. A régieknek nem volt modern hírközlési apparátusuk, nem hallgattak rádiót, nem néztek tévét, de tudtak történelmet és tudtak életfilozófiát. Gondolj csak arra, hogy egy Bölöni Farkas Sándor birtokba veszi az amerikai demokráciának: a washingtoni demokráciának és a Franklin Benjamin demokráciájának minden vívmányát, illetve fölfigyel mindazokra a visszasságokra, amelyek ott is élnek még, meghúzódznak, mondjuk a négerproblémára, a rabszolgaságra, látja a nagy gazdagság mellett a végtelen nagy szegénységet. Bölöni Farkasék végigjárják a polgárosodó Európának és az Egyesült Államoknak a különböző színtereit. Nagyon érdekes különben, az egyik emlékiró milyen lelkesen ír a gyárak magas kéményéből szálló füstől. Számára öröm, ma kétségbe vagyunk esve, mert fulladunk meg a környezet szennyezésétől. Nem beszélek arról, hogy az anyagi javakkal egybeeső, a termelésben megnyilvánuló novumoknak a felfedezése mellett hogy örvendeznek a szelle-

mi élet haladásának. Szembetűnő, hogy ez a reformkori politizáló nemzedék közgazdaságilag mennyire tájékozott. Azóta sincs ilyen közgazdasági műveltsége a magyar politikai elitnek, például a mai bankáraink lehetnek nagyon ügyesek, hiszen összehordták az óriási magyar államadósságot, a reformkorok nem államadósság kreálásában mutatták meg elméleti fölkészültségüket, hanem abban a szervezőmunkában, amellyel gazdasági egyesületeket hoztak létre, részvénytársaságokat szerveztek és elindították a szövetkezeti mozgalmat. A magyar szövetkezeti mozgalom ugyanis éppen Erdélyben a reformkorban ereszt gyökeret azoknak köszönhetően, akik fölismerik, hogy a tőkefelhalmozásnak a lehetséges intézményes

kerete a takarékszövetkezet, a gondoskodó társaság, ahol össze lehet hordani a kispénzeket, és azokat hitelkonstrukcióban meg lehet mozgatni, és a befektetésnek anyagi hátteret lehet biztosítani. A gyakorlatiasság és a közéleti felelősség egy másra talált.

esett szó Kemény Zsigmondról. Sokoldalúságáról, képzettségéről. Sorában, származásában, alkotásban hozott valami furcsa, talán Erdélyre jellemző mentalitást, szemléletet, örökséget. Az ő reformkori, 1848-49-es forradalom utáni tevékenységére szerinted jelenthet-e az értelmiségnek példát a huszadik században, esetleg éppen most, az ezredforduló éveiben? Üzen-e valamit a mának a kettős sors, az újságyszerkesztő-hírlapíróé aki egyben nagyformátumú regényíró és történetfilozófus?

Bolyai Farkas

- A történelem nem tanmesék gyűjteménye. A múlt nagyjai nem okos tanító bácsik, akik viselkedésre tanítják az utókort. Ők azzal igazítják útba az utókort, hogy erkölcsileg minősíthető életművüket hagyták rá: erények és gyarlóságok olyan halmazát, ahol mindig a jó, az igaz és a szép került túlsúlyba.

Kemény életében és művében sok minden van, ami őt a mai ember szemében rokonszenvenné teszi. Első helyen említeném jellemének szuverénitását. Fiatalon három nagy egyéniségnek kerül a vonzáskörébe, és neki döntenie kell, hogy valamelyikükhöz csatlakozzék. Wesselényivel jó barátok, Széchenyi és Kossuth is szívesen látná maga mellett. Ő Wesselényivel szem-

ben is, no meg az egymással vitázó Széchenyivel és Kossuthal szemben is megőrzi abszolút függetlenségét. Ez értelmiségi magatartásra vall. Ugyanakkor pontosan tudja, hogy melyek azok a kérdések, melyekben egyetért az említett státusférfiakkal. Az övé nem elzárkózó, tagadó magatartás, hanem szelektáló. 1848 márciusának nagysága abból is kitűnik, ahogyan ezek a férfiak reagálnak az eseményekre. 1848 tavaszának varázsa alól senki sem tudta kivonni magát a magyar glóbuszon, valami olyan történt, mint 1956 őszén. A történelem egy pillanatában szabadság és magyarság egyet jelentett. Wesselényi vagy Kossuth lelkesedésén, ismerve vérmérsékletüket, nem csodálkozunk, de Széchenyi és Kemény azonosulása a hirtelen változással már magának a bekövetkezett fordulatnak a történelmi méreteire utal. Emlékezzünk csak arra a híres levélre, melyben Széchenyi beszámol titkárának, Tasner Antalnak a Pozsonyban történtekről. A nehezen lelkesedő, szkeptikus természetű Széchenyi „csodáról” ír, és ilyen mondatokat vet papírra: „Az én politikám biztos volt, de lassú. Kossuth egy kártyára tett mindent, és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán húsz év alatt sem bírhatott volna előállítani!” Ugyanebben a szellemben vállal közéleti szerepet Kemény Zsigmond is, és ír lelkes cikket mindaddig, amíg az események (elsősorban az európai események) nem hoznak olyan fordulatot, melyben a magyarság vállalt fegyveres önvédelmi harca nem válik reménytelenné. A békepárthoz csatlakozva keresi a megegyezés lehetőségeit. Sokat vitatott történelmi pamfletjei, a forradalom után az önkényuralom idején írt, nagy vihart kavaráró röpíratok is tulajdonképpen taktikai fogásként értelmezhetők, olyképpen, hogy a halált osztogató

Vörösmarty Mihály

rémuralom számára megteszi bűnbaknak Kossuthot, mondván: a törtétekért egyedül ő a felelős. Kossuth elment, nincs életveszélyben, viselje hát a törtétek ódiomát. A nép viszont itt van, nem vonult emigrációba, általában minden időben kevés a száma azoknak, akik szedhetik a sátorfájukat, és elindulhatnak az idegenségbe, a plebs, a tömeg marad. Az irántuk érzett felelősség mondatja, hogy meg kell találni a túlélés formáit, lehetőségeit.

Az önkényuralom korának elviselhetetlenségéről beszélve mindig a hasonló gondolkodású Bolyai Farkas esete jut eszembe, ő amikor ismét találkozik a marosvásárhelyi kollégium padjaiba visszatért, fegyvert viselt diákjaival, azzal vigasztalja őket, hogy mint nemzet elvesztünk, de mint ember feltámadhatunk. Gyenge vigasz ez? Azt hiszem, hogy nem. A hangsúly ugyanis a feltámadáson van, azon, hogy van esély a tovább élésre, érdemes hinni a feltámadásban. A másik nagy erdélyi személyiség, az imént emlegetettnek a fia: Bolyai János

ebben az elvadult időben világakadémia-tervezetet dolgoz ki. Platónra emlékeztetően egy olyan társadalomról szövi utópiáját, ahol a tudósok veszik kezükbe a közélet irányítását, az elképzelt világállamban tudományos központok köré régiók szerint szerveződik a kormányzó hatalom, és a társadalom igazgatásának az a legfontosabb feladata, hogy lehetőséget teremtsen az embernek a tudományos munkálkodásra, értékteremtő alkotó tevékenységére. Ennek az utópiának a születésével egy időben Erdély másik nagy fia: Mikó Imre kisebb dologra koncentrál. Megteremti az erdélyi magyarság tudományos központját, az Erdélyi Múzeum-Egyesületet, és ezzel

távlatot nyit, programot sugall az értelmiségi létformát kereső erdélyi magyaroknak, már tudniillik azoknak, akik fejüket a tudomány művelésére adták.

— *Egy utolsó, nem éppen ide vágó kérdés... Kemény Zsigmond Naplója említi a Vörösmarty által anynyira kedvelt rózsamálit. Milyen bor ez?*

nem az az ital, melyet a gyulafehérvári Rózsamáji dülőben szüretelt szőlőből sajtoltak. Rákóczi György fejedelem gazdasági iratait olvasva bukkant az elnevezésre Vörösmarty, és amikor első látogatása alkalmával Kemény Zsigmond őt „bormanipulációk” között találta, arra kérte erdélyi vendégét, hogy szerezzen neki ilyen bort. A szőlőhegy ma is a gyulafehérvári érsekség tulajdonában van, és büszkén felelhetem kérdésedre, hogy három erdélyi katolikus püspök asztalánál is ittam ennek a hegynek a levéből. Mondhatom, pompás ital. Kérdésed különben egy kicsit vigasz is számomra, mert annak a bizonyossága, hogy akadnak még magyarok, akik olvassák klasszikus íróikat.

Módos Péter

WESSELÉNYI UTCA 13.

(Forgatókönyv)

Miközben a kamera bejárja-be mutatja a házat, az *Erzsébetváros* című könyvből halljuk Ágoston Gábor szövegét, esetleg magának a szöveg szerzőjének felolvasásában:

„Wesselényi utca 13. A bérház feltételezésem szerint 1905 körül épülhetett. ... A szecesszió jegyeit viseli magán a külső díszítés, gondolok itt a harmadik emeletről a tetőig futó népművészeti ihletű növényi és pálmás díszítésre és a tetőrész pártázatos kiképzésére. A ház nem műemlék. Ennek ellenére törödni kellene a külső képével. Elcsúfítja a sötétszürke festés és a díszítéseket sem kémélő konvektorok képe. A Wesselényi utcai homlokzat szimmetrikus, ezt a szigorú szerkezetet a Kazinczy utcai saroktorony oldja fel. A két függőfolyosós belső udvar hátrafelé nyitott. A lifirácsok és a lépcsőházi korlátok nagyipari szecessziós termékek, az ugyancsak itt található eligazító táblákkal együtt. A földszinten a falicsempék által szabadon hagyott helyen két táblakép található, a bejárat felé eső kép még elég jól kivehető. Naiv mester alkotása lehet, keletkezésük körülményeiről a lakók nem tudtak semmit sem mondani.”

A kamera természetesen végigköveti a szöveget, aztán a lépcsőházból kilép az utcára és átmegy az utca másik oldalára.

Szemközt, a Wesselényi utca és a Kazinczy utca sarkán a jelenlegi Pepsi Colát hirdető élelmiszerboltot egy, a mai környezettől elütő, jelleget nem leplező színházi díszlet takarja el: kocsmabejárat, felette régi-es betűkkel: WEISZ MENDEL VENDÉGLŐJE ÉS ITALMÉRÉSE.

A díszlet előtt két asztal, székekkel, az egyik üres, a másik mögött ketten ülnek: Méray Tibor és Simó Sándor.

Méray (a Wesselényi utca 13-ról néz): Furcsa érzés hatvan év távlatából szemben ülni azzal a házzal,

ahol gyerek voltam és ahol a gyerekkorom véget ért. Amíg itthon élttem, keveset jártam arrafelé. Amikor harminchárom esztendő emigrációja után, 1989-ben először jöttem haza - talán emlékszel, a Nagy Imre-temetés alkalmából -, az első utam ide vezetett.

Simó: Mit értesz azon, hogy itt ért véget a gyerekkorod?

Méray: Látod a második emeleten azt a két ablakot? Azok mögött halt meg az apám. Egy jeges februári napon kiment egy barátja temetésére, a temetőben megfázott, tüdőgyulladást kapott. Egy hét múlva már nem élt. 53 éves volt, és én nagyon szerettem. Ma két penicillin injekció megmentené. Akkor hiába rakták rá a prizniceket, hiába rohantunk az éjszakában a bátyámmal, hogy egy oxigénpalackot szerezzünk - szereztünk, de már nem segített. Ez 1937-ben történt, 13 éves voltam. Attól kezdve az egész életem megváltozott.

Simó: Szóval zarándokhely neked ez a kopott pesti bérház...

Méray: Az is, és nemcsak az, és nemcsak nekem. Ha csak rólam volna szó, érdektelen volna, és meg sem invitáltalak volna, hogy ülünk le itt, szemközt vele, Weisz Mendel egykori vendéglője elé.

Simó: Nem egészen világos, amit mondasz...

Méray: Ehhez a házhoz nemcsak engem fűznek szomorú emlékek. Jóformán minden háznak vannak emlékei, hogy azt ne mondjam: legendái. Mikor gyerek voltam, többször is hallottam egy történetet, talán anyámtól, talán nagyanymtól, aki a ház megépülése óta itt lakott - a nagyapám halála után költöztünk ide, a szüleimmel hozzá -, akkor nem is értettem pontosan, mégis megragadt bennem. A történet úgy szólt, hogy volt itt egyszer egy háziúr, gazdag ember, aki 1919-ben, a Kommün alatt kiugrott az ablakon,

szégyenében, mert a fia nagy kommunista volt. Halvány sejtelmem sem volt akkor arról, mi az, hogy Kommün meg kommunista, de az, hogy a háziúr kiugrott az ablakon, megragadt bennem, annál is inkább, mert a háztulajdonosi lakás a mi lakásunk mellett volt.

A kamera az utcát mutatja - virtuális szimulációs módszerrel, fényképe alapján „életre keltve” -, egy fiatal férfi közeledik a Síp utca felől, aztán leül az asztal mellé, Simó Sándor helyére.

A fiatal férfi (Mérayhoz): Nem ismeresz meg?

Méray: A vonásaid ismerősek... De nem... nem tudom...

A fiatal férfi: Déry vagyok. Déry Tibor.

Méray: Szent Isten! Tibor! Mikor utoljára láttalak, Párizsban - nem, nem Párizsban, hanem a dalmát tengerparton, egy nemzetközi írókongresszuson, Böbével, Illyéssel, Flórával, Boldizsárékkal, akkor 75 éves voltál.

Déry: De most 1919-nél tartunk. 25 éves vagyok. És helyesbíteni jöttem. Mert te, amikor a „legendát” felelevenítetted, nagyon jól tudtad, kiről beszélsz...

Méray: Tudtam. Azért kezdtem bele...

Déry: Mielőtt folytattad volna, mielőtt a nevedet kimondtad volna, helyesbítenem kell. Az igaz, hogy az apám itt, 19-ben, a Kommün alatt kiugrott az ablakon, de az nem igaz, hogy szégyenében és miattam ugrott ki.

Méray: A ház az övé volt...

Déry: Ezt megírtam a börtönben...

Méray: Horthyék alatt?

Déry: Kádárék alatt. Mikor 56 után lefotogtak, és kilenc évre elítéltek, akkor egy idő múlva megengedték nekem, hogy a cellámban dolgozhassam. Belekezdtem az önéletrajzomba. Ott elmondom, hogy az

apám, aki Szegeden volt ügyvéd, öregségére eladta a szegedi bérházát, és megvette a Wesselényi utca 13-at, hogy a házbérekéből élhesünk. Nemcsak te, de jóval előttem én is ebben a házban éltem a szüleimmel és az öcsémmel, több mint tíz évig.

A kamera egy fényképet mutat, a ház második emeleti gangján két férfi áll, az egyik katonaruhában.

Méray: Tévedés. Ez az én apám, a bátyámmal, aki éppen hadapródörmesterként szolgált Horthy Miklós seregében.

A fénykép áttűnik egy másik fényképbe - ugyanaz a gangrészet, egy idős, szakállas férfi áll ott, botjára támaszkodva.

Méray: Igen, ez Tibor apja. Dr. Déry Károly.

Déry: A börtönben, azt hiszem, ötven évnyi távlatból, elég jól felidéztem ezt a házat. (Az asztalon ott van előtte a kis füzet, amibe a cellában írt, abból olvassa:) „A ház a Kazinczy utca sarkán állt, lécspóházának fala keskeny sávban ríktó csempével fedve, s mintha valami különös díszítése is lett volna még. A kapu egyik oldalán trafik, a Kazinczy utcába benyúlva kávéház... Később a ház egyik lakásában kifőzést csináltak, hová főképp kaftános galíciai menekülték jártak...”

Méray: A kávéház eltűnt, a trafik most is ott van, ahol volt. Egy ideig a nagynéném bérelte, és én olykor

segítettem is neki a Leventék és a Memphisek árusításában, és fizetésként falhattam az újságokat, a Nick Cartereket és a Filléres Regénytár remekeit. De az imént más témánál hagytuk abba. Azt mondtad, hogy az apád nem miattad lett öngyilkos.

Déry: Súlyos beteg volt, a lábát is eltörte, félt a magatehetetlenségtől, és félt attól is, hogy kegyelemkenyérre szorul. Amikor aztán 19-ben államosították a házat, akkor törött lábával, mankójára támaszkodva, felkapaszkodott az ablakpárkányra, és 76 évesen kivetette magát az utcára.

Méray: Ezek szerint annak, hogy te akkor valóban már hívő és aktív kommunista voltál, semmi szerepe nem volt az apád halálában. Nem szépíted a tragédiát, Tibor?

Déry: Bizonyítékom van. A Petőfi Múzeumban le van rakva az apám búcsúlevele.

A Petőfi Irodalmi Múzeumban - a Károlyi-palotában - vagyunk. Nagy Csaba, a kéziratosztály vezetője és Varga Katalin, a helyettese, előkeresik a Déry-hagyatékból azt a dossziét, amelyiken a felirat: *Dr. Déry Károly búcsúlevele*, kiemelik belőle a sárguló papírt, a kamera rámegegy a dátumra.

Nagy Csaba: Különös búcsúlevél ez. A dátuma 1919. március 15. Kun Béla csak hat nap múlva, március 21-én vette át Károlyi Mihálytól a

hatalmat, így aztán Dr. Déry Károly valóban nem a Kommün vagy a fia kommunistasága miatt döntött úgy, hogy megválnak az élettől. De különös azért is, mert ezen a négy oldalon nem egyszer, hanem háromszor is elbúcsúzik. Március 15-én ugyan is ölte meg magát. Több mint két hónappal később, május 31-én újra ír a feleségének, elmondja, hogy remélte: jobbra fordul az egészsége, de mert ez nem történt meg, nem vár tovább. És mégis várt: június 23-án néhány soros utóiratot fűz a kettős búcsúhoz: orvosát, Dr. Keményfit arra kéri, hogy ha nem sikerül az öngyilkossága és életben maradna, akkor ne engedje tovább kínlódni.

Varga Katalin: És különös azért is, mert két nyelven íródott. A felesége, Ernestine bécsi asszony volt, nem tudott magyarul, tőle igen szépen és gyöngéden németül vesz búcsút, de Tiborhoz magyarul szól.

Méray és Déry a Weisz Mendel-vendéglő előtt ülnek és hallgatják, amint egy öreges férfihang olvassa:

„Kedves Tibor fiam! Nem akarok ismétlésekbe vagy részletezésekbe bocsátkozni mindarról, amit fent pár sorban Mamának megírtam. Vele szemben csak hangsúlyozni kívánom, hogy a jelenlegi súlyos és szomorú viszonyokat általában, és különösen az én balesetemből kifolyólag reám nézve túrhetetlenné vált helyzetet tovább viselni nem vagyok ké-

Déry Tibor szüleivel

pes, és ennek következtében Terád nagy feladat vár. Neked nemcsak magadról kell gondoskodnod, úgy szellemileg, mint anyagilag életcélnél elérhetővé végett, hanem kell, hogy támasza légy Anyádnak és Zsorzsinnak (öcsédnek), hogy ez utóbbi tanulmányait rendszeresen folytassa és bevégezze, mama pedig minden anyagi gond és zavartól megkímélve, öreg napjait nyugodtan élhesse! E végre légy okos, ne szorítkozzál csak a jelenre, hanem minden cselekedetben gondolj a jövőre is! Élj boldogul, ölel és csókol számtalanszor szerencsétlen apád, Károly."

Déry (felmutat egy ablakra): E mögött az ablak mögött írta ezeket a sorokat. Valami végtelen nagy lelki nyugalommal vagy beletörődéssel, ahogy a szép, szabályos írása is mutatja. És ebből az ablakból dobta az utcára magát.

Méray: Nemigen hallgattad meg a kérését. Ha nem tévedek, sem okosan, sem előrelátóan nem cselekedtél. Úgy hírtett, hogy még apád halála évében elkártyáztad ezt a házat.

Déry: A háznak rám eső részét. Így igaz. Az Esterházy utcában, ahová öt-hat perc alatt jutottam el a Wesselényi utcai lakásunkból, volt akkoriban egy Otthon nevű író- és újságíróklub. Ott a kártyaszobában szinte napok alatt elvertem teljes apai örökségemet.

Méray: És apád intelme, utolsó kérése hozzád?

Déry: A Mama éveken át nem mutatta meg nekem apám búcsúlevelét. Ezt áttételesen megírtam a *Be-fejezetlen mondat-ban*. De lehet, hogy ha megmutatja, akkor is leültem volna a kártyaasztalhoz. Mikor az ember kártyázni kezd, akkor arra gondol, hogy nyerni fog. De a Mamáról, amikor elszegényedett, élete végéig gondoskodtam...

Déry helyén már újra Simó Sándor ül a kávéházi asztalnál.

Simó: És milyen emlékművet állított neki!

Látni a Mama fényképét, amely lassan áttűnik Darvas Lili arcába: rövid bevágás következik a *Szerellem* című filmből.

Simó: Valóban furcsa ház. A magyar próza, a magyar film egyik legszelbenn megfestett nőalakja több mint egy évtizeden át ugyancsak itt élt ezek mögött a falak mögött, lépett be és ki ezen a kapun, járt-kelt ebben az utcában.

Méray: És még sok egyéb elmondani való mellett az irodalmi kötődéseknek sem értünk a végére. 1942-43-ban egy irodalmi antológia született meg a mi egykori lakásunk másik szomszéd lakásában, Dr. Stein ügyvédéknél. Ez a história sem vidám. Ezen a környéken meglehetősen ritkák a derűs történetek.

A kamera a *Költők kórusa* címlapját mutatja, aztán Simó Sándor felüti a könyvet az „Előszó”-nál.

Simó: Komlós Aladár írta az előszót...

Méray: Aki ennek a századnak egyik legkitűnőbb, s ami nem kevésbé fontos: egyik legszigorúbb és legtisztességesebb magyar irodalomtörténésze volt.

Simó (olvassa az előszót): „A fiatal írók, akik e kötetben a nyilvánosság elé lépnek, tizenkilenc-húsz évesek. Van köztük műbútorasztalos, vasmunkás, szerelő, fényképész. De mind ahhoz az emberfajtaához tartozik, mely a borsón is szépet álmodik... Mekkora a tehetségük? Egy ember művészi fejlődése kiszámíthatatlan... Kemény Zsigmond írta valahol: »Afelől, hogy a talentumos és jellemes férfiak közül kik legyenek nagyok? mindig a helyzet határoz. A nagyság a sorsé; csak a tehetség az

embereké...» (Mérayt kérdezi): Mi szükség volt a Wesselényi utcában egy költői-próza antológiára?

Méray: Fiatalok voltunk, írtunk, nyilván zseniknek képzeltük magunkat - csak éppen a fennálló törvények következtében sehol sem jelenhettünk meg. Ahogy Komlós Aladár megjegyezte: a külső érvényesülés reménye nélkül hódoltunk művészetnek és tudománynak...

Simó: A kötet Stein Imrét nevezi meg az antológiaterv felvetőjének és szerkesztőjének. Soha sehol másutt nem találkoztam ezzel a névvel.

Méray: Nem találkozhattál. Mire ez a kötet megjelent, Stein Imre már nem élt. Tüdőbajos volt, emlékszem, krétafehér arccal üldögélt egy fotelban (felmutat a házra) a mögött az ablak mögött, ott írta csendes hangú verseit, ott kerestük fel, és adtuk oda neki a kéziratainkat. Meggyőződéses cionista volt, magyarul verselt, és közben egy akkor még nem létező Izraelről álmodozott, amit ő már sohasem láthatott meg.

Simó: A Wesselényi utcai levegő aligha használt neki...

Méray: Meg fogsz lepődni: akkoriban még kitűnő volt a levegő a Wesselényi utcában. Itt akkor is, ma is egy nagyváros és egy falu keveredik egymással. Kukkants be egyik-másik mellékutcába, a Kazinczy vagy a Síp utca máig megmaradt egy- vagy kétemeletes házainak udvaraiba, kerteket, lombos fákat fogsz találni. Ötéves koromban tüdőcsúshurutom volt. A háziiorvosunk, a Fehér Kereszt kórház felejtethetlen Fábián doktor bácsija azt mondta az édesapámnak: „Tanár úr, elküldheti a gyereket a Mátrába vagy egy svábhegyi szanatóriumba, ez egy csomó pénzébe fog kerülni. Ha rám hallgat, rakja ki most télen egy lígestulban a gangra reggeltől estig, és meglátja, meg fog gyógyulni.” Ott feküdtem heteken át, nyakig bebugyolálva a lakásunk előtt a gangon, és a Wesselényi utcai száraz, tiszta levegő meggyógyított. Stein Imre betegsége súlyosabb volt...

Simó: Tudta, hogy meg fog halni?

Méray: Ez az antológia maga is felkészülés volt a halálra. Sietett az összeállításával, szinte a sírkövének

Déry 1940-ben öccsével a mama születésnapján

szánta. Van benne egy verse is, „Búcsú” a címe, egy tizenkilenc éves fiú ennél egyértelműbben és megrázóbban aligha várhatta a halált.

Versmondó színész (fiatal színia-kadémista):

*A hold ezüstös homlokán
külnek lázas foltok,
tejúton szárnyas gondolán
várnak rám bolond koboldok.*

*Dalukra fűzték a napot
és az utánuk lejtett,
kacsingattak a csillagok,
fényt kergettek a lelkek.*

*Fatornyok, testes kupolák
kórusban énekeltek,
sorfalat álltak a csodák
csillogó arcukkal keletnek.*

*Kitárt mellekkel jöttek ők,
a vékonyvállú szentek,
köszönteni az elmenőt,
mert napjaim leteltek.*

Simó: Arccal keletnek fordult - gondolom, Jeruzsálem felé, és közben szép magyar rímekkel fatornyokról verselt... És napjai leteltek...

Méray: Mondtam, ritkák erre felé a happy-endek.

Simó (lapozgatja az antológiát). Bálint Ákos, Földi Sándor...

Méray: Nem tudom, mi lett velük...

Simó: Gárdos Károly, aki két novellával szerepel...

Méray: A Petőfi Múzeum Nagy Csaba tudós munkájából, az emigráns irodalom lexikonjából tudtam meg, hogy Kariel Dosh néven megbecsült író és karikaturista lett Izraelben.

Simó: És három, Magyarországon ismert név: Aczél Tamásé, Major Ottóé és a tiéd.

Méray: Hogy Major Ottó miként került kapcsolatba Stein Imrével, nem tudom, annak ő a megmondhatója. Aczél Tomit én mutattam be neki. A kettőnk neve azóta meglehetősen összekapcsolódott - itt szerepeltünk együtt először. Ő három verssel, én egy bibliai ihletésű, jambusos, ötfelvonásos történelmi dráma ötödik felvonásával.

Simó: Tizennyolc éves voltál. Volt merszed ötfelvonásos drámát írni?

Méray: Akkor még több elhivatottság és kitartóbb tehetség mocorgott bennem, mint a későbbiekben.

Simó: És Aczél? Ötszázoldalas könyvek, Kossuth- és Sztálin-díjas

Wesselényi utca 15.

regények, később meg Amerikában is sikeres nagy munkák írója - ő is lírai költőnek indult?

A Nagydiófa utca felől egy fiatalember közeledik, leül az asztal mellé, Simó Sándor helyére.

Méray: Emlékszel, Tamás?

Aczél: Már hogyan emlékeznek? Itt volt az üzletetek, a Wesselényi és a Síp utca sarkán.

Méray: Anyai nagynéném alapította, valamikor a múlt század végén: Braun Gyula, kávéházi és vendéglőberendezések. Kávéházi asztalok és székek, kerti vendéglői bútorok, biliárdok és dákók, dákókréták, elefántcsontgolyók, evőeszközök, alpakka tálcák...

Aczél: Zelma néni vezette, az édesanyád. Fiatalon maradt özvegyen.

Méray: Negyvennégy éves volt...

Aczél: Az apám be-bejárt hozzá, beszélgetni, talán udvarolgatni is.

Méray: Nem kellett kilométereket gyalogolnia. Itt laktatok ti is, a Wesselényi utcában, a Nagydiófa utca sarkán.

Aczél: Az apám büszkén mesélte, hogy az ő fia költő.

Méray: Az anyám meg azt felelte, hogy az övé is.

Aczél: Aztán 41-ben, húszéves koromban megjelent az Officinánál az első kötetem (a kamera mutatja az asztalon fekvő kötet címlapján): *Ének a hajón*.

Méray: Eleted legjobb műve.

Aczél: Kétes értékű bók.

Méray: Csak azt akartam mondani, hogy akkor még nem rontott el téged sem, engem sem a politika.

Aczél: Az apám odaadott Zelma néninek egy példányt, amit neked dedikáltam.

Méray: Fel sem tudod mérni, hogyan hatott rám, a tizenhét éves sihederre ez a kötet. Csupa tisztelet voltam irányodban, akinek önálló könyve jelent meg, az én szememben tüstént halhatatlanná váltál. És csupa reménység: három évvel vagy idősebb, mint én - három év múlva talán nekem is megjelenhet majd egy könyvem. És csupa hála és büszkeség: ez volt az életemben az első könyv, amit nekem dedikáltak.

Aczél: És köszönő, köszöntő, üdvözlő verset írtál hozzám.

Méray: A verset anyám átadta apádnak, apád neked, és az „öregék” úgy döntöttek: eljött az ideje, hogy a két „kölyök” megismerkedjék egymással.

Aczél: Így kezdődött.

Méray: És több mint ötven évig tartott. Szép barátság volt. Egészen addig, amíg tavaly, váratlanul és komiszul el nem mentél, véglegesen.

Aczél (feláll a székről, széttárja a karját) Nem akartam... (elindul a Nagydiófa utca irányában és szétfoszlik az alakja.)

Az *Ének a hajón* ottmaradt az asztalon.

Aczél helyén most megint Simó Sándor ül. Lapozgatja a kötetet.

Méray: Van ebben a kis kötetben egy döbbenetes vers. Tamást tavaly a szívével operálták. Az orvosai optimisták voltak, rutinműtétnek ígérkezett. És operáció közben agyvérzést kapott. Az agyában megpattantak az erek. (Kiveszi a kötetet Simó kezéből és fellapozza „A halott” című verset.) És most hallgasd meg ezt a verset...

Aczél (aki közben észrevétlenül visszajött és ott áll az asztal mellett, nagyon egyszerűen, a legkevésbé sem „szavalva”):

Nyugodt már. Arca kisimult.

Nem bántja füstös elmúlás.

*A vak jövő, a kicsi múlt
eltűntek, mint a vízfolyás.*

*Szép hangokat hall. Égiek
zengnek fülébe zsolnárt.*

*Nem vonja vállát már. Minek?
Mosolyogva tűri holtát.*

*Elfekszik. Nyugton. Biztosan.
Karjai felfelé merednek.*

*Mert itt maradtak kormosán,
akik élnek, gyűlölnek, szeretnek.*

*Még tegnap élt. Zsibongott
testében a csurranó meleg.
Mára meggondolta a dolgot.
És visszafordultak az erek.*

*Kettérepedtek a csatornák.
A szakadékok megszélesedtek.
Egy illat bódította torkát,
amelytől egyre részegebb lett.*

*Most már nyugodt. A kínokon
teste és lelke átjutott.
A nagy Egésszel lett rokon,
amelytől élni nem tudott.*

Aczél alakja megint szertefoszlik.

Méray: Hallottad? „Visszafordul-
tak az erek”... „Kettérepedtek a csa-
tornák”... Húszéves korában valami
dermesztő pontossággal előrelátta:
hogyan fog hetvenhárom évesen
meghalni.

Simó: Költők, novellisták, drá-
maírók a Wesselényi utcában. Pest-
nek és Budának voltak irodalmi-mű-
vészeti központjai - sosem gondol-
tam volna, hogy ezt a környéket is
ide lehet majd sorolni.

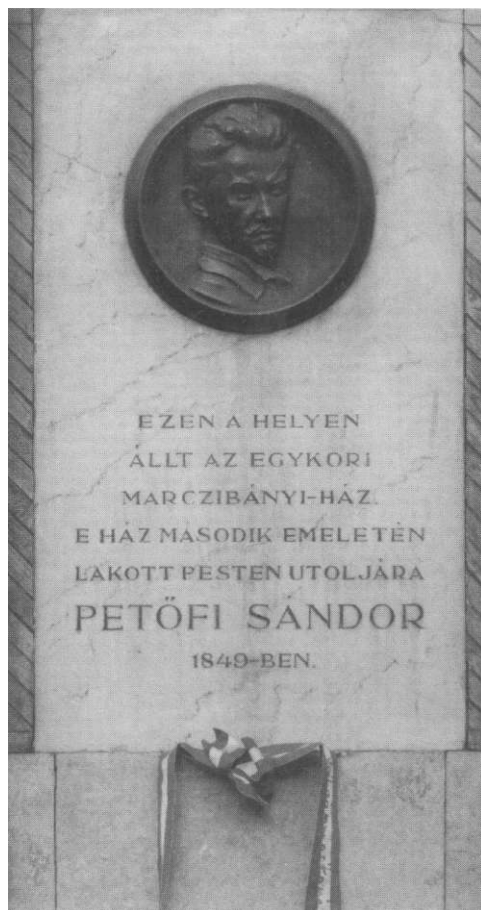
Méray: Nem? Látod itt velünk
szemben ezt a régi, kétemeletes
házat? A Wesselényi utca 15-öt.
Valaha itt lakott Szigligeti Ede, a
Liliomfi írója. És ez nem minden.
(Az asztalra rak egy fényképet.)
Ez a ház a Síp utca és a Dohány
utca sarkán állt. Én még jól em-
lékszem rá, különösképpen a
fényképen látható Schmolka hen-
tesüzletre. Apám oda szokott át-
menni anyám Síp utcai üzletéből
egy kis sonkáért, felvágottért.
Onnan hozta életem első császá-
r-húsát, aminek az íze máig a
számban maradt. Emlékszem arra
is, amikor ezt a házat lebontották,
és az új, modern épület földszint-
jét a híres Gutmann-áruház fog-
lalta el - onnan kaptam az első
bricsesz nadrágomat, ami akkor-
tájt átmenet volt a rövidnadrág és
a hosszúnadrág között. Nos, a
Schmolka-házban, annak a Do-
hány utca felé eső oldalán, tudod-
e, valaha ki lakott? Petőfi, Szend-
rey Júlia és Jókai. Petőfi és ifjú
felesége a koltói esküvőjük után
meglátogatták Aranyt Nagyszal-
ontán, aztán 1847 novemberében
már jöttek is Pestre. Egressy Gá-
bor talált nekik lakást - mint írta:

„Szállást már fogadtam számodra a
Dohány utcában, Schiller-ház első
emelet.” Petőfiék az egyik szobát
használták, amelyhez hálófülke tar-
tozott, egy másik szobát átengedtek
Jókainak, és a kettő között lévő, har-
madik, kisebbik szoba a közös ebéd-
lőjük volt. 1848. március 15-én reg-
gel ebben a házban tanácskozott a
nap teendőiről Petőfi, Jókai, Vasvári
és Bulyovszki, itt határozták el,
hogy elsőnek a sajtót kell felszaba-
dítani, ebben a házban írta Petőfi a
„Talpra magyar”-t. A Wesselényi ut-
ca tájéka ne volna irodalmi kör-
nyék? Innen, ahol most ülünk,
Weisz Mendel vendéglőjétől alig
háromszáz méternyire született a
Nemzeti dal!

A Síp utca felől jön vissza Déry,
Aczél Tamásba belekarolva. Odaül-
nek az asztalhoz.

Déry: Most, hogy Petőfiék már-
cius 15-i terveiről beszéltek,
eszembe jutott valami, amit még el
kell mondanunk. Hoztam magam-

Emléktábla a Rákóczi úton

mai az Aczél is, mert ő is benne
volt a dologban. Mind a hárman
benne voltunk, egykori Wesselényi
utcaiak.

Aczél: Persze mi Petőfiéknek sem
irodalomban, sem politikában a bo-
kájukig sem értünk, de némi össze-
esküvésbe, másokkal együtt, mi is
belekeveredtünk.

Simó: A pártban?

Déry: A pártban, de inkább a párt
vagy pontosabban a pártvezetés el-
len. Mert akkor már – 1955-ben –
nagyon elegünk volt Rákosiból, Ge-
rőből, a pártból.

Méray: Az írómemorandum!

Aczél: Nagy Imre köréből indult,
Imre bácsi legjobb emberei, Lo-
sonczy, Gimes, Vásárhelyi fogal-
mazták, és 59-en írtuk alá. Tulaj-
donképpen ugyanazt követeltük,
amit Petőfiék: legyen a sajtó, az iro-
dalom, a művészet szabad.

Méray: Azt, amit ők ide három-
száz méternyire és több mint száz
esztendőnyire követeltek... Errefelé
Isten malmái tényleg lassan örölnek.

Déry: Én voltam az első aláíró.

Aczél: Te voltál a legidősebb és a
legtekintélyesebb közöttünk.

Déry: És én rajtam csattant el-
sőnek az ostor.

Aczél: Ötünkön csattant. Kéte-
zer pártfunkcionáriust hívtak
össze Rákosiék a Vasas-székház-
ban, ott, ahol a Rajk-pert is ren-
dezték. Megidéztek az 59 aláírót
is. Amikor beléptünk, a kezünk-
be nyomtak egy papírt, a tetején
az állt: „Szigorúan titkos. A gyű-
lés végén leadandó”. Az a hatá-
rozat volt, amit annak a gyűlés-
nek kellett meghoznia, amely
még el sem kezdődött. Ítélet – a
tárgyalás előtt. Az 59 aláíró kö-
zül ötöt péccéztek ki név szerint
mint a párt- és népellenes kons-
piráció vezetőit.

Méray (előtte a „szigorúan tit-
kos” dokumentum, abból olvas-
sa): „Egyes írók megfélemlítették
népünk írói szolgálatáról, arról,
hogy csak Pártunk célkitűzéseit
támogatva segíthetik népünk bol-
dogulását, alkothatnak maradandó
műveket... Akadtak írók (Déry
Tibor, Zelk Zoltán, Aczél Tamás),
akik elutasították a központi ve-
zetőség határozatait... Egyesek
(Háy Gyula, Méray Tibor) az

**KELLEMES KARÁCSONYI ÜNNEPEKET
ÉS EREDMÉNYEKBEN GAZDAG BOLDOG ÚJ ÉVET KÍVÁN AZ**

EUROCARE RT.

EuroCare

A CSAPAT

Tagjai egytől egyig tudják
a dolgukat.

Gyorsak,
összeszokottak,
céltudatosak, minden-
hova időben odaérnek.
Az EMS csapat nem ismer
lehetetlent.

Küldeményéért
kívánságra házhoz megy,

és a lehető legrövidebb idő
alatt eljuttatja a kívánt
helyre. Belföldön vagy a
világ 72 országában.

EMS Belföldi és Nemzetközi
Gyorsposta Szolgálat.

A csapat, amely gyors,
megbízható és megfizethető.

Amely mindent megtesz az
Ön sikeréért.

Mert Önnek nemcsak a
részvétel, hanem
a győzelem is
fontos.

EMS Belföldi és Nemzetközi

Gyorsposta Szolgálat,
telefon:

222-7777

EMS GYORSPOSTA

»irodalom szabadságának« jelszavával igyekeztek hangulatot kelteni a párt és állami irányítás ellen..."

Aczél: Lincsatmoszféra volt a Vassas-székházban. Kétezer feldühödött, feldühített pártfunkcionárius üvöltözött ellenünk, elsősorban az öt névvel nevezett főbűnös ellen.

Déry: Nem mókás, hogy az öt közül hárman, Tamás, Tibor meg én, innen, a Wesselényi utcából indulunk el? No, nem akarom magunkat azokhoz hasonlítani, akik március 15-én reggel a Dohány utca és a Síp utca sarkán a nagy, történelmi nap programját megfogalmazták, de talán a mi pártellenes összeesküvésünknek is volt némi szerepe egy másik nagy, történelmi nap, október 23-a eljövételében.

Déry (feláll, int *Aczél*nek): Gyere, Tamás. Ezt *Zelk*kel, *Háyjal* *odaát* még alaposabban megbeszélhetjük. (*Méray*hoz): Már csak te maradtál itt egyedül az ötből. Nem szégyelled magad?

Méray: Egy kis türelem, Tibor. Jövök.

Az asztal mellett újra *Simó* és *Méray* ül.

Simó: Valamit már korábban meg akartam kérdezni, de aztán másfelé kanyarodott el a társalgás. Amikor *Déry* felolvasta azt a szöveget, amit a börtönben írt, a fülemben maradt egy mondata a Wesselényi utcai házról, amit nem egészen értettem. Valami kifőzésről beszélt a ház egyik lakásában, ahová főként kaftános galíciai menekültek jártak. Te értetted?

Méray: Hogyne! A félemeleten, a baloldali gang végén volt egy lakás, amit mi csak úgy nevezünk: a menza. Az ortodox hitközség felügyelete alatt állt, a hivatalos neve „ortodox népasztal” volt, ez volt a pesti ortodoxia legnagyobb jótékonsági alapítványa. Ebédeket főztek és osztottak naponta a szegényeknek. Az én időmben kaftánosok már nem jártak oda, egyébként is kevés kaftános volt már ezen a környéken, *Déry* idejében, az első világháború előtt és alatt még szép számban lehettek galíciai menekültek. Én csak kopott ruhájú, beesett arcú, öreg zsidókra emlékszem, ahogy baktattak fel a lépcsőn, betegek, nyomorékokra, üres éthordókkal a kezükben,

aztán lefelé botorkáltak, a tele éthordókkal. Gyengék voltak és ügyefogyottak, ki-kilötyöggették az ételt, a lépcsőház a földszint és a félemelet között megtelt ételszaggal, maguk a lépcsőfokok az elcsepegtetett levelek, fözelékek maradványaival. A háziúrék, *Dr. Déry Károly* utódai, *Horn M.* Izsákék gazdag emberek voltak, az emeleti bérlők: tanárok, ügyvédek, kereskedők, hivatalnokok - középosztálybeliek. De a földszint és a félemelet között a szegénység volt az úr. Ez volt számbéliceleg a többség. Az, amiről egyesek nem akartak és talán ma sem akarnak tudomást venni, és még kevésbé beszélni: a zsidó szegénység.

Simó: Megvan! Valahogy nem kapcsolom, de erről a menzáról én már hallottam. Nem sűrűn emlegetett zsidó gazdagságról és a sűrűn elhallgatott zsidó szegénység vonatkozásában, hanem egy olyan helyzetben, amikor nem volt különbség szegények és gazdagok között. Évekkel ezelőtt dokumentumfilmet csináltunk a 44-es gettóról. Túlélők emlékeztek, többnyire nagyon öreg asszonyok és férfiak. Az egyik idős hölgyet az élelmiszerellátásról faggattuk...

Bevágás a *Fényképek* című dokumentumfilmből, ahol a hölgy az étellekről és az éhezésről beszél, és elhangzik az a mondat: „*A kosztot a Wesselényi utcából kaptuk...*”

Méray: Nyilván a „menzáról”... Én akkor már régóta nem laktam itt, az ostrom idején a családommal együtt hamis okmányokkal a Tátra utcában bujkáltunk, de többektől is hallottam, hogy ez a menza volt a gettó élelmészének a központja. Egy másik konyha pedig itt működött, mögöttünk, *Weisz Mendel* vendéglőjében. Akik itt éltek akkor, erről bővebben szólhatnak, de magáról a vendéglőről lesz még majd mondanivalóm.

Itt **tanúvallomások következnek** olyanoktól, akik a gettóorszakot a Wesselényi utca 13-ban, vagy annak közelében élték végig - akik felidéznek a menzát, a ház és a környék akkori életét. Ez után:

Simó: Azt mondtad, hogy *Weisz Mendel* vendéglőjéről lesz még valami mondanivalód...

Méray: 45-ben, 46-ban a pesti

újságokban majdnem minden valamirevaló riport úgy kezdődött: Budán még dörögtek az ágyúk, amikor Pesten... a villamosok... vagy a gázművek...; és így tovább. – Igen, Budán még dörögtek az ágyúk, amikor a Tátra utcából elindultam ide, az Erzsébetvárosba, megnézni, mi lett a lakásunkból a Nyár utcában, és anyám üzletéből a Wesselényi utcában.

Simó: Simán lehetett közlekedni?

Méray: Gyalog simán. Útközben megállított egy orosz katona - őra már nem volt a karomon -, a kesztyűmre mutogatott, levettem és odaadtam neki. Egészen meglepett, hogy ő is lehúzta a kesztyűjét és felém nyújtotta. Mintha azt akarta volna mondani, hogy ő nem zabráll, hanem cserél. Az én kesztyűm jó volt, bőrből volt, az övé egyujjas rongykesztyű. De nem bántam a cserét. Én itthon voltam, őrá még hosszú út várt Berlinig.

Simó: Körülbelül mikor volt ez?

Méray: Január közepén.

Simó: A lakás, az üzlet?

Méray: A kis, kétszobás, földszinti Nyár utcai lakásunkban, ahová a apám halála után költöztünk, négy családot zsúfoltak össze a gettóban. Mire én odaértem, legtöbbjük már hazament a régi lakásába, csak néhányan voltak ott, olyanok, akiknek a lakását kibombázták. A bútorok megvoltak, a könyvtár egy része hiányzott. Nem kérdezősködtem. Világos volt, hogy fűtöttek a könyvekkel. Nagyon hideg volt a 44-45-ös tél. Igazuk volt. Aztán amikor visszaköltöztünk a lakásba, megnéztem, mi maradt meg a könyvekből. A Bibliát, a nagy, piros vászonkötéses Aranyt, az Adyt, a József Attilát nem égették el...

Simó: Az üzlet?

Méray: Arra már nem emlékszem. Nem volt igazán érdekes. Másról akarok beszélni. Ahogy a Nyár utcából bekanyarodtam a Wesselényi utcába és baktattam a Síp utca felé, itt, ezen a sarkon, ahol ülünk, itt, *Weisz Mendel* vendéglője és kocsmája előtt tört rám a pokol. A pokol képei. A Dante Pokláé. A Rodin Pokláé. És az auschwitzi pokol, amit akkor még nem ismerhettem, de amikor az első filmhíradókat láttam róla, akkor magamban azt

mondtam: én ebből - rossz szó - „izelítőt” már kaptam itt, Budapesten, a Wesselényi és a Kazinczy utca sarkán.

Simó: Az imént arról volt szó, hogy a gettóban itt vendéglő működött.

Méray: Mikor én először erre jártam, a vendéglőnek már nyoma sem volt. Ezekben a helyiségekben, amik mögöttünk vannak, hullák voltak felzúfolva. Ebben a békés kocsmában, amit gyerekkoromban átellenből, az ablakból annyit nézegettem, mert mindig zajlott körülötte az élet, emberek mentek be egy pohár borra, egy kupica pálinkára, néha egyik-másik kissé dülöngélve jött ki – itt most holttestek voltak; tucatszám, százsámra? - nem tudnám megmondani. Csonttá fagyott, csonttá soványodott holttestek. A pesti gettó halottai. Úgy „schlichtolták” fel őket, szorosán, szinte minden négyzetcentimétert kihasználva, mint rendezett fatelepeken a fahasábokat. Az asszonyokat, a gyerekeket, az aggastyánokat.

Simó: Auschwitzot emlegetted...

Méray: Gázkamra nem volt. De a Duna mellett, ahol a partról ártatlanokat lőtték be a folyóba, Abda mellett, ahol Radnótiékát megölték, a Bécsbe vezető országot mellett, ahol tarkón lőtték azokat, akik nem tudtak tovább menetelni, itt, ezen az utcasarkon, Szigligeti Ede, a vígjátékíró házával szemben és háromszáz méternyire attól a háztól, ahol a „Talpra magyar” született, itt volt a mi hazai, hogy azt ne mondjam: „kisipari” Auschwitzaink egyike.

Simó: Bevágás a *Fényképek* című dokumentumfilmből: egy tolókcsi tele holttesttel.

Méray: Egy tolókcsi állt a járda mellett, két férfi megfogta bent a hullakat, kihozta és felrakta őket a kocsira - figyeltem, ugyanolyan szorosán, rendben, a helyet jól kihasználva, mint ahogy bent, a vendéglőben feküdtek, érdekes, ugye, milyen rendet lehet tartani a halálban, élő embereket lehetetlen ilyen tökéletesen felsorakoztatni –, aztán mikor a kocsit megtelt, két-három túlélő húzta-tolta a Dohány utcai zsinagóga Wesselényi utcára néző kertjébe. Ott mások csákánnyal törték fel a fagyott földet, hogy elte-

methessék a halottakat. Máig is ott vannak.

A kamera bejárja a zsinagóga sirkertjét, meg-megáll egy-egy sírkönel. Asszonyoknál, gyerekeknél, aggastyánoknál.

Mikor visszaérkezik a Wesselényi és a Kazinczy utca sarkára, Simó és Méray még ott állnak, de a Weisz Mendel vendéglőjét ábrázoló díszlet már eltűnt. A Pepsi Colás ételmisszerboltot látjuk, az élő, lüktető, *mai* Wesselényi utcát.

Simó: Akik ma itt végigmennek, sejtelmük sem lehet, miféle borzalmak tanúja volt ez a ház, ez az utca.

Méray: Ötven év telt el. Egyre kevesebben vagyunk, akik láttuk, akik még emlékszünk rá, és nap mint nap kevesebben leszünk, amíg az utolsó is eltűnik közülünk. Ahogy mondják: az élet megy tovább.

Simó: És amikor te erre jársz, hiszen azt mondtad, hogy ez a környék és ez a ház neked zarándokhelyed, te mit gondolsz, mit érzel, mit látsz - milyen változást és változtat-lanságot?

Méray: A Bakáts téren születtem, a Ferencvárosban, és ma már hosszabb ideje élek Párizsban, mint valaha Budapesten. De itt, ebben a házban, ezeken az utcákon cseperedtem fel, a Wesselényi utcában jártam elemi iskolába, a Barcsay utcában gimnáziumba és a Múzeum körúton egyetemre. Ahogy másoknak az Alföld vagy Ozora, nekem ez a földdarab - bocsánat: ez az aszfaltdarab a pátriám. Ahányszor itthon vagyok, ide mindig eljövök. Azt keresem, ami nem változott meg: a Wesselényi utca 13. lépcsőházát, a gangot és a homlokzatot, ennek a gettóháznak a homlokzatát, amelyet - nem furcsa? - magyar népművészeti motívumok díszítenek. Sok keserűség van bennem és fájdalom és nosztalgia és megbékélés. A rosszat, a szépet, a fájót, a felemelőt - mindazt, ami volt - József Attila szavával „békévé oldja az emlékezés”.

Simó: Azt észre sem veszed, ami megváltozott?

Méray: Látom, persze hogy látom, ezt a hatalmas modern házat, ami itt épül a sarkon. Látom, hogy az 5-ös busz már nem jár erre, helyette egy troli suhan el mellettem. Tudom azt is, hogy hiába várnék a

drótostót kiabálására: „Drótozni-fótozni”, és a jegesember kiáltozására is; a falak mögött, a konyhákban a jégszekrények helyén frizsiderek állnak. Eltűnt a házból Salzer bácsi cukorkaboltja, ami előtt annyit álldogáltam vágyakozó szemmel, a kocsma, a bádogos, a kalaposüzlet, a pékfiók. Csak a trafik maradt meg. De hát a gyerekkorom nem tűnt el, visszahozhatatlanul? Hanem amin el-elmélázom, el-elmosolyodom, amire sem a harmincas, sem a negyvenes-ötvenes években, de az emigráció éveiben sem gondoltam volna soha, az két helyiség, itt a 18-ban, a 13-mal szemben. Az Akropolis görög utazási iroda és Nualidu kínai vendéglője. Hogy egyszer itt, a Wesselényi utcában, Weisz Mendel egykori kóser vendéglőjének a többszomszédságában - kínai vendéglő lesz: nem, ezt a legmerészebb álmaimban sem mertem volna elképzelni. Ez számomra szürrealistább, mint az, hogy az imént Déryvel vagy Aczél Tomival beszélgethettem. És a görög utazási iroda. Tudod, az én családom apaí ágon székesfehérvári. Húsvétkor, karácsonykor le-lelátogattunk a nagyszülőkhöz Fehérvárra. Budapest-Székesfehérvár 67 kilométer. Emlékszem, már napokkal korábban készülődtünk a nagy útra. Anyai nagyanyám nem jött velünk - ő az indulásunk reggelén az elemőzsiát készítette-csomagolta, kulacsban vizet is vittünk - éhen-szomjan ne haljunk a Déli pályaudvar és Fehérvár között. Görögország, az Akropolis messzebb volt a Wesselényi utcától, mint a Hold.

Simó: A tanulság?

Méray: Nincs tanulság. Mondhatnám azt is, hogy a világ kitágult. De azt is, hogy összeszűkült. Hogy szelídebb lett. Hogy megvadult. Csúfabbá vált. Megszépült. Nincs tanulság. Emlékek vannak és emlékezők. Azok mindig lesznek. De emlékezni valamire és okulni belőle - nem ugyanaz. Tudod, a gimnáziumban - a Madáchban, a Barcsay utcában - a latinórán azt tanultuk: *História est magistra vitae* - a történelem az élet tanítómestere. Azóta - igaz, hosszú időbe telt - megtanultam még valamit. Tanítómester van. Tantárgy is van. Csak tanuló, azok nincsenek. ■

Johnathan Sunley
MAGYARORSZÁG
ANGOL SZEMMEL

A *The Times* 1896. december 31-i vezércikke felidézi az év emlékeztető eseményeit. Íme: az Egyesült Államokban a republikánus William McKinley nyerte az elnökválasztást; a brit parlament alsóházában heves vita folyt Balfour oktatási törvényjavaslata körül; Transvaalban folytatódott a zavargások; a Derbyn és St. Lagerben pedig a walesi herceg Persimmon nevű lova győzedelmeskedett. „Nyugat felől Európa középső és keleti régiói felé haladva”, folytatódott a cikk, „a Duna mentén

igen kevés figyelmre méltó eseménnyel találkoztunk, kivéve azokat az ünnepségeket, amelyekkel a magyar nép ünnepelte nemzeti létének ezeréves évfordulóját.”

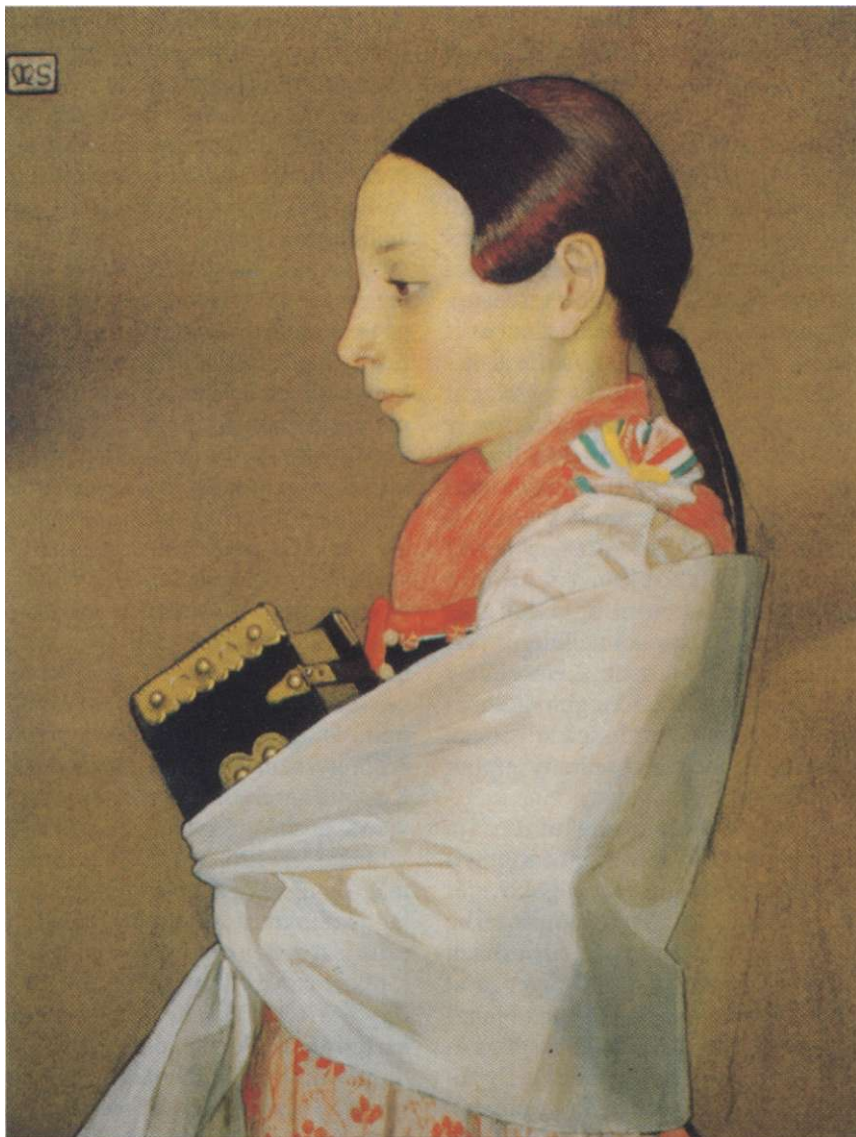
Bár a *The Times* egész évben élénk figyelemmel kísérte a magyarországi millenniumi rendezvényeket, a Bécsben székelő helyszíni tudósító nem a művészeti és építé-

zeti eredményeket emelte ki (pedig ezek Budapest egész arculatát átalakították), hanem az események politikai és geopolitikai jelentőségét.

A *The Times* kiemelte a Monarchia magyar felében tapasztalható politikai előrehaladást és liberalizmust, s arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek hosszú távon sokkal alkalmasabbak lehetnének a térség, és így egész Európa politikai stabilitásának biztosításához, mint az Ausztriában tapasztalható szűklátókörűség. Úgy látszik, „Magyaror-

Adrian Stokes: A Parlament és a Margit-híd Budapesten

szág népe" a maga részéről mindent megtett, hogy ehhez az elismerő hangnemhez méltó maradjon, hiszen a lap egy másik cikkéből, amely Viktória királynő millenniumi táviratának magyarországi fogadtatásával foglalkozott, megtudjuk, hogy a nép „különösen nagy hálával gondol erre a nemes cselekedetre, mely nagyszerűségével tovább erősíti Magyarországnak a civilizált államok sorában kivívott tiszteletre méltó helyzetét”.

A britek többsége számára azonban a XIX. századi Magyarország nem volt egyéb *terra incognitánál*. Arthur J. Patterson az 1860-as években a következőképpen foglalta össze a problémát: „Legtöbbünk számára a magyarok nem többek a Mr. Reuter távirataiban előforduló szokatlan, helytelenül írt neveknél. Másoknak a »magyar« szó hallatán Esterházy herceg gyémántjai vagy Kossuth úr ékesszóló beszédei jutnak eszükbe, és ezek alapján bizony nem nagyon tudjuk elképzelni, milyen is lehet egy átlagos magyar.”

Marianne Stokes: Templomba induló lány

Marianne Stokes: Román lány (balra lent)

Marianne Stokes: Szlovák lány ünneplőben

Petterson könyve, *The Magyars: Their Country and Institutions* (A magyarok: Az ország és az intézmények) bizonyára Kossuth és fegyvertársai emigrációban töltött éveinek is köszönhető népszerűségét, munkája mindenestre annak a két fontos könyvnek az egyike, mely alapos, első kézből származó információk alapján mutatta be Magyarországot a viktoriánus olvasóközönségnek. A másik könyv John Paget *Hungary and Transylvania* (Magyarország és Erdély) című írása, ennek első kiadása 1839-ben jelent meg.

Paget, aki foglalkozását tekintve orvos volt, magyar nemesasszonyt vett feleségül, és házassága után felesége birtokain gazdálkodott (Kolozsváron temették el), kétkötetes munkájában igen magas fokú műveltségről és empátiáról tesz tanúbizonyságot. Paget elitéli ugyan az utazásai során tapasztalt bosszantó szokásokat (elsősorban a hanyagságot és a pontatlanságot) és a kegyetlen módszereket (például a deresre húzást), meglepő tisztánlátással ír azonban olyan fontos, a külhoni szemlélő számára meghatározó jelentőségű kérdésekről, mint a parasztság helyzete vagy a választójog. Becslése szerint Magyarországon minden hetvenötödik személy bír választójoggal, és ez számítása szerint jóval kedvezőbb arány, mint a francia (ezertrészből egy), és nem sokkal rosszabb annál, amit a megreformált brit törvények biztosítanak (huszonötödik egy).

Paget alapvetően optimista hangnemét mi sem tükrözi jobban, mint az, amit a magyar fővárosról ír: „A világ egyik leggazdagabb országának szinte a közepén található, egy Európa felét átszelő folyó partján, ahol igen nagy az igény a kereskedelemre; klímája kitűnő; minden irányban korlátlanul terjeszkedhet; Buda-Pest adottságait tekintve metropolis, könnyen beláthatjuk tehát, hogy fényes jövő áll előtte.” Figyelembe véve a Bécs-centrikus arisztokrácia Pesttől való idegenkedését, és azt a tényt, hogy Pestet és Budát akkoriban még csak egy telente szétszedett pontonhíd kötötte össze, Paget Buda-Pest jövőjébe vetett bizalma - mellyel előre látta a város

több mint félszáz év múlva bekövetkező gazdasági és kulturális aranykorát - profétikusnak mondható.

Valószínű, hogy ez a bizalom nem kis mértékben a fáradhatatlan és lenyűgöző reformer, gróf Széchenyi István hatásának tudható be. Széchenyi nem csupán a város két részét összekapcsoló első hidat hozta létre (egy skót mérnök tervezte), hanem egy sor egyéb újítást is bevezetett - a lóversenyt, a nemzeti kaszinót, a gőzmalmot és a magyar nyelv hivatali használatát -, mely mind az ország modernizálását szolgálta. Ötletei közül jó néhányat Angliában tett urazásainak köszönhetett. Az ott tapasztalt siker lényege a következőkben foglalható össze: „Ne teljen el egyetlen nap sem tevékeny munka nélkül, és céljainkat mindig tartsuk szem előtt - ez a titok, ami által Anglia eredményeit elérte; kormányuk alig tesz valamit, hanem egynéhány ember tesz mindent.”

Bár Széchenyi angломániája minden bizonnyal jó színben tüntette fel az országot Paget és követői szemében, egyre inkább előtérbe kerülő politikai ellenfelei hevesen bírálták miatta a grófot. Paget részt vett az 1835-ös pozsonyi országgyűlésen, látta beszélni Kossuth Lajost, és azt írta róla, hogy „figyelemreméltóan ígéretes fiatalember”. Kossuthot nem sokkal később börtönbe vetették, mivel a diéta vitáit a tilalom ellenére közreadta. Amikor négy év múlva szabadon engedték, politikai álláspontja mindinkább eltávolodott Széchenyiétől, egyre jobban igyekezett szembeszegülni Béccsel, és ez vezetett aztán az 1848-as forradalomhoz.

A brit külpolitika úgy látta, hogy a Népek Tavaszja komolyan fenyegeti a fennálló európai erőegyensúlyt, és szó sem lehetett arról, hogy elismerjék a forradalomban létrejött nemzetállamot. (140 évvel később egy újabb „népek tavasza” után az angol külpolitika ismét ugyanezzel a módszerrel próbálkozott, ezúttal még siralmasabb eredménnyel.) A rend helyreállítását célzó erőszakos osztrák intézkedések azonban sokkolták az angol közvéleményt, ahogy azt többek között Ellen Browning a millennium évében közzé-

tett, egészében felszínes, *A Girl's Wandering in Hungary* (Egy leány magyarországi útjai) című útirajzá-
nak következő részlete is bizonyítja: „Van Budapesten egy tér. melynek láttán mindig elborítottak a felháborodás hullámai. Még ötven éve sincs annak, hogy Haynau, a mészáros, azon a helyen korbácsolgatta meg nyilvánosan a magyar úrhölgyeket, hogy, úgymond, »kiverje belőlük a lázadó szellemet«. Valahányszor arra jártam, őszintén és mélyen sajnáltam, hogy a Haynaura támadó londoni kocsisokat megfékeztek, és futni hagyták azt a vörösképű, vértől vöröslő kezű zsarnokot, aki százakat mészároltatott le értelmetlenül, csak azért, hogy saját bosszúszomjas természetének elégtételt szolgáltasson.” Palmerstont is megdöbbenette, hogy Bécs újra abszolutista eszközökhöz folyamodott, és talán ez volt az oka annak is, hogy nem gördített akadályokat Kossuth angliai útja elé sem, ahol valódi hősként fogadták őt.

A következő huszonöt évben a magyar ügyek továbbra is viszonylagos népszerűségnek örvendtek, s ezt Liszt zenéje és Jókai regényei is jótékonyan befolyásolták. A külügyminisztérium azoban csak az osztrák erők Solferinónál (1859) és Sadowánál (1866) elszenvedett, döntő vereségeinek hatására kezdte támogatni a kiegyezés gondolatát, hiszen úgy látták, hogy egy ilyen gyakorlatias lépés nagyban stabilizálná a Habsburg-dinasztia helyzetét. Ahogy mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a térség politikai stabilitására a legnagyobb veszélyt az egyre erősödő pánszláv mozgalom jelenti, gyengültek a kiegyezés gyakorlati megvalósítását érintő kéte-lyek, és még olyanok is akadtak, akik úgy látták, hogy a dualista Monarchia politikai központját ideje volna áthelyezni annak dinamikusabb felébe, Magyarországra.

Ilyen körülmények között lett Henry William Stead 1902-ben a *The Times* bécsi tudósítója. Eleinte sok mindent csodálatra méltónak talált Budapesten, ahol, mint írta, „a férfiak és nők szabadon beszélnek, és vannak saját gondolataik”, és ahol „a parlament valóság, az alkotmányos rendszer központja, s nem

olyasféle színjáték, mint Ausztriában". Később azonban egyre jobban kiábrándították az ellenzéki erők mind nagyobb hatalmat kívánó törekvései, csakúgy mint a kormány ellenlépései, keménykezű intézkedései. Az 1905-1906-os válságnak például csak egy koalíciós kormány kinevezése vetett véget, melynek tábornok miniszterelnöke a következő cinikus mondatban foglalta össze az ország vezetésének módját: „Magyarországot csak bunkóval lehet kormányozni, de a bunkót piros-fehér-zöld színűre kell festeni.” Ez a hangnem egyre jobban átszivárgott Steed tudósításaiba is.

A parlamenti válság kellős közepén egy másik angol író is Budapestre érkezett. (Valószínű, hogy ezekben a viharos időkben zajlott Vázseczen az a választási csalás, melyről Adrian Stokes olyan mulatságosan számol be *Hungary* című könyvében.) R. W. Seton-Watson a magyarok Monarchiában elfoglalt - a többi nemzetiséghez viszonyított - helyzetét illető előítéletektől mentesen érkezett meg az országba. Bár ekkorra Magyarország nyugati szempontból már egyre inkább a Monarchia terhére látszott lenni, Seton-Watson alapvető célja valószínűleg mégis az lehetett, hogy az egységes Ausztria-Magyarország helyzetét erősítse. (Hiszen csak így remélhette, hogy a Monarchia képes megőrizni Németországgal és Oroszországgal egyenrangú politikai súlyát.) Ennek ellenére, amikor látnia kellett, hogy Budapest egyre nyiltabban elnyomó eszközöket alkalmaz kisebbségeinek „elmagyarosítása” érdekében, Scotus Viator (ahogy magát nevezte) cikkek, pamfletok és könyvek egész sorában adott hangot bírálatának, aminek köszönhetően olvasói körében hírnévre tett szert, Magyarország tekintélyét pedig alaposan megtépázta.

A Seton-Watson szította várakozásokkal ellentétben Ausztria-Magyarországot nem zúzta azonnal szét a háború. A kisebbségek (többnyire külföldre szakadt) képviselőinek nem kevés fáradságába és agitációjába került, míg sikerült elérniük, hogy a nagyhatalmak megértsék és elfogadják függetlenségi mozgalmuk létjogosultságát, és meghallják

követelésüket, mely úgy hangzott, hogy „*détrüsez L' Autriche-Hongrie*” (rombolják szét Ausztria-Magyarországot). A háború idején Seton-Watson és Steed nem pusztán szellemileg, de fizikailag is elválaszthatatlan jóbarátokká váltak, és kezdeményezéseik, melyeknek során megalapították a Szerb Társaságot és a *The New Europe* (Az új Európa) című lapot, minden bizonnyal nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a nagyhatalmak a kisebbségek követeléseit végül kedvező elbírálásban részesítették. (A sors furcsa fintora, hogy egyik legfontosabb vállalkozásukat, az Ellenséges Propaganda Osztályt (Department of Enemy Propaganda) a *The Times* és a *Daily Mail* tulajdonosa. Lord Northcliffe pénzelte, akinek a testvére, Lord Rothermere tíz évvel később éppen a *Daily Mail* hasábjain támadta a háborút követő területrendezést és azt hangoztatta, hogy „igazságot Magyarországnak”.

Tekintve, hogy a háború után Seton-Watson csak úgy emlegették, mint „Magyarország ellenségét” és „a Monarchia sírásóját”, talán érdemes megjegyeznünk, hogy - ellentétben a térség második világháború utáni szakértőivel - a háború alatt sem ő, sem Steed nem láttak el tényleges katonai szolgálatot (bár Steedet a Ritz előtt kis híján elütötte egy busz). Másrészt viszont a *The New Europe* hatását szemléltetendő, példaként szolgálhatnak Harold Nicholonnak a versailles-i konferenciáról szóló *Peacemaking 1919* (Béketeremtés 1919) című emlékiratai. Nicholson, a párizsi angol küldöttség titkára bevallja, hogy a lapban kifejtett nézetek „döntően befolyásolták” álláspontját, majd kijelenti: „Közömbös érzésekkel viseltem Magyarországot iránt. Be kell vallanom, hogy ezt a turáni törzset mindig is mélyen megvettem. Akárcsak török rokonaik, ők is nagyon sok mindent elpusztítottak, de teremteni semmit sem teremtettek. Budapest merő hazugság, semmilyen eredeti értéket nem tud felmutatni. A magyarok hosszú évszázadokon át kegyetlenül elnyomták a kisebbségeket, akiknek végre elérkezett a felszabadulás és az igazságtétel pillanata.”

Mikorra Nicholson papírra vetette ezeket a sorokat, az „igazságtétel” a trianoni béke formájában már meg is valósult, és Magyarországot területének 70, lakosságának pedig 60 százaléka alól valóban „felszabadította”. Az ezeréves fennállását nem egészen huszonöt esztendővel azelőtt ünneplő Magyarország számára Trianon a véget jelentette. Egy ideig még az is kétséges volt, hogy az ország egyáltalán képes-e túlesni ezen a megrázkódtatáson. Egy másik, Magyarországgal inkább szimpatizáló brit megfigyelő, Lord Newton a következő, 1923 áprilisára kelteztetett lábjegyzetet fűzte hozzá Budai László *Dismembered Hungary* (Megcsontított Magyarország) című könyvének előszavához: „Jelen előszó ez év januárjában íródott, és azóta a helyzet sokat rosszabbodott. Tulajdonképpen túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Magyarország helyzete jelenleg úgy szólván reménytelen.”

Magyarország túlélte a megrázkódtatást, ám a következő időszakban még élesebben megosztotta a brit közvéleményt. Az egyik oldal Lord Rothermere vezetésével a területi revízió szükségességét hangoztatta, a fábiánusok viszont a bebörtönzött Rákosi Mátyás (a későbbi kommunista diktátor) szabadonbocsátását követelték. Az indulatok csak akkor csillapodtak le, mikor Magyarország 1945 után eltűnt a vasfüggöny mögött. A. J. P. Taylornak Károlyi Mihály – „a vörös gróf” – iránt érzett megmagyarázhatatlan szimpátiája élesen szembeállítható C. A. Macartney és Norman Stone jóval hagyománytisztelőbb nézeteivel, ez az ellentét pedig jól példázza, hogy Magyarország megítélése (oxfordi történészek körében legalábbis) egyelőre még korántsem volt egyértelmű.

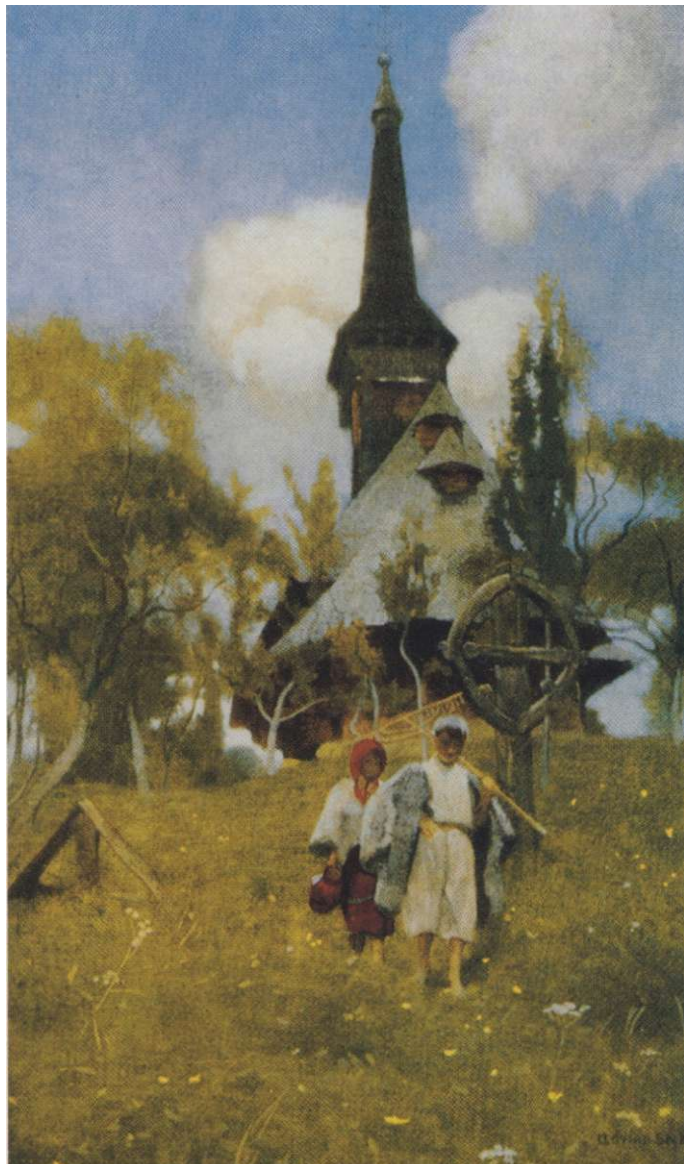
A második világháborút és az 1956-os forradalmat követő emigráció hullámai alapjaiban változtatják meg Magyarország külföldi megítélését. A vérveszteség, amelyet Magyarország az értelmiség emigrációjával elszenvedett, Anglia számára olyan vérátömlesztésnek bizonyult, mely még napjainkban is hat. E kulturális „honfoglalás”

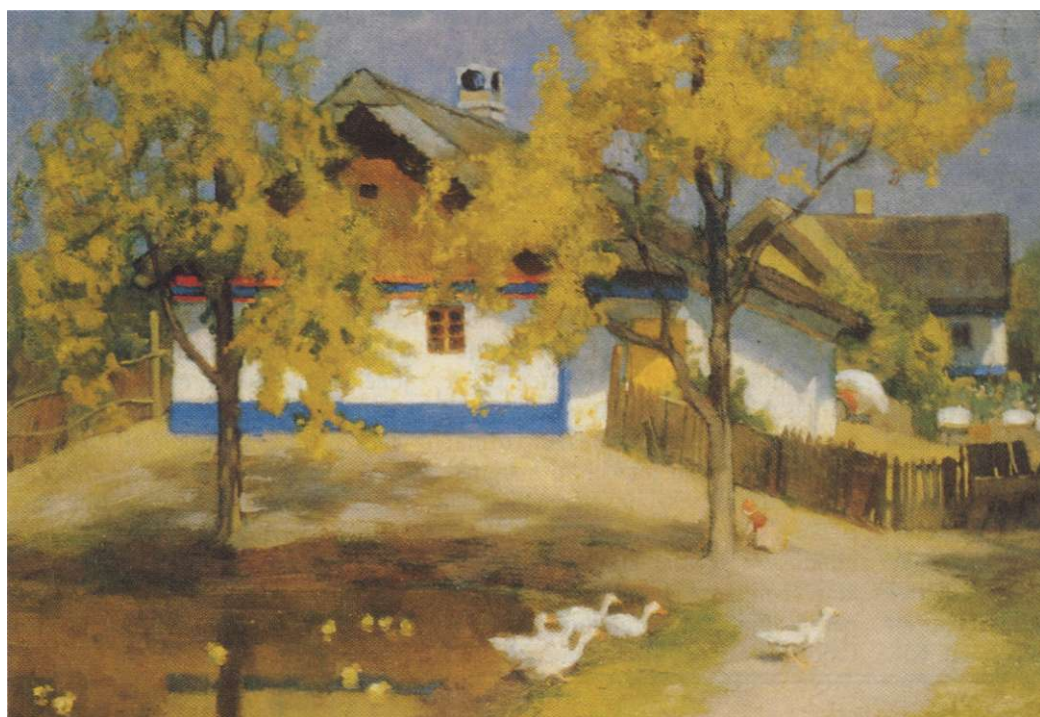
Marianne Stokes:
Fiatal hortobágyi
csikós

Adrian Stokes:
Kalocsa környéki táj

Adrian Stokes:
Román templom
Deszén
(jobbra fent)

Marianne Stokes:
Kalocsai asszony
hétköznapi
viselésben
(balr fent)

Adrian Stokes:
Szlovák
parasztház
Kalocsán
(lentl)

lás” résztvevői közül többek között a következőket kell megemlítenünk: Sir Korda Sándor filmmoderátor, Leslie Howard színész, Pressburger Imre forgatókönyvíró, Mikes György humoristát, Vickyt, a katikaturistát, André Deutsch

könyvkiadót, Sir Solti György karmestert, Arthur Koestler író, Urbán György rádióst, Polányi Mihály vegyész és filozófust, a közgazdász Lord Káldort és Lord Baloghót, Gábor Dénes és Szigeti Béla fizikusokat. Lehetne még foly-

tatni a sort. Mindenesetre azt bátran állíthatjuk, hogy a kölcsönt, amelyet Széchenyi újításai jelentettek, Magyarország kamatostól adta vissza Angliának.

Dragomán György fordítása

Magdalen Evans

MAGYARORSZÁGI UTAZÁSOK, 1905-1910

A Stokes-házaspár festményei

Adrian Stokes angol festő és osztrák származású felesége, Marianne 1905 és 1910 között öt alkalommal látogatott Magyarországra. Első látogatásuk ötlete két alkalmi ismeretségnek volt köszönhető -Tirolban megismert magyarok bíztatták őket, utazzanak tovább kelet felé. Így történt, hogy Bécsben hajóra szálltak, és Budapestre utaztak, ahol hamar felismerték, milyen nagyszerű javaslatot kaptak. Bár magyarul egyikük sem próbált megtanulni, a kapcsolatteremtésnek nem voltak különösebb akadályai, hiszen sokan beszéltek németül, Marianne anyanyelvén. Magyarországra annyira megragadta őket, hogy az elkövetkező négy és fél évben öt nagyobb utazáson bejárták az országot, és élményeiket egy könyvben is megörökítették, melynek címe egyszerűen csak ennyi volt: *Hungary*. Ez a szép kiállítású, 315 oldalas kötet 1909-ben jelent meg, szövegét Adrián egyedül írta. A gazdagon illusztrált munka a két művész hetvenöt festményét tartalmazta, és azonnal előkelő helyre került a Magyarországról szóló angol nyelvű könyvek sorában, arról nem is beszélve, hogy ebben az időben kortárs képzőművészetről ilyen nagy számú színes reprodukció valóban ritkaságszámba ment.

Magyarországról írva Adrian sűrűn hangot ad csodálatának, melyet az emberek és a táj iránt érzett, és amelyben Marianne is nyilvánvalóan osztozott. Míg Adrian inkább táj- és csoportképeket festett, felesége előszeretettel készítette portrékat. Az utazásaik során készült képek legtöbbször 1907-ben kiállította a londoni Leicester Galéria, majd 1910-ben Budapesten a Nemzeti Szalon is, a londoni Ki-

rályi Akadémia budapesti megfelelője. A kiállítás katalógusában Déry Béla így ír: „*A Nemzeti Szalon kereste tehát az alkalmat, hogy a magyar nemzeti ügy két ilyen hathatós szövegvöjének... köszönetet mondjon, és tette ezt olyan formában, hogy a kiváló művészek azon alkotásaiból, melyekhez az inspirációt a mi földünk és népünk adta - egy kis intim kollekciót állítottunk be téli kiállításunk keretében... E globetrottereknek köszönhetjük azt is, hogy a magyarról nem csupán mint lovagias, vigadó, vendégszerető »bohém« népről beszélnek általában nyugaton, hanem szerepet szánnak nekünk nemcsak politikailag, hanem kultúrtekintetben is a nagy művelt államok koncertjében.*”

A két művész bejárta az akkori Magyarország nagyobb részét. A politika nem foglalkoztatta a Stokes-házaspárt, de pontosan számon tartották a megismert nemzetiségi különbségeket, és mind festményeik, mind Adrián leírásai azt bizonyítják, hogy maximális pártatlansággal közeledtek a szlovákokhoz, románokhoz, németekhez s minden más korabeli magyarországi kisebbséghez. Igen sokatmondó például, hogy Adrian a magyar változat (Vágfalva) helyett következetesen a szlovák nevét (Vázsecz) használja annak az észak-magyarországi falunak, ahol több hetet töltöttek el. A művészpár egy másik kedvelt tartózkodási helyét, Deszét (a mai Románia nyugati felében, a máramarosi régióban) viszont soha nem említi Desestiként. A Kossuth név is mindössze egyszer szerepel az egész könyvben, s az is Ferencze utal (nem pedig apjára, a forradalmi lelkületű Lajosra), aki egyszer ellátta a ház-

párt néhány tanáccsal a Balatonnal kapcsolatban. Az ilyesféle ügyek többnyire inkább hétköznapi gyakorlati kérdéseket vetettek fel, s nem politikaiakat. Egyszer például, amikor Erdélybe utaztak, a Dunán hajózva Zimonyba érkeztek (ma Zemun, Belgrád egyik külvárosa), s Adrian visszaemlékezése szerint a kikötőben a feliratok négy nyelven adták meg a város nevét.

A nagy távolságok, a lassú utazás és a külvilágtól való elzártság ellenére (bár egyszer Adrian beszámol arról, hogy egy isten háta mögötti birtokon telefont találtak) a pár láthatóan élvezte az ismeretlen úticélok izgalmát, a szállás vagy a közlekedési eszközök bizonytalanságából adódó kalandosságot. Ötletszerűen járták be a városokat és falvakat, a számukra idegen ország távoli zugait, eközben csodálatra méltó egyensúlyt sikerült fenntartaniuk utazás és festés között, és mindemellett még londoni ügynökeikkel és kiadóikkal is tartották a kapcsolatot. Könyvükből kiviláglik a nép és a szokások mélységes tisztelete, az, hogy milyen nagyra becsülik a mindenütt tapasztalt vendégszeretetet, bár Marianne még fizetség ellenében is igen nehezen talált modelleket, különösen több ülésre. A művészpár jelenléte minden bizonnyal feltűnést keltett vidéken, mert jóllehet Budapest a turisták és a gyógyulást keresők népszerű úticélja volt, vidéken ritkán tartózkodtak külsországi látogatók huzamosabb ideig. Azok az angolul tudók, akikkel Stokesék időnként megosztották vasúti fülkájukat, mind ásványok avagy olaj után kutató angol anyanyelvűek voltak, esetleg az Egyesült Államokból hazatelepülő magyar kereskedők. Alice Meynell je-

gyezte meg, hogy „még a budapesti kiállításon sincs látható jele, hogy osztrák vagy magyar festők jártak volna ezeken az ismeretlen tájakon, eme ragyogó partsávon”, és a nagybányai művésztelep is túl volt már fénykorán. A Stokes-házaspár járt Nagybányán, „de semmi különösebben jellegzetes vagy vonzó” nem találtak benne, így inkább továbbutaztak.

Könyvükben nincs szó arról, hogy Marianne, aki Stíriában született, mely akkor része volt az Osztrák-Magyar Monarchiának, esetleg már korábban rokonérzessel viseltetett Magyarországra. Az egyetlen élmény, amely szülőföldjére emlékezteti, egy olyan zenéssel esett találkozás, aki tudott a birodalom túlsó sarkában tanult nótákat. Marianne szinte gyerek volt még, amikor Grazból Münchenbe ment festészetet tanulni, és nem valószínű, hogy később egyszer is vissza-

Adrian Stokes: Vázseczi utca-kép ablakunkból

tért volna - amennyire tudni lehet, szülővárosában nem található festménye; a városi levéltárban is csak kevés adat lelhető fel róla: születési anyakönyvi kivonata és egy bejegyzés, hogy apja kereskedő volt, nővérének neve Agnes, bátyjé Carl, aki a salzburgi Kereskedelmi Akadémián tanul.

Magyarországi képeladásról a könyvben egyetlenegy utalás található, egy egyházi megbízás leírása: Vázsecz evangélikus papja megrendelt egy keresztrefeszítés témájú festményt, szabadtéri elhelyezésre, úgyhogy a kép aligha maradt fenn. Valószínűnek látszik, hogy a festményeket alkotóik magukkal vitték Londonba. Ismerünk azonban egy recenziót a bé-

csi Hagenbund 1907. évi kiállításáról, melyen Marianne számos Magyarországon festett képe is szerepelt, és ebben ez olvasható: „Marianne Stokes alkotásai nagy érdeklődést keltettek és általános tetszést arattak... vallási tárgyú képei megnyitották a látogatók szívét, s ami ennél is fontosabb: a bukszájukat is”. Izgalmas kérdés, vajon lappang-e Stokes-festmény Magyarországon. Az idézett recenzió utalásán túl optimizmusunkat a budapesti kiállítás katalógusában található képcímekre alapozzuk. Mindenképpen ez volt tartózkodásuk csúcspontja, s egyben az utolsó látogatásuk Magyarországon, ezután aligha találhatták meg és szerezhették vissza képeiket. A címek az eladásra kínált képeké, árak a Monarchia pénznemében, koronában vannak megadva. Maguk a képek azóta nem bukkantak elő.

Polyák Béla fordítása

Petschnig Mária Zita

1997 NÖVEKEDÉS – EGYENSÚLYYROMLÁSSAL

1995 márciusában az ország külső finanszírozhatatlanságának veszélye okán kikényszerülő stabilizációs intézkedések - szándékaikkal ellentétben - túlhútták a magyar gazdaságot. A GDP növekedési üteme 1995-ben még csak az előző évi (2,9 százalékos) felére csökkent, 1996-ban azonban - a dinamika várt erősödésével szemben - a jövedelemtermelés stagnált. A stabilizációs program kiváltotta belső keresletmegtörítés hatása a kormányzati programban kitűzőtnél egy évvel tovább húzódik.

A stabilizáció hatásai

1996-ban mérséklődött a kivitel üteme, megszűnt a nettó export növekedésserkentő ereje, a beruházások stagnáltak, a fogyasztás tovább zsugorodott, bár az előző évinél kisebb mértékben. Ugyanakkor a fogyasztói és a termelői infláció üteme - bár csökkenést jelzett - körülbelül 4-5 százalékponttal magasabb lett a vártnál. A magyar gazdaság tehát 1996-ban a stagfláció szakaszát élte át, a GDP stagnálását magas, 20 százalékos feletti infláció mellett.

A stagfláció ugyanakkor kedvezett az egyensúlyi mutatók alakulásának, illetve azt részint a belső egyensúlyjavulás váltotta ki. A folyó fizetési mérleg deficitje körülbelül 700-800 mil-

lió dollárral alacsonyabb lesz, mint 1995-ben, s nem éri el még a tervezett (2 milliárd dollár) sem. A restriktív következtében az államháztartás GDP-hez viszonyított deficitje is körülbelül 2,2 százalékponttal tovább csökken (két év alatt körülbelül a felére, 4,3 százalékra esik), közelítve a maastrichti követelményekhez.

A kellenél jobban csökkenő GDP és a kellenél jobban javuló egyensúlyi helyzet a magyar gazdaságnak ismételtén azt a vonását erősíti, mely szerint a növekedés és az egyensúly ellentétesen mozog: vagy növekszünk, és akkor romlik az egyensúly, vagy erősödnek az egyensúlyi pozíciók, ám ekkor romlik a jövedelemtermelés. Ennek az az oka, hogy mind ez ideig alapvetően csak globális, mennyiségi alkalmazkodás történt a kiigazítást jelentő restriktívokra, illetve expanziókra, nem pedig minőségi, szerkezeti, termelékenység- és versenyképesség-javulást eredményező. A gazdasági rendszerváltozások tizedik évében azonban látok esélyt arra, hogy ha nem is alakul ki még a növekedés és az egyensúly egyirányú, kedvező mozgása, kilengésük amplitúdója azért csökken. Elsősorban annak következtében, hogy a reálgazdaság konszolidációja - a magántulajdon térnyerésével - a versenyképesség erősödésével zajlott le az elmúlt években.

Csak az 1997-re előirányzott kormányprogram számol azzal, hogy ebben az évben úgy emelkedik a bruttó hazai termelés üteme, hogy közben nem romlik az egyensúly. Bár van ok az optimizmusra - szemben a mai ellenzék véleményével -, a növekedési és egyensúlyi mutatók minden szempontból előnyös együttmozgását feltételezni túlságosan ambiciózus. Reálisan azzal számolhatunk, hogy 1997-ben élénkülni kezd a gazdaság (körülbelül 2,4 százalékos GDP-többlet), növekedésnek indulnak a beruházások (körülbelül 6-8 százalékkal), és a fogyasztás is emelkedik (körülbelül 1 százalékkal). Ugyanakkor nagyobb lesz az import is, s bár fennmarad az export magas üteme, a nettó exportnak már nem lesz kereslethúzó ereje. Az importtöbbletet ellensúlyozni nem képes kivitel miatt nő a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg deficitje. S az államháztartás hiányának GDP-hez viszonyított aránya is nagyobb lesz az 1996. évinél és a kormányprogramban feltételezetté is.

A növekedés esélyei

A növekedés megindulását keresleti és kínálati tényezők is alátámasztják. Az előrejelzések alapján feltételezhető, hogy erősödik a magyar gazdaság legfontosabb partnereinek or-

szágaiban a konjunktúra. A külső keresletnek tehát nem lesz visszatartó szerepe. De élénkül a belső kereslet is, aminek szűkössége eddig a dekonjunktúra kiváltója volt. 1997 ugyanis a választások előtti utolsó teljes éve lesz az MSZP-SZDSZ kormányának, amikor - a költségvetés előterjesztéséből is kiolvashatóan - reálértékben is jelentősen bővülnek a kormányzati beruházások. Ez mindenekelőtt - a területfejlesztési politika erősítése jegyében - infrastrukturális befektetéseket jelent, ami mozgásba hozza - az önkormányzati megrendelésekkel együtt - a nem állami szférát. Az előző választások után e beruházások visszaesése okozta nemzetgazdasági szinten a felhalmozás csökkenését, várható kitágulásuk pedig - a keynesi receptek szerint - általános dinamizáló hatású.

Az elmúlt két évben elszenvedett közel 20 százalékos reálbércsökkenés után a választások előtti évben megengedhetetlen a tendencia folytatódása. Az állami szférában foglalkoztatottak reálbéreinek változatlanságára a kormány a költségvetési törvényben vállalt kötelezettséget. A magánszféra reálbértöbblete pedig a vállalkozások kedvezőbb jövedelemhelyzetéből és a személyi jövedelemadó-tehelés mérsékléséből következik. A háztartások élénkülő kereslete - változatlanul magas megtakarítási ráta mellett - már 1996 második felében megfigyelhető volt. A megszorításokról szóló kormányzati retorikával szemben a jövedelemkiáramlás korlátozásának feloldása volt tetten érhető számos kormányzati döntésben. Ez a tendencia a választások közeledtével folytatódni fog, különösen mert most már a hangoztatott elvekben sincs szó a restriktív politika folytatásáról. Számottevően mérséklődik a költségvetés elsődleges aktívuma, ami a fiskális keresletkorlátozás enyhülésének egyértelmű jele.

A kínálati oldal aktivitásának fokozódását a mobilizálható kapacitások, az elmúlt években előnyösen alakuló vállalkozói jövedelempozíciók, a külső források megszerzésének kedvező kondíciói, továbbá a fejlesztési kilátásokat javító szabályozási feltételek teszik lehetővé. A privatizáció és a privatizálódás előrehaladtával, az adós-, a hitel- és a bankkonszolidáció révén, a beáramlott 15 milliárdos működőtőke közreműködésének és a dekon-

junktúra éveiben sem szünetelő cégberuházásoknak köszönhetően, továbbá a lezajlott technológiai fejlesztések alapján a reálgazdaság pozíciói 1996 végén alapvetően konszolidálódnak tűnnek a magyar gazdaságban. A GDP több mint 60 százalékát már a magánszféra termeli, exportunk körülbelül 70 százaléka pedig azokhoz a külföldi vagy vegyes vállalatokhoz kapcsolódik, amelyek az elmúlt két évben is függetleníteni tudták magukat a belső piac ingadozásaitól. A cégek által megtermelt GDP-ből felhalmozható hányad az 1994. évi 12 százalékról 1995-ban 23 százalékra emelkedett.

Összehasonlíthatatlanul jobb állapotban van ma, 1996 végén a vállalati és a pénzügyi szféra, mint az előző növekedési ciklus megindulása előtti utolsó, 1992-es esztendőben, amikor recesszióval, tömeges csőd- és felszámolási eljárásokkal, tönkrement kapacitásokkal, forráshiánnyal kellett küszködni.

Javulnak a cégek működési feltételei is 1997-ben, amennyiben az infláció körülbelül 3 százalékponttal csökken, maradnak a felhalmozást, a külföldiek befektetéseit és az exportot illető kedvezmények, illetve néhány újabb is életbe lép. Csökken a hitelek reálkamatlába, az átlagos vámszint, és kiszámítható marad az árfolyampolitika.

Valamennyi 1996 második felében készült vállalati felmérés alátámasztja a gazdasági aktivitás 1997. évi fokozódására vonatkozó várakozásokat.

Az egyensúlyromlás valószínűsége

Az államháztartás GDP-hez mért deficitjének tervezettnél (4,9 százalék) nagyobb romlását több körülmény is valószínűsíti. A költségvetési törvénytervezetben az adóbevételek - az Állami Számvevőszék megállapítása szerint is - túlméretezettek. Reálisan kisebb befizetések várhatók a társasági adóknál és a közvetetteknel is. Másrészt a tb érdemi reformjának hiányában kérdéses az önkormányzatok évről évre növekvő deficitjének nullára faragása. S nem utolsó sorban reálisan kell számolnunk azzal is, hogy a választásokra készülő kormány év közben engedni fog a felmerülő társadalmi többletigényeknek.

A külgazdasági, a folyó fizetési mérlegben kifejezésre jutó deficitnövekedés alapja az import bővülése lesz. Az import 1996 második negyedétől emelkedő tendenciát jelez. Folytatódása a vámköltségek mérséklése következtében, valamint a keresletélénkülés hatására 1997-ben határozottá válik. A behozatal növekményének értéke a termelés és fogyasztás importigényességének függvénye. Fejlődésünknek tulajdonképpen ez a kritikus pontja. Egyfelől az a kérdés, hogy a növekedés pályájára térve a magyar gazdaság mennyire fordul a külső piacok felé, illetve mennyire versenyképes azzal a védővámok lebontása után a hazai kínálat. Másfelől az, hogy a valószínűsíthetően emelkedő külgazdasági hiányt mennyire lesz hajlandó a külföld finanszírozni.

Határozott válaszok helyett csak feltételezéseket tudok megfogalmazni, amelyek azonban nem teljesen alaptalanok. A hazai termelésben az elmúlt években lezajlott szerkezetváltás mindenképpen javított a versenyképességünkön. S bár az import jelentős növekedése várható, mégsem kell olyan fordulattal számolnunk, mint 1993-ban, amikor az importboom a korábbi kényszerű export kifulladásával, jelentős visszaesésével párosult. Így nem kell több milliárd dolláros negatív fordulattal szembesülnünk, legfeljebb fél milliárdnyi romlással. Ez viszont 1997-ben finanszírozható lesz. A gazdaságstabilizáció nyomán a külföld irántunk megnyilvánuló bizalma ebben az évben még mindenképpen kitart. De a kereskedelmi mérleg romlásával szemben erősíteni is tudjuk külső pozícióinkat a szolgáltatások és a nettó kamatszolgálat terén - mint ez már 1996-ban is igazolódott. S nem utolsó sorban számolhatunk a külföldi működőtőke továbbra is kitartó érdeklődésével. Már csak azért is, mert a kormányának - ugyancsak választási szempontból - az év második felében kitüntetett érdeke lesz a még eladható állami vagyion piacra vitele.

Ha magunk és a külföld számára is bizonyítani tudjuk, hogy az egyensúlyromlás, esetleg az eladósodás újbóli elindulása már valóban a magyar gazdaság, „modernizációs résének” finanszírozását szolgálja, akkor jó esélyünk lesz arra, hogy az 1997-es esztendő a gazdaság tartós növekedési pályára állását jelentse. ■

ÚT A BARCELONAI NYILATKOZATIG

Az aláírásra Barcelonában, a régi egyetem díszes aulájában került sor 1996. június 6-án. A Nyilatkozatot a négy hivatalos nyelven: angolul egy ázsiai, franciául egy afrikai, spanyolul egy dél-amerikai és katalánul egy barcelonai résztvevő: két nő és két férfi olvasta fel. Ezt követően megtörtént a Nyilatkozat aláírása. A Nyilatkozat aláírói között számos nemzetközi, regionális és országos szervezet, Pen Központ, egyetem és személyiség (politikus, író, kisebbségi aktivista és nyelvvvel foglalkozó szakember) szerepelt valamennyi földrésről. A magyarországi Magyar Pen Központ nevében Tóth Éva, a Romániai Magyar Pen Központ nevében Markó Béla és Gálfalvi Zsolt volt az aláíró (aláírta a romániai Román Pen Club is, de képviselői nem jöttek el Barcelonába). Az Unesco Linguapax Bizottsága nevében én szignáltam a dokumentumot.

Mit tartalmaz a nyilatkozat?

A katalán fogalmazók - nemzetközi segítséggel - az egyetemes nyelvi jogok deklarációját elsősorban a saját területtel rendelkező, jelentős lélekszámú és történelmileg is folytonosan jelenlevő nyelvi közösségre szabták. A nyelvi jogokat egy adott térségben történetileg létrejött „nyelvi közösség”-hez rendelték hozzá; ezen közösség jogai azonban kiterjednek ezen a területen kívül élő tagjaikra is. Ennél szélesebb kategóriának: „nyelvi csoport”-nak tekintik azokat a csoportokat, amelyek nem rendelkeznek valamennyi fentebb említett követelménnyel, vagyis a bevándorlókat, menekülteket, a deportált személyeket és a szórványban élőket. Elidegeníthetetlen személyes jognak tekintik a saját nyelv és név használatát, a saját eredeti közösségéhez tartozókkal való egyesülésnek, valamint a kultúra fenntartásának és fejlesztésének jogát.

A Barcelonai Nyilatkozatban a nyelvi jogokat egyértelműen kollektív jognak tekintik: tehát a csoporthoz tartozók személyes jogain felül még

magának az egész nyelvi csoportnak is joga van például arra, hogy nyelvét és kultúráját tanítsák; hogy nyelve és kultúrája jelen legyen a kommunikációs médiumokban; s hogy a kormányzat részéről, valamint a társadalmi és gazdasági életben tiszteletben tartsák nyelvüket. A térségbe települtek számára az asszimilációt csak önkéntes alapon tartják elfogadhatónak, a nyelvi kisebbségnek országába történő integrálódását viszont jognak és kötelességnek is tekintik.

A nyelvi jogokat végül is majd egy ENSZ-határozat emeli végérvényesen az emberi jogok közé. Ennek az ENSZ által elfogadható deklarációnak vagy chartának egyes részei máris megtalálhatók - a kisebbségvédelem részeként - számos európai dokumentumban. Szükség van azonban arra is, hogy mindezek a jogok szerepeljenek az egyes államok alkotmányában is.

Azok a nemzetközi jogászok, akik egyelőre még nem kapcsolódtak be a Barcelonai Nyilatkozat körüli munkálatokba, szükségesnek tartják, hogy a Nyilatkozat szövegén még tovább dolgozzanak, azt a meglevő emberjogi eszközökkel harmonizálják, a megfogalmazásokat precízebbé tegyék. Erre nyilvánvalóan sor kerül majd a megfelelő fórumokon és szakmai műhelyekben.

Pedagógusként azonban nekem máris megvan az a konklúzióm, amelyet saját magam és kollegáim számára időszerű feladatnak tekintek. Ez arra irányul, hogy az állampolgároknak - már felnövekedésük idején - meg kell ismerniük az emberi jogokat, köztük a nyelvi jogok tervezett problematikáját. Ennek a témának szinte már holnapról a pedagógusképzés részévé kell válnia.

Elképzelhető, hogy a nyelv és irodalom iránt érdeklődők számára épp a nyelvi emberi jogok nyitják meg a kaput az emberi jogok egésze felé.

Közvetett előzmények

A francia forradalom egyik legsebbe vívmánya volt az Ember és Polgár Jogainak Egyetemes Nyilatkozata. Ezzel vette kezdetét az a hosszú folya-

mat, amelynek során a minden embernek születése jogán járó és ezért elidegeníthetetlen jogait megnevezték, törvényekbe foglalták és fokozatosan nemzetközi garanciarendszert építettek ki ezeknek a biztosítására.

Az emberi jogok a II. világháború után kerültek ismét előtérbe az új világrend jogi és erkölcsi alapjaként. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az emberiség egységes globális struktúrára, amelynek békés új korszakához és méltányos fejlődéséhez világméretű normákra van szükség. A legutolsó negyedszázad folyamán fogadta el az Egyesült Nemzetek Szervezete - a politikai jogokon túlmutató - gazdasági, szociális és kulturális emberi jogokat. (S máris jelentkezik egy olyan újabb nemzedéke az emberi jogoknak, amelyben az emberiség túlélésének feltételei jutnak emberjogi megfogalmazáshoz; mint a békéhez, az egészséges környezethez való jog, a gyermekek joga, a kommunikációhoz való jog.)

Az etnikai és nemzeti/nemzetiségi kérdések eltéphetetlenül összefonódnak a nyelvvvel, elsősorban az anyanyelv használatával. S csak idő kérdése volt, hogy mikor jelentkezik az emberi jogok sorában önálló igénnyel is a nyelv.

Recife, 1987

Mint szociolingvista (a nyelv társadalmi vonatkozásaival is foglalkozó) alkalmazott nyelvész 1987-ben kerültem kapcsolatba azzal a nemzetközi csoporttal, amely a braziliai Recife városában az ottani jogi fakultáson vitatta meg legelőször nyelvészek részvételével a nyelvi emberi jogok témáját. A jelenlevő Paolo Freire, az elnyomottak pedagógiájának prófétája és Don Helder Câmara érsek, a szabadság teológiájának neves képviselője volt a két fő orientációs pont: mellettük szociolingvisták és alkalmazott nyelvészek, emberjogi szakemberek, a dél-amerikai indiánokat kutató kulturális antropológusok, pedagógusok, szociológusok (s néhány dél-amerikai indián törzs képviselője) fejtették ki álláspontjukat. A résztvevők egyetlen ajánlásra

összpontosították a figyelmüket a szokásos zárónyilatkozat megfogalmazásakor: szükség van egy olyan ENSZ-deklarációra, amely biztosítja - az emberi jogok formájában - mindazok nyelvi jogait, akiket nyelvük vagy nyelvhasználatuk miatt diszkriminálnak valamilyen módon. S a dél-amerikai környezetben nagyon is indokoltan felmerült a nyelvek veszélyeztetettsége is. A dél-amerikai indiánok etnikai és nyelvi jogairól egyébként a legjobb könyvet egy - portugál neve ellenére is - magyar anyanyelvű brazil antropológus professzornő írta, aki szintén ott volt a tanácskozáson (Manuela Carneiro da Cunha: *Os direitos do índio*: Edições Loyola: São Paulo, 1987.)

Nyilvánvalóvá vált, hogy ennek a célnak az elérése hosszú előkészítést igényel, s az út az Unescón át vezet.

Párizs, 1989

A következő tanácskozás már továbbment. A francia forradalom bicentenárius eseményeinek sorában az Association Française des Professeurs de Langues Vivantes a nyelvi emberi jogoknak szentelt egy nemzetközi tanácskozást (az UNESCO épületében). Ennek eredményeként megszületett a nyelvi jogok nyilatkozatának első tervezete. A csekély számú jogász mellett itt nyelvészek és elsősorban idegennyelv-tanárok voltak jelen; nem véletlen tehát, hogy a nyelvi jogok közé bekerült az idegen nyelvek tanulásának választhatóságára vonatkozó igény is.

Pécs, 1991

A Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes (amelynek a francia szervezet is tagja volt) 1991 augusztusában Pécsen rendezte meg XVII. világkongresszusát; ezen a kongresszuson fogadták el az úgynevezett Pécsi Nyilatkozatot, amely még egy lépéssel továbbment: kezdett struktúrát kapni a nyelvi jogok gyűjteménye. Nyilvánvalóvá vált a jelenlevők (köztük szociolingvisták, alkalmazott nyelvészek és nyelvpedagógusok mellett jogászok és kisebbségi szakértők) számára, hogy az anyanyelv-használat alapjog, de emellett másféle - járulékos - nyelvi emberi jogokra is szükség van. Mivel ezeket a pécsi rendezvényeket - munkatársaimmal együtt - én rendeztem, erőfeszítéseket tettem arra, hogy integrál-

jam a nyelvi emberi jogok vonalát a kelet-európai kisebbségvédelem nyelvi vonatkozásaival.

Fribourg, 1994

1994 őszén Fribourgban (Svájcban) rendezte meg az ottani egyetem mellett működő Institut du Fédéralisme a Jog és a Nyelv IV. Nemzetközi Konferenciáját. Itt a kétnyelvűséggel kapcsolatos kérdések kerültek előtérbe: jogászok és pszichológusok, szociológusok mellett természetesen ismét megjelentek a szociolingvisták és nyelvtanárok. Ezen a nagy méretű nyílt konferencián már jelentkeztek az új Európa új nyelvi vitái: a felbomló Jugoszláviától kezdve az új balti államokig. Ezen a konferencián nem születtek külön ajánlások; az előadások szövegének megjelenésére még várunk.

Barcelona, 1995

Már úgy látszott, hogy a nyelvi emberi jogok inkább kutatási témaként és egyetemi oktatási anyagként él tovább, amikor a katalánok felélesztették és sikerre vitték az ügyet.

Több tényező találkozott össze szerencsésen Katalóniában. Először is a katalánok kivívták nyelvi és kulturális autonómiájukat a spanyol királyságon belül. Végrehajtottak egy olyan nyelvi reformmozgalmat, amely lényegében kétnyelvűvé változtatta a katalánok legnagyobb részét tömörítő Catalunya tartományt, és hasonló hatást gyakorolt a többi - kisebb-nagyobb mértékben - katalán tartományra. Mindehhez jelentékeny tudományos előkészítő munkára is szükség volt a szociolingvisztika és nyelvpolitika, valamint a pszicholingvisztika és a pedagógiai alkalmazott nyelvészet területén. Mindezekhez hozzájárult a nyelvvvel kapcsolatos jogi és demográfiai kérdések kutatása. A katalánok valamennyi felsorolt diszciplínában a világ élvonalába kerültek.

Az ügyet támogatta az UNESCO Katalóniai Központja, számos barcelonai alapítvány és intézmény, s nem utolsó sorban Katalónia Tartományi Kormány (amelynek egy nyelvi államtitkára is van, s amely egy szociolingvisztikai kutatóintézetet is fenntart). Ez a kedvező háttér egyszerre jelentett erkölcsi, anyagi és magas szintű szakmai támogatást.

A katalánok szervezői mozgósították valamilyen formában a barcelonai városi, a katalóniai tartományi, (bizonyos szelekcióval) a spanyol országos, az európai és nemzetközi kapcsolataikat: intézményeket, társaságokat, testületeket és személyeket (politikusokat és szakembereket). - Elsősorban a PEN Klubok hálózatának segítségével folyamatosan finomították a tervezett deklaráció szövegét. A nemzetközi szakértői bizottság 1995 őszén Barcelonában a tizenegyedik változatot vitatta meg; majd az annak alapján létrejött újabb változat széles körű nemzetközi egyeztetése következett. S ezt követte 1996. június 6-án a Barcelonai Nyilatkozat ünnepélyes aláírása.

Barcelona után

Barcelonában az aláírást követő napon egy nemzetközi konferenciára került sor. Majd lassan indult a maga útjára a dokumentum: a katalóniai parlament elfogadta és továbbterjesztette mind az UNESCO-nak, mind az Európa Tanácsnak. Javasolták, hogy az UNESCO hozzon létre egy „kísérőbizottságot”, amely mindaddig gondozza az ügyet, amíg az Egyesült Nemzetek Szervezete elfogadja.

A rendezők felkérték a résztvevőket, hogy terjesszék a Nyilatkozatot elsősorban saját kormányuk és szervezetük számára, s erre a célra fordítsák le annak szövegét minél több nyelvre. Ebben nem is állunk olyan rosszul, mert a magyar fordítás dicséretes gyorsasággal készült el és jelent meg már július folyamán *A Hét* című bukaresti magyar hetilapban.

Eger, 1996

A VIII. Anyanyelvi Konferencián pedig (Egerben, 1996. augusztus 13-án) külön szekcióban vitatta meg kilenc országban élő magyar anyanyelv-oktatásban érdekelt nyelvpedagógus és kisebbségi szakértő a dokumentumot. A konferencia záróülésén pedig (augusztus 15-én) az elfogadott zárónyilatkozat - többet közt - ezt tartalmazza: „...támogatjuk ...a Nemzetközi PEN barcelonai kongresszusán elfogadott Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát. Javasoljuk, hogy a magyar országgyűlés vitassa meg, és a katalán tartományi parlament határozatához hasonló módon terjessze elő a strasbourgi európai parlamentben támogatás céljából.” ■

ÖTVEN FELÉ - JEGYZETEK AZ ALFÖLDRŐL

Ha az ember nem érezné, mennyire képtelenség frappánsan átlapozni majd fél évszázad történéseit, figyelmen kívül hagyva a sokszor önmaguknál messze többet jelentő árnyalatokat, a hangsúlyok finom eltolódásait - nos, akkor a köz-helyekben bátran tobzódva azt írná erről a folyóiratról: egykor sem volt sokkal gyengébb az átlagos magyar irodalomnál, s ma sem sokkal jobb, mint a magyar irodalom. Mindez eléggé képtelenül hangzik a provinciában, illik tehát néhány szóval megmagyarázni.

A lap elődje, a lendületes című *Építünk az ötvenes évek* magyar társadalmának legmélyéről jött, benne a provincializmus és sematizmus teljes színkálaja legalább kandidátusi szinten tanulmányozható. Az akkor is létező félszeg írástudókat legázolva - a korabeli szellemi állapotoknak megfelelően, de talán még annál is szánalmasabban - a termelési vers és próza, a sztálinista műértelmezés időszaka ez az évtized. Kétes dicsőségekkel: hogy itt van karnyújtásnyira a Kelet kapuja, s itt írja sztahanovista eszaktuskáit Marjai Márton. A legmeghatóbbat ide is jegyzem. *Napraforgó*: „Beszolgáltatással / Nincsen baj én nálam, / A napraforgómat / Átveszi az állam.” A mára már kabarészintűvé váló példák hosszasan sorolhatók.

Persze a lap védőügyvédje még ebben a patológikus állapotban is bőven nyúlhat szépítő tapasztokért. Hiszen ami korábban sosem sikerült - Debrecenben stabilizálódott egy irodalmi lap helyzete, s költőink mai doyenje, Kiss Tamás javaslatára 1954-ben csak egy tisztesebb címre, *Alföldre* billent az a fránya fejléc. A városban feltűnt az iskola-teremtő Barta János, s a gazdag hagyományokat sem teljesen sikerült

alföld

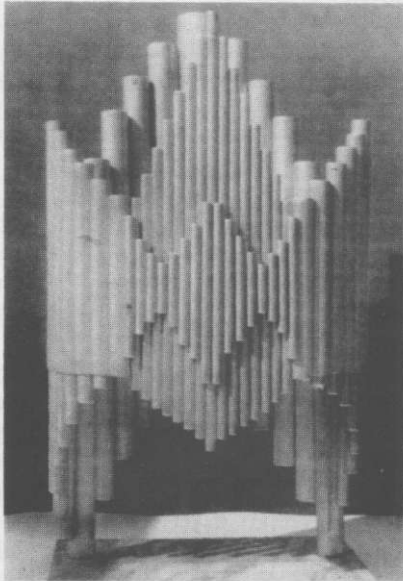
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

„MERRE TART
AZ IRODALOM
(TUDOMÁNY)?”

A DEBRECENI
IRODALMI NAPOK
TANÁCSKOZÁSÁNAK
SZERKESZTETT
SZÖVEGE

SZEGEDY-MASZÁK
MIHÁLY
FŐREFERÁTUMA

KORREFERÁTUMOK
ÉS HOZZÁSZÓLÁSOK

NEGYVENHETEDIK ÉVFOLYAM **1996/2**

a troglodita ideológia malmán ledaráltatni. Egyfelől a református kollegium, Csokonai, Fazekas, Kölcsey, Petőfi, Ady szellemisége nem engedett a hazug politizálásnak, másfelől a peremlét furcsa előnyeitől hajtva a tájhazából kimutató jelentőségű dokumentumok feszülhettek szembe a zsdánovi esztétikával: a mítoszgerjesztő Gyulyás Pál-hagyaték, Móricz Zsigmond bővérű

levelezése, a *Nyugat* légkörét árasztó Tóth Árpád-dokumentumok. De hogy a kortárs irodalom pikánsabb vállalkozásaiból is említsünk: a forradalom évében több tucatnyi életrajzi szonettel és Illyés Gyula híres tanulmányával Szabó Lőrincet itt emelte vissza méltó helyére irodalmunk, s elsőként e félreeső zugban jelentkeztek ismét jelentős művekkel a drámaíró Né-

meth László és a talányos klasszikus Weöres Sándor.

Ugyanakkor elérzékenyülésre semmi ok. Az *Alföld* még a *hatvanas években* is igazi vidéki folyóirat, lassan cserélődő és bővülő szerzői gárdával, ám a csúcson jobbra másod- és harmadvonalbeli lecsurgó kéziratokkal. Az 1964-es havilappá válás azonban a modern folyóirat-struktúra szempontjából már fontos mozzanat, mint ahogy a népi irodalom szellemében újra éledt kuruckodásnak is létezik ekkor - a „magas” literatura ellenvéleménye dacára - értelmes értékelhető poétikája. A kisrealizmus és a tényirodalom felől alighanem innen áramolnak a legkarcosabb impulzusok az önelégült konszolidáció felé, s egy balsikerű - mocsári - antiurbánus gesztus után a lap a maga roppant ellentmondásával is csak-csak elkezdett kúszni az országos figyelem skáláján fölfelé.

Ez az évtized a laikus, naiv felhangokkal együtt már a határozott arcélú viták évtizede. Aktivításra kötelezi a folyóiratot a valóságközeli hagyomány és az erősödő egyetemi háttér. Nem biztos, hogy mindig színvonalasan és mindig jó szelleműen akasztkodtak egymásba az elméletek (de hát ne feledjük, a hatva-

Akinek szellemi vonzásában oly sokan formálódtak: professzor Barta János

nas években itt még akasztkodtak!), a témákon mégis hasznos átfutni: volt eszmecsere ízléstől, kispolgárságról, műkedvelő színjátszásról, népművelésről, realizmusról, szexu-

A mai csapat: balról jobbra Szirák Péter, Aczél Géza, Mészáros Sándor és Keresztury Tibor

életikáról, táncdalszövegekről, tanynakérdésről, tudományfejlesztésről, tükrözési elméletről. S persze, voltak írók, és voltak művek. Őket azonban alighanem csak a következő évtizedben érdemes igazán számba venni.

Mivel a *hetvenes években* kezdődik a lap igazi szellemi nagykorúsága. Ez a folyamat részben nem független azoktól a kultúrpolitikai feszültségektől, melyek hatására a puhuló diktatúrában az *Alföld-del* együtt a marginális létezés előnyeit szintén élvező *Jelenkor* vagy *Tiszatáj* is erőre kapott. Másfelől komoly helyi kapacitásokra vall, hogy egyéni szín keverődött ki Debrecenben, a fórumokon többnyire körbejáró szerzők ellenére. Az alap mindenképp egy erős irodalomtörténeti iskola, mely Barta János vonzáskörében számolatlanul termi az irodalmárokat, oly gazdagságban, hogy már neveket emlegetni is - a kihagyás veszélye miatt - alig érdemes. Így aztán csak íveket jelezzünk: Kiss Ferentől Görömbei Andrásig, Béládi Miklóstól Kulcsár Szabó Ernőig és tovább. A táguló horizontból adódott, hogy a népi irodalom értékmentő gesztusai mellé a számokba lassan beúsztak az avantgárd iroda-

„SZÉP VAGY ETC., LEGALÁBB NEKEM ETC.”

Azt kéne megmondanom, mért szeretem az Alföldet. Mért szeretünk valakit, valamit - homályos vidék. Azért vajon, mert olyan szépen ível a vádlija? Ám szerelnők-e őt, ha három vádlija volna, vagy ugyan rendben kettő, de abból néhány kacsksa?

Csak volna a pontos válasz, de evvel még egy vádli sem érte be. Vádlíként magam is többre vágyom, többet akarok - elhinni. Említettem már másutt, én hálás természetű magyar ember vagyok, ha okom van rá, azonnal behálásodom. Az Alföld iránt érzetem nosztalgikus alapozású: „rendes” folyóiratban itt jelentem meg először (+ Magyar Műhely): az első vádli fontos vádli. Kezdetben végtelennek (és természetesnek) tetszik a visszautasítások sora. Hogy ez most már mindig így lesz. És sehol egy

gémeskút az egész láthatáron (úgyis mint horizonton). Nagyon örültem akkor annak az első közlésnek, okkal vagyok hálás. Írjam ide Fülöp László nevét.

Az is kell persze, hogy szeressen vissza az a vádli. (A reménytelen szerelem csak a roppant jelentős vádlík esetében működhet. Az meg nemde-bár majd csak visszamenőleg fog kiderülni.) A szerkesztőnek el kell hitetnie szerzőivel, hogy ők fontosak a számára. Ez a hitetés akár mesés formákat is fölvehet, nem kell száraz tényeken nyugodnia, de természetesen nem épülhet hazugságra. Hogy legyen *kedv*: alapföltétel.

És azért: az ív. Egy kis ív kell. Egy kis ív van: a Piac utcából (korábban, rémlik, Vöröshadsereg) ad astra.

lom kérdéskörei, a jól bevált, érett alkotói üzenetek mellé egy új érzékenység zaklatott, experimentális törekvései. Gyakorlatilag ekkor már mindenkit elért e fórum. Miközben ápolta Veres Péter, Kodolányi és az egész népi vonulat szellemi örökségét, itthon tudta Szabó Magdát, elindította többek között Kiss Annát, Oraveczet, Jókai Annát és Esterházyt, s hagyta, hogy e csapból is folyjon új idők eszméitétő mágusa: a „Tandori”.

Az igazi reveláció ekkor mégis két termékeny csapás kiválasztódása: a határon túli magyar irodalomé és a fiataloké. Előbbihez morális felismerések is kötődnek, kedvező geográfiai adottságok, szerencse és mély emberi kapcsolatok. Az évtizedben a kisebbségben-diaszporában élő magyar irodalom szinte teljes színképe föltűnik a lapban: Csikszeredától Wimbledonig, Újvidéktől Montreálig. Szerzők és művek, kritikák és történeti összefüggésekbe ágyazott áttekintések. És valamiféle avulni tűnő atyafias attitűdök folytán a vendéglátás melegével özönölhettek a mindenkori fiatalok: a He-

tek, a Kilencek, ez a lap adott először teljes számot a nehéz vajúadások után megszületett József Attila Körnek, s teremtette meg majd három évtizede azt a folyamatosan működő, kis hazánkban példátlan műhelyt - ma már neves halottakkal és élő akadémikusokkal, ismert költőkkel és tekintélyes irodalomtörténészekkel, hat antológiával - melyet úgy neveznek, hogy *Alföld Stúdió*. S a folyóirat szakmai bábáskodása mellett, meg-megújuló rangos vendégseregre támaszkodva immár negyedszázados jubileumára eszmélkedhet idén a *Debreceni Irodalmi napok*.

Ha a *nyolcvanas éveknek* van újdonsága, akkor az leginkább annak az egykori kultúrpolitikai szlogennek a folyamatos tudomásul vétele: az *Alföld* egy vidéken szerkesztett központi folyóirat. Jó kondíciókkal, az irodalmi ízlés széles, már-már eklektikusan bántó skálájával. Mélyén már ezekben az években ott készülődik az áttörésre váró, új eszményeket és sajátos beszédmódot kereső fiatal irodalom, de ez még nem az ő idejük. Az ország a társadalmi vál-

tozások lehetőségének lázában ég, s a lapban - ha nem is olyan direkt politikai éllel, mint néhány társánál - a kritikus hangvételű, a történelmi folyamatok újragondolására serkentő esszé a szenzáció: Csoóri és Hankiss, Für és Csalog, Kósa és Borbándi. És persze az addig tabuként kezelt kemény dokumentumok, forgatókönyvek internáló táborokról, Recskről, hortobágyi kitelepítésekről, a málenkij robotról. Még némi esztétikai hiányosságok árán is alighanem hasznos volt az évtizedes szorongásokat kibeszélni.

És akkor a *kilencvenes évek!* Nehéz róla érdemben szólni, mivel nem dördült még rá roppant erővel az ezredév kapuja. Másfelől magunkhoz, a jelenünkhöz értünk, s ez szükségszerűen nem a legtárgyilagosabb pillanat. Az írás elejének paradoxonát azért még illik megmagyarázni: folyóiratunk valóban nem sokkal jobb, mint a mai magyar irodalom. Legfeljebb annyival, hogy szilárd értékcentrikusságot vallva maga nem osztozik a szellemi széktáborok ide-odabillegő, kétes diadalaiban. Egy színvonal fölött mindenkit befogad, házon belül és házon kívül is elég jól viseli - miként a programgyártók manapság gyakorta emlegetik - a másságot, a különböző finom ízlésdiktatúrákat. Így aztán nemigen található pillanatnyilag tágasabb színképű irodalmi folyóirat kies hazánkban. Talán a vidék hátrányait ellensúlyozó szívós műhelymunka becsülete miatt, talán az egyre több figyelmet kapó szerkesztősi törekvés okán, mely a fiatalabb írónemzedék támogatásával az irodalomtörténet-írás korszerű lehetőségeit, az épp divatos elméletek valószínű értékeit a művészetek szembevetően változó szereptudata mentén igyekszik újragondolni.

Azon se lepődünk meg, ha munkánkhoz, az itt említett közel fél évszázados történeteknek - a hermeneutika újra hódító szellemében - lesz más olvasata is. Mivel szakmánk igazi válsága mindig akkor kezdődött, ha valakik egyetlen irányba állították a képzeletbeli irányjelzőket.

Aczél Géza

ÉS: PONTRÓL PONTRA

1 Az *Élet és Irodalom* önmeghatározása az olvasói véleményeken alapul, az olvasók pedig úgy szokták az ES-t definiálni, hogy *jó lap*. Már több mint két éve, hogy a nagyérdemű közönség erre az álláspontra helyezkedett, azóta a szerkesztőség a lap identitásának rendszeres újrafogalmazására nem fordít számottevő energiát. Korábban a publikum véleménye, ha szabad így mondanunk, megoszlott, s abban az időben a szerkesztők úgyszólván napi penzumként keresték lapjuk időtlen szubsztancialitását a tünékeny látszatvilág délibábjai mögött, ám illetén iparkodásuk értékelhető filozófiai eredménnyel nem járt, és a lap se lett tőle jobb. Most jó, vagy legalábbis annak mondják, a szerkesztőségnek tehát önazonosság-kereső késztetésesei nincsenek.

a) Ami a lap célját illeti, az - legalábbis reményeink szerint - a megjelenő lapszámok egymásutánjában folyamatosan testet ölt, kirajzolódik, további kommentárt nem igényel. Elvi megfogalmazása mindamellett lehetséges. Az *Élet és Irodalom* a magyar értelmiség nélkülözhetetlen orgánuma kíván lenni, sajnos azonban a magyar értelmiség, számos ismert okból fakadóan nincsen abban a helyzetben, hogy egy bizonyos sajtóterméket nélkülözhetetlenként tekintsen a magáénak. A magyar értelmiség nagy részének papírfogyasztása hovatovább egyetlen dologra, a tizenegy centi széles tekercsekre korlátozódik, de ha így megy tovább, abból is az eszelen fényűző szimbóluma lesz hamarosan.

b) Ezzel már a lap olvasótáboránál tartunk, ez a nyolcvanas években csaknem az egész magyar értelmiség volt, pontosabban az intelligenciának az a része, amely annak idején lelkesen üdvözölte a rendszerváltozást. A lap *mostani* olvasói pedig azok közül kerülnek ki, akik a lelkesen üdvözölt rendszerváltozás következményeibe még nem rokkantak bele teljesen.

c) Szerzői körében nagyon sokat változott a lap, legalábbis a hetvenes évekbeli állapotokat véve alapul. Akkoriban is voltak normális észjárású, polgári tollforgatók, és írtak is az ÉS-be, ha nem voltak éppen szilenciumon, viszont a szerzőgárda nagyobbik hányadát részint erősen baloldali indíttatású, részint pedig a népi oldalhoz tartozó írók adták, mellesleg ezt a két csoportot nem mindig lehetett elkülö-

nítani. Azóta ez a gárda előregedett, és sokan közülük végleg visszavonultak az irodalmi lexikon lapjaira, közben pedig új nemzedék nőtt föl (igazából nemzedékek, de ez most mindegy), új stílust, gondolkodásmódot, értékhierarchiát stb. hozva; ennek a nemzedéknek mások az előítéletei, mások az elfogultságai, másfajta hiányosságok vannak a műveltségében. Markánsan fogalmazva: ez a nemzedék másképp bolond.

d) Az *Élet és Irodalom* a szó minden értelmében független. Kapcsolatai semmiféle politikai csoportosuláshoz nem kötik, szerkesztői nem tagjai semmilyen politikai szervezetnek, szerzőgárdája e tekintetben kellőképpen heterogén. A lap kiadója az *Irodalom Kft.*, mögötte az *ÉS Alapítvány* és a *Journal Art Alapítvány* áll, utóbbi két szervezet nagyjából a szerkesztőség tagjait fedi. A lap támogatói sokan vannak, legtöbbször csekély összegekkel járul hozzá a lap fennmaradásához, semmi esélyük arra, hogy az újság politikai vagy egyéb törekvéseire vonatkozólag álláspontokat vagy akárcsak kérdéseket fogalmazzanak meg, bár ilyesmi az eszükbe se jutott, hiszen a lap bevételének amúgy is csak egynegyedét jelenti.

2 Öt szakaszra lehet az ÉS történetét felosztani. *Ókora* az alapítástól *Nemes György* trónra léptéig igen konfúzus időszak, amely látványában is zavaros sajtóterméket eredményezett; hatása a későbbi korokra semmi.

A következő szakasz — mondjuk így: középkor - egy civilizált, olvasható, az adott viszonyokhoz képest határo-

zottan polgári jellegű, professzionálisan szerkesztett, bár továbbra is kis példányszámú hetilap kifejlődése. Az *Élet és Irodalom* szerkesztősége ma már senki sincs, akinek erről a korról a lap belső életével kapcsolatosan személyes emlékei volnának.

A harmadik szakaszt klasszicistának nevezhetjük, *Jovánovics Miklós* főszerkesztősége alatt a lap továbbra is igen mértéktartóan szerkesztett, ám viharos botrányokat kavart orgánusként vonult be az egyre szélesedő köztudatba. Ezzel együtt az újság megítélése abban az időben elég ambivalens volt, írók és olvasók is előszeretettel hangoztatták negatív véleményüket, noha az utóbbiak lelkesen vették a lapot, az előbbieket pedig folyton a szerkesztőségben lebzseltek. A lap példányszáma mindeközben huszonöt-ezerről hatvanezerre nőtt.

1982-ben *Bata Imre* megjelenésével újabb korszakváltás történt, az Ararát konyak helyét vörösbor vette át, az értelmiségi közéletben új szelek kezdtek fújni, ez a romantika kora, de ezeket a megjelöléseket ne vegyük komolyan. 85 után az ÉS úgy viselkedett, mintha előre látná a rendszerváltozást, pedig dehogy látta. Azt látta, hogy az úgynévezett népi oldal írói a veres sáttal szövetkezve meg akarják kaparintani a lapot, de túl későn fogtak hozzá, veres sáttal akkor már ernyedőben, az ÉS pedig kicsusszant a satuból, palotafordalmat hajtott végre, és az önállóság rögzös útjára tért. A lap ekkor *de jure* és *de facto* három lépéssel járt a történelmi események előtt, de ezt a továbbiakban nem tudta javára fordítani.

Az előző négy szakaszt egyebek között az jellemezte, hogy a főszerkesztőt hetenként akarták leváltani, és időnként csakugyan le is váltották; az ötödik - jelenlegi - szakaszában ilyen fel se merülhet, merthogy az ÉS-nek felsőbb szerve, aki a főszerkesztőt meneszthetné, nincs és nem is lesz. Az ötödik szakasz túlnyomórészt arról szólt, hogy megmarad-e a lap, és ha igen, még hány hete van. Sokféle megoldással próbálkoztak a szerkesztők, és eközben kincset érő tapasztalatokra tettek szert, ráadásul még a lap se szűnt meg, hanem - a józan észnek mindenben ellentmondó módon - megerősödött és megszilárdult, másfélszeresére bővült a terjedelme, sokszínűbbé vált, emelkedett a színvonala. Ebben a pillanatban az *Élet és Irodalom* a tisztességes szegénység állapotának örvend, tető van a feje fölött, a nyomdaszámlát, de még a honoráriumokat is kifizeti, viszont a fogához veri a garast, és további támogatókra vadászik nap mint nap.

Egyébként az *Élet és Irodalmat* sokan támogatják, meglepően sokan, igaz, nem horribilis összegekkel. A lap két kiemelt támogatója a Soros Alapítvány, valamint az átlagon felüli színvonalú elhelyezést nyújtó Intertia Kft.

Ami a legújabb időszakot illeti: a lap újságszerűbb lett, miközben az irodalmi jellege is erősödött. Az újonnan érkezett irodalmi szerkesztők - Károlyi Csaba, Dérczy Péter és Tóth Erzsébet - tartalmában erős, színvonalas és koncepciózus rovatokat szerkesztenek, míg Tarnói Gizella új gazdasági jellegű rovata az *Élet és Irodalom* nagyon fontos, értékes olvasói

Balról jobbra: Kabán Eszter, Vánca István, Bakács Tibor, Mihancsik Zsófia, Tarnói Gizella, Molnár Erzsébet, Szikszai Károly, Tóth Erzsébet, Károlyi Csaba, Dérczy Péter, Bata Imre, Kovács Zoltán főszerkesztő

körét, az amúgy meglehetősen lekezelte realitáriságot igyekszik visszahozni a lap vonzáskörébe. Mihancsik Zsófia pedig egy, a lapból a korábbiakban is hiányzó - mondhatjuk úgy - sosem volt rovatot honosított meg: az interjút.

Az első négy szakaszban voltak értékek és voltak kellemetlen, szégyenletes és kártékony dolgok is — sokat lehetne vitatkozni arról, hogy konkrétan mi hova tartozik, de nem igazán érdemes. Megmaradni csak az érték tud, sőt, sajnos, az se mindig. Valójában az ÉS sajátos arculata már a második szakaszban kialakult, az ÉS glosszáinak, az ÉS riportjainak, az ÉS publicisztikai írásainak műfaji jellegzetességei akkor rajzolódtak ki; ezek később részben továbbfejlődtek, részben módosultak, részben pedig — a lap paradigmatisus voltából következően - csaknem az egész magyar sajtót áthatották, ezzel együtt minden érintett tudja, hogy bizonyos szerkezeti, nyelvi, stílusi sajátosságok forrásvidékét az *Élet és Irodalom*ban kell keresni. Éppen ezért azt is mondhatjuk, hogy az ÉS jellegzetességeinek nem feltétlenül a szerkesztőség a kizárólagos hordozója, hiszen a lap már évtizedekkel ezelőtt rajta hagyta a kézjegyet a magyar közíráson, de talán az iro-

dalmon, sőt a kisgrafikán is, egyebek között azzal, hogy több ezer szerzőt foglalkoztatott, a saját normáit és értékrendszerét bizonyos fokig elfogadtatta velük, személyükben így kialakult egy virtuális *Élet és Irodalom*, amely tehát azoknak az alkotóknak az összessége, akik a munkáikban tudatosan vagy kevésbé tudatosan, akarva vagy nem akarva, de az ÉS hagyományait éltetik és fejlesztik tovább. Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy ha a szerkesztőség épülete lapindító értekezlet alatt összeomlana, és valamennyi munkatárs a romok alatt lenné halálát, a lapot akkor is újra lehetne indítani anélkül, hogy az olvasó különösebben megrázó tartalmi vagy minőségi változásokat észlelne kedvenc orgánumban. Egyébiránt a lap jelenlegi szerkesztőinek túlnyomórésze az ötödik, tehát az utolsó szakaszban csatlakozott az *Élet és Irodalom*-hoz, a többiek, ideértve a főszerkesztőt is, a negyedikben, s csupán egy munkatárs található, aki a harmadik szakasz eleje óta, azaz hovatovább negyedszázada egyhuzamban az ÉS-nél dolgozik.

Saját hagyományait tekintve az *Élet és Irodalom* eléggé konzervatív, külleme például az elmúlt húsz évben alig változott, eltekintve egy sajnálatos periódustól, amikor átmeneti formátumváltozásra volt szükség. Tartalmilag ugyan a folytonos megújulás állapotában van, főleg az elmúlt két-három éve igazán forradalmi, minőségi elvárásai viszont - legalábbis az elvek szintjén - változatlanok, bár ezeket inkább negatívumokban lehet megfogalmazni: nem szereti a lap a lila semmitmondást és nem szereti a szemek-

nek a rögválóságából felfakadó vérborulását, nem szereti a tudományoskodó blöfföket, és nem szereti a zagyva politikai zsargont, általában nem szereti a töltelékanyagokat, melyekkel a közölnivaló hiányát és az elmének tohonya természetét szokás általában leplezni. Pontos, világos, értelmes beszédet preferál az Élet és Irodalom, mindig is ezt preferálta, és mindig ebből származtak a bajok.

③ *Az ÉS fejléce alatt az olvasható, hogy Irodalmi és politikai hetilap, de valójában nem olyan régóta van benne irodalom. A lap prózarovata, nyugodtan kimondhatjuk, évtizedeken át lehangolóan unalmas volt, s ezt csak a rovat elhanyagolható terjedelme tette megbocsáthatóvá; a versrovat pedig inkább tördelési segédanyagként*

tan próbált beszüremkedni a lapba, persze így is botrányokat kavart. Ma már az ilyenfajta csomagolóstechnikának semmi értelme, a dolgok egyértelműen és világosan kimondhatók, néven nevezhetők, nem kell irodalmaskodni körülöttük, így hát az *Élet és Irodalom*-ban az Élet és az Irodalom korábban összemossott területei széjjelvááltak, s ez mindkettőnek határozottan jót tett.

④ *Grafikát ma már csak az ÉS közöl. Régen a napilapok kulturális mellékletei is és más hetilapok is publikáltak rajzokat, nyomtatokat stb. Igaz csaknem mindig sikerült a legtehetségtelegebb szerzők munkáiból a legsilányabb darabokat kiválasztaniuk, néha viszont tévedtek vagy nem figyeltek oda, s ilyenkor egy-egy szín-*

Nagy Lászlót Bán András váltotta föl, a rovat tovább is nyitott maradt, érezhetően hűzött ugyan bizonyos ízlési irányzatok felé, azonban ezzel együtt mindenkinek esélye volt az ÉS-ben megjelenni, s ez a színvonalon látszott is. Ma már a rovat ezt a stúdiójelleget nem vállalja, csakis kiforrott művészekkel, gyakorlatilag a magyar grafika élgárdájával dolgozik. Erdemük szerint ugyan megfizetni nem tudja őket, viszont így az a négy- uszkye hatezer művész, akinek reménye nincs arra, hogy a lapban publikáljon, talán nem szenved annyira.

Régen az irodalom belső élete elevenebb volt és hangulatosabb, délutánonként a jobb kocsmákban megjelentek az oda tartozó írók és a hozzájuk rendelt belügyes megfigyelők,

funkcionált, ha lyuk volt az oldalon, került bele egy akkora vers, amekkora éppen odafért. Ezzel szemben a publicisztikák zömét írók írták, a könyvkritikák egy részét szintén, továbbá megjelentek írók műkritikusként, glosszistaként, riporterként, egyszóval sokféleképp. Azt is meg kell itt jegyeznünk - bár mindenki tudja -, hogy abban az időben volt irodalom a napilapokban, a hetilapok többségében, az ifjúsági sajtóban, a megyei lapokban, és így tovább, most pedig nincs szinte sehol. Ezért bír különös jelentőséggel, hogy az ÉS irodalmi rovata két és félszerezére nőtt, tartalmát pedig nem a szél hordja össze, mint korábban, hanem bizonyos szerkesztői munkát lehet mögötte felfedezni, a szövegek olvashatóak, általában véve ez a rovat a mai magyar irodalom rangos fórumává nőtte ki magát. Ami pedig az úgynevezett életet illeti, az korábban többé-kevésbé irodalmi köntösbe burkol-

Ezek a felvételek 1986-ban készültek az Arany János utcai Utasellátó nevű kocsmában. A sok-sok sör abból az alkalomból fogyott el, hogy a kispályás futballcsapat harmadik lett az akkoriban igen erős sajtóbajnokságban. Páskándi Géza, aki „csak úgy benézett”, Mezei Andris, Döbrentei Kornél, Kovács Zoltán, Megyesi Gusztáv, Esterházy Péter. Háttal a kaptány, Szále Laci

vonalasabb mű is megjelenhetett. Közben az ÉS, Nagy Lászlóval a képzőművészeti rovat élén, óriási mennyiségben, hetenként adta közre újabb és újabb grafikusok alkotásait, a minőség szükségképp vegyes volt, de a lap az új magyar grafika megismertetéséért többet tett mindenkinél. Később

persze nem lehetett pontosan tudni, hogy két adott személy közül melyik az író és melyik a béemes, ez a körülmény pedig tréfás találgatásokra, egyfajta kedélyes, kollektív társasjátékra adott alapot. Az ÉS történetének eleje a Vadásztanyához, harmadik és negyedik szakasza a Nimródhoz, kisebb részben a környék további jeles intézményeihez kapcsolódik, mi több, azokban zajlott. Azóta megváltozott minden, az írók ma is járnak kocsmába, de nem csapatostul, nem rituálisan, nem mindennap vagy legalábbis nem mindig ugyanoda, ergo az irodalmi élet nem csapszékben zajlik, mint egykor. Ma már az ÉS sem különféle borozókban készül, hanem az e célra fenntartott szerkesztőségben. A vendéglátóipart az íróember mostanság ivásra és evésre használja, nem időzik ott hosszan, a besúgók ugyanis elmentek, akkor meg minek az egész.

Kovács Zoltán

A FORRÁS SZERKESZTÉSE KÖZBEN

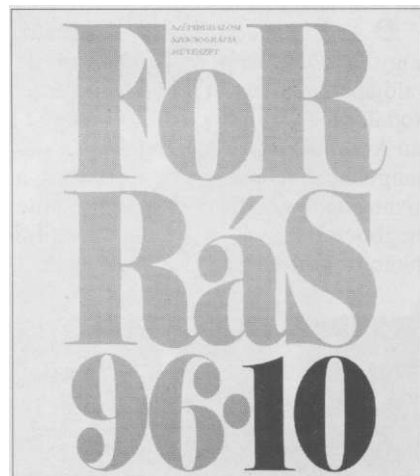
Konok hit nélkül nem megy.
(Buda Ferenc)

Nemzedékünk, az idősebb nemzedék még az irodalmi művek és a folyóiratok ígázatában nőtt fel. Nekünk csoda volt egy Pilinszky-vers, mi áhítattal kerestük fel Németh Lászlót, mi különös érdeklődéssel vártuk a magyar irodalmi folyóiratok új számát. Sokat változott a világ: a korábbi politikai hatalom cenzúrája már nem rostálja a nyomdába kerülő műveket, de újabb sorscsapások, gazdasági nehézségek okoznak újabb gondokat. Könyvkiadók és folyóiratok tűnnek el, „halálhírekben gazdagodó nemzedék” lettünk, mint Thinsz Géza írta. S a *Forrás*-t újraolvasva először is a fájó búcsúzások tűnnek fel: régebben távozott el mellőlünk Zám Tibor, nemrég kellett megrendülve állnunk Szekszárdon Baka István koporsója mellett. S még hányan vannak már a távoli túlvilági irodalmi kávéház asztala mellett!

Minden folyóirat újat akar, a csaknem lehetetlent kísérti, mércéjét igyekszik minél magasabbra tenni. Itt is, Kecskeméten, 1969-ben Varga Mi-

hály eget ostromló lelkesedésével indult el a *Forrás*, és méltó elődöket, mestereket keresve jutott el Veres Péterhez, Illyés Gyulához, Fábry Zoltánhoz és másokhoz. Azonnal „többet” akart, mint „lehetett” volna, mindjárt az egész magyar irodalomban gondolkodott Kolozsvártól Londonig. Ez akkor nem volt természetes, irodalmunk határát a hatalom tudatosan leszűkítette. Ma is emlékezetes a *Forrás* 1970. 4. száma, melyben Pomogáts Béla a nyugati magyar költők antológiájáról írt, így Határ Győzőről is. Ez akkor „nem maradt következmény nélkül”: lesújtott az „éber irodalompolitika”. Ma már „irodalomtörténeti” adalék egy-egy „hibás” irodalmi mű miatt írt igazoló jelentés, a nyomdából visszahozott és áttördelt folyóiratszám. De nemcsak ez volt a *Forrás* múltja, hanem megjelent értékes irodalmi művek Weöres Sándortól Sütő Andrásig, Fehér Ferencről Utassy Józsefíg.

A *Forrás* évtizedek óta következetesen az egész magyar irodalomban gondolkodott: folyamatosan közölte a

Húszéves a *Forrás*, csoportkép 1989-ből. Dobozi Eszter, Goór Imre, Kiss Benedek, Fűzi László, Pintér Lajos, Szekér Endre, Kovács István, Utassy József, Tornai József, Csiki László, Vörös Józsefné, Baka István, Buda Ferenc

Faludy György Kecskeméten
1991-ben, Katona József szü-
letésének 200. évfordulóján

Tanú-konferencia Kecskemé-
ten 1992-ben. Orosz László,
Füzi László, Sándor Iván,
Poszler György, Török Endre

határon túli magyar írók alkotásait. Akkor ezek a művek többet jelentettek, soraikból különös fény sugárzott. Sütő András Kemény János ravatalánál című esszéje, búcsúszavai 1972-ben nagy élményt jelentettek. Illyés Gyula közismert metaforájával ötágú sípnek nevezett magyar irodalom a hatodik sippal, a kárpátaljaiakkal is gazdagodott a *Forrás*-ban is (például Balla D. Károly, Vári Fábián László). A magyar irodalomnak ezt a sajátosságát, különös térbeli távolságát jól jellemezhetjük a *Forrás*-ban is például Határ Győzővel (London), Gömöri Györggyel (Cambridge), Ferdinandy Györggyel (Puerto Rico), Albert Pállal (Párizs), Borbándi Gyulával (München), Gál Sándorral (Kassa), Ács Károllyal (Újvidék), Lászlóffy Aladárral (Kolozsvár) - és folytathatnánk a sort. De napjainkban másképpen alakult a határainkon túl élő íróink helyzete is: sokan hazatelepültek, Magyarországon élnek. Ők bár határainkon belül élnek, élményeikben, témáikban természetesen még mindig

Esterházy Péter Illia Mihállyal
Tápén

az ottani, a korábbi hatások befolyásolják (például Gion Nándor *Ez a nap a miénk*, regény, 1996 novemberétől). Ez a „másság” nagyon gyakran „azonosság” is: valamiféleképpen „felelnek” egymásnak például Páskándi Géza *George Berkeley püspök a teret isteni tudatnak képzei el* című versé-

re felelt Kabdebő Tamás *Dublinból egy tiszteletbeli Ír Úr Ir Páskándi Gézának* címmel. Vagy itt hadd utaljunk egy szokatlan, eredeti irodalmi levelezésre: hosszú éveken át így „beszélgetnek” egymással az Ausztráliában élő Domahidy András és a Kecskeméten lévő Katona Piroska. Egy különös levélregény fejezeteit olvashattuk.

Az irodalmi műfajok átváltozásának korát éljük: napjainkban olvashatunk „esszéverset”, monodrámát (például Kocsis Istvánét), filmverset, montázszerű verset stb. A hagyományos értelemben vett irodalmi műfajok, műnemek közt hazánkban csaknem mindig a líra az első, így a *Forrás*-ban is. Feledhetetlen számunkra a folyóiratban megjelent versek közül pl. Illyés Gyula L. Z. azaz Latinovits Zoltán halálára írt műve. „*Rendjén úgy lett volna, hogy amikor / szembe-szöktél, düh-köpésként, a vonatnak: / az hátrál meg. A bűn!*” S hosszú évek múltán ma is megrázó erejűnek érzem Simonyi Imre *Történelmi lecke* című versét, melyből erőt meríthetünk: „*De hogy bármelyik Majténynél / végleg letörött volna a zászló!? / Hát József Attila!? Hát Kodály!? / Hát Krúdy!? Hát Németh László!?*” Olykor a hagyományos vers csak pár sorosra szűkült (például Illyés Gyula, Horváth Imre), emlékiratszerű versprózává vált (Kálnoky László), látszólagos prózai elemekkel bővült (például Fodor András: *Egy nap csödlisztája*). Ritka a szabályos novella, mint a felejtetetlen Jékely Zoltán-mű, a *Valencia*. Előre tör az esszé, a tanulmány, s úgy érezzük, hogy a *Forrás*-ban is fontosabb szerepe lett. Domokos Mátyás fontos irodalomtörténeti adalékokat közlő tanulmányorozatban tárta fel közelmúltbeli irodalmunk egy-egy fejezetét (például Weöres Sándor). Sándor Iván meg a korváltás pillanatait örökítette meg hónapoként - később kötetbe gyűjtve - például a *Vízkeresztől Szilveszterig* címmel a nyolcvankilences esztendőről. A Marosvásárhelyt élő Veress Dániel levelesládájából válogatott a *Forrás* számára, és páratlan értékű anyaggal járult hozzá Cs. Szabó László, Németh László és Illés Endre arcképéhez. Itt a József Attiláról szóló tanulmányok lephetik meg az olvasót (Lengyel Andrásé), másutt meg az irodalmi életet derűsebbé tevő anekdotákból, legendákból olvashatunk egy-egy összeállítás, felfedezésértékű beszélgetést (Albert

Csoportkép Tápén, Ilia Mihály 60. születésnapján

Zsuzsa szerkesztette, például Füst Milánról).

Mi marad meg egy folyóirat több évtizedes anyagából? Mit vesz vagy vehet észre az utókor kutatója, olvasója? Természetesen nem lehet határozottan állítani, hogy melyik mű, melyik folyóiratszám, melyik összeállítás marad meg értéként. Észreveszik-e az olvasók a Nobel-díjas Camus és Andrić művét? Vagy Krúdy Gyula írását? Mégis azt feltételezhetjük, hogy az úgynevezett tematikus összeállítások, számok többet mondanak az átlagnál, esetleg odakerülhetnek a könyvespolcra a szerző kötete mellé. Tematikus összeállítások voltak a *Forrás*-ban például Kodály Zoltánról, Katona Józseféről, a Tanú 60. évfordulójáról, Németh Lászlóról, Szilágyi Domokosról, Sziveri Jánosról, Erdei Ferencről, az animációs filmszemlééről, Weöres Sándorról stb. Olykor egy tanácskozáshoz, szociográfiai konferenciához, népzenei találkozóhoz stb. kapcsolódott egy-egy összeállítás. A Kecskeméti 1989-ben megrendezett anyanyelvi konferenciára emelt terjedelmű *Forrás*-szám jelent meg, melynek élén Illyés Gyula, Németh László, Cs. Szabó László műveit olvashattuk. Hasonlóképpen emlékezetes volt a fiatal írók lakiteleki tanácskozása 1979 májusában *Haza és nemzeti önismeret* címmel. Illyés Gyula zárszavában mondta: „*Ne búsmagyarokként hajoljanak össze mégsem azok a négy-öt magyar*

Kányádi Sándorral Kiskőrösön 1994-ben. Pintér Lajos, Szekér Endre, Kányádi Sándor, Füzi László és Solti Kálmán gimnáziumi igazgató

összehajlók. Ne sóhajtozó miért is, miért is-ekre. Ady nem ezt akarta, nem hasztalan könnycsorgatást. A ti leckétek az, hogy emeltfő és mosoly. És a tematikus számok mellett valószínűleg fontos adalékokkal szolgál a *Forrás* számos szociográfiai írása: a tanyakérdésről, a devianciáról, a falusi településekről, az elkallódó tehetségekről, az osztályidegenekről, a bor- és pálinkahamisításról stb. A szociográfiai kutatások nagy hulláma véget ér, de mégis kiemelhetünk egy közelmúltban megjelent fontos művet: Dobozi Eszterét, Izsákról (*Tíz körrmel* címmel). És a feltétlenül ma-

radandó alkotások közt kell említenünk a lengyel Kapuściński híres könyvét, a *Birodalmat*, majd az újabbat, a *Lapidárium*-ot, mely az 1996-os számokban jelenik meg. Öröm olvasni, vele együtt gondolkodni. Például „*A politika ma mindent helyettesít - a színházat, festészetet, irodalmat. Helyettesít és bevezeti a bővli, a giccс uralmát - az intrikák, az arrogancia, a bugrisság uralmát. Olyan hatalmat, amelynek egyetlen célja, hogy önmagát ráerőltesse másokra - tolatkodóan, erőszakosan, mindenáron.*”

Egy folyóirat életéhez a megjelent *Forrás*-számok mellett hozzátartoznak az irodalmi estek (például Faludy Györggyel), a megyei előadókörutak (például Kányádi Sándorral), a könyvheti író-olvasó találkozók (például Esterházy Péterrel, Tózsér Árpáddal, Tornai Józseffel stb.). A szerkesztőségben kedves vendégek for-

Vekerdı László és Buda Ferenc
irodalmi esten, 1995-ben

kel" is -: így nem felejtjük Simonyi Imre reszkető kézzel írt utolsó leveleit vagy Herceg János különös szeretettel írt sorait és óbecsei képeslapjait. Egy régebbi kedves pillanatot hadd idézzek fel. Karinthy Cini keresett minket a szerkesztőségben. Senki nem volt bent. Ő erre felírta fekete filctollal a fehér ajtóra: „Itt voltam ellenőrizni. Nem dolgoztok! Jelenteni fogom! Dr. Karinthy C., Aczél György, L. I. Brezsnjev.” Igen, Karinthy Cini vidám ötlete is hozzátartozik (vagy hozzátartozna) minden szerkesztőség hangulatához. Ezt a baráti szellemet akartuk kifejezni például azzal, hogy Ilia Mihály hatvanadik születésnapjára 1994-ben tematikus számot állítottunk össze, s folytatódott derüs tápai

Ryszard Kapuściński lengyel író a kecskeméti Cifrapalota előtt, Szenyán Erzsébet műfordító társaságában. Füzi László, Komáromi Attila, Szekér Endre

dulnak meg, például Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Vekerdı László, Kányádi Sándor és még hányan! Min- dig közel élünk a képzőművészethez, a szerkesztőségi szobák falán csodás Tóth Menyhért-festmények láthatók,

melyeket újra meg újra dicsért Kapuściński. A folyóiratban is rajzok, képek vannak: Benes Józsefé, Goór Imréé, Bardócz Lajosé és másoké. Nemrég volt egy pályázatunk: kortárs költők verseihez készítettek kortárs művészek grafikákat. Az elidegenedő korunkban talán egy kis sziget ez a szerkesztőség, ahol a barátság- nak még értéke van. Együtt örülünk Buda Ferenc, Füzi László, Kovács István, Pintér Lajos, Dobozsi Eszter és mások új köteteinek. Számos levél őrzi ezt a baráti kapcsolatot - mint „szerzőink-

vacsorával, beszélgetéssel. (Esterházy Péter írta róla: „Ilia tanár úr lénye valóban emlékezteti az embert egy, mondjuk így, közösségi szemléletmód érvényességére, tágasságára, arra, hogy mi is lett kiforgatva önmagából az idők során.”)

A Forrás folyóiratnak - reméljük - nemcsak múltja és jelene, hanem jövője is van. Bízunk abban, hogy új és új évfolyamok következnek ezután, hisz - mint Buda Ferenc írta - „Könök hit nélkül nem megy.”

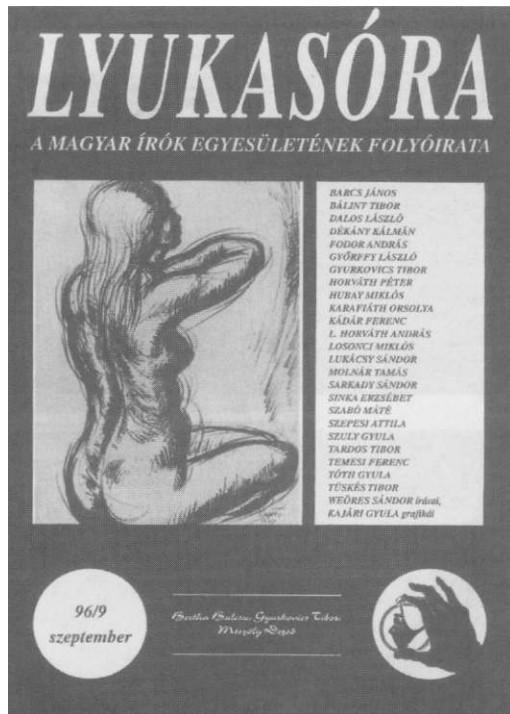
Szekér Endre

Gyurkovics Tibor

KONYHA Á LA KOSZTOLÁNYI: LYUKASÓRA

A mi jó Aczél Györgyünk igen ügyesen és magyaros baj-sza alatti somolygással igazgatta azt a vastag és forró vasfedőt, ami alatt a honi irodalom pirosas gulyása rotogott. Néha föl-emelte egy-két milliméterre vagy bele is nézett a levesbe, egy-két rángatózóbb mócsingot lejjebb lökött, egy-egy haloványabb főtt húst felszínre hozott, de lényegében rendben forrt a lé. Még Csurka csücskös fejét is könnyed magyar kézzel megsimogatta szigligeti nemzetközieden randalírozása miatt: „ejnye, ejnye, Csurka elvtárs, hogy van az, hogy maga mindig csak jobbra tud berúgni, nem tudna egyszer balra is? - és ezzel valójában befőzte a boros és potage magyaros keverékbe.

Félreértés ne essék, mindenképpen befőzött. Utólag hőzönghetnek, akkor főttek még azok is, akik a kondéron kívüli idegen levekben úszkáltak szubállami

Hernádi Gyula, Mészöly Dezső
és Gyurkovics Tibor

pénzen. Amíg csak Gorbacsov hetykén szabott angolos öltönyében a reykjavíki pácolás folytán fel nem szívódott, el nem tűnt a történelem amerikai itatóspapírjában.

Szabad lett a magyar sajtó, magyar irodalom és írószövetség, a magyar leves. Kiömlött a - bocsánat - bili. Maga az írószövetség is fölhígult, s hamarost közel ezerszáz tagja lett - fölvéve. Tán Angliában sincs ennyi tag. Itt lett. Gondoltuk, mi, akik Kosztolányi szavával jobban szerettük az elefántcsonttorony hűvösét a pártirodák - és irányzatok - fülledtségénél, szűkebb körben forrunk, azzal áztatva magunkat, hogy tán néhányan jobb húsok is vagyunk, megalakítottuk a Magyar Írókamarát, mai nevén Magyar Írók Egyesületét. A tizenkét alapító apostolocska: Bertha Bulcsú, Dobos László, Cseres Tibor, Csoóri Sándor,

Bertha Bulcsu

Szakonyi Károly

étkezési fogásunk. Jánosi István pedig versein kívül jungi és keleti istendarabkákat kever a menübe. Különben külön könyvben is kiadtuk Rodek Ilona istenbeszélgetéseit (éteri húsok!), Gregor József, Gálffi László, Balassa Sándor, Antal Imre, Szentágothai János, Fábry Zoltán főztjében.

Örök étünk mindenek felett a Weöres-készítmények, gyermekkori kockás füzeteitől a legeldugottabb táplálékig. És ha már múlt, sorozatot szerkesztettünk „Még élhetnének” jeligré Szabó Istvántól Gerelyes Endrén, Galambos Lajoson, Gáll Istvánon, Hajnóczy Péteren, Karinthy Ferencen, Székely Jánoson Galgóczi Erzsébetig, Galsai Pongrácig, hiszen nem szabad feledésbe menniök. Ugyancsak Farkas László szerkesztésében adtuk közre zöld betétünket „Kicsoda az az én?” élő keresztmetszetünket huszonhat írónkról (néhány név: Fejes, Sántha, Juhász Ferenc, Kertész Ákos, Csukás, Hernádi, Lázár Ervin, Szakonyi, Bertha, Kardos G., Csurka István egymás mellett főnek ebben az igen ízes lében).

Természetesen - szerény lehetőségeinkhez képest, az elejthető határon kívüli és nyugati vadakat is beszerezünk, környező barátaink nemzeten „föülüli”, nemzetközi főztjéhez.

Apropó, nemzetköz. Van egy titokzatos szerzőnk. *Phillipposznak* becézi magát és igen eredeti formában („Út-levél” a kedveshez) adja közre világjáró konyháját, novellisztikus receptekben. Ő az a kivételes halandó aki egy évben vagy harminc országot látogat meg, miután egy nemzetközi világszűri tagja. Mit mondhatunk? Mindenütt volt és lesz. Kamcsatkától Perui és Japántól Itáliáig és Skóciától Ausztráliáig, Bangkoktól Hollandiáig próbálja belénk mesélni szakács-álmait. Nem tudjuk, ki ő. Érdekes.

Mészöly Dezsőnk mindig különleges és eredeti árut szállít a konyhára, Erzsébet királynő, Sissy verseitől kezdve Márai Sándor Tolnay Klárhoz írt versein és levelein át egészen a vadnyugati Hamletig, mely nyilván a modernül beszélő színpadi magyar irodalom szenzációja.

Könyveket adogatunk ki szerény számban ugyancsak az olvasók étvágynak fönntartására. (Jánosy István: *Arcok, lelkek, álmok, versek*; Varga Domokos: *Kies Kiskunság, szeretett Szentmiklós*; Kiss Dénes: *Föltámadnék én is...*; Gyurkovics Tibor: *A magyar vadkan*; Dümmerth Dezső: *Ihlet és sugallat*; Rodek Ilona: *Nem lehet leírni az igazat*; Eigel István: *Én még láttam a kikötőt*.) Utóbbi művészeti szerkesztőnk, s nagyszerű ízeletet kavart a festészetből. Külön meg kell említeni

Szakonyi Károly *Álomirodalom* című munkáját, amely valóságos irodalomtörténet a lehelletfinom ízeken átszűrve, álomnovellákon áteresztve a költői létet.

És? A főszakács. Maga Varga Dombi, aki egymaga vág, nyeszettel, mossa a zöldséget, abál, lefarag egy darabot, pörkölt, süt, szakácskodik. Visszavonulván őt váltja föl Dippold Pálunk, ifjú titánunk, kibem bízunk, mint a gyermekünkben, ki testvérünké lehetend mint főleges szakács. Jó tehetségű író, szerkeszteni tud és mer, s reméljük, fiatal ízelet is lop régi ételeink mellé, saját és még ifjabb korosztályos húsokból. Függetlenül és megtartva magyaros pikantériánkat európai étlapunkon.

Így működik ez a (boszorkány)konyha. Remélem, ízlik az olvasóknak. Az irodalmárok általában (tisztelt a kivételnek) savanyúak, „kikericsok virítanak / kékek és lilák”, rossz a gyomruk s nem Colas Breugnon étkeihez vannak szokva. Mi, például Bertha Bulcsuval - ki legjobb sültjeinket készíti - szeretünk enni. Önök nem?

Bon appétit! Aczél György is megirigyelhetné békés ízeit. ■

KIRÁNDULÁS PÁRIZSBA '59

(II)

A Tauern expressz kora hajnalban halad át a határon Sežanánál, amikor a Szlovén Alpok kristálytiszttán és élesen rajzolódik ki az ég halványkék hátterén. Itt kezdődik a határsáv vagy a vámhatár, már attól függően, ki hogyan áll a dologhoz. Azok számára, akik csempészárut visznek, Sežanában kezdődik a félelem övezete. Azoknak, akik az útipoggyászukban csupán a *l'usage personnelle* holmit visznek (a „francia nyelvkönyv kezdőknek” terminológiája szerint) az ilyen határok a csodálkozás övezetei. Mihelyt véget érnek a vámkezelés formalitásai, s mihelyt elhangzik az ügyeletes globetrotter megállapítása (mindig akad valaki, aki eljuttassa ezt a szerepet), hogy íme, *átléptük a határt*, sietve az ablakhoz megyünk, s hosszasan bámuljuk a tájat, csodálkozva, hogy ezzel - lám - nem változott meg semmi. Mint amikor az első tiszt a fedélzetről, valami láthatatlan vonalat szemlélve a tengerben, ott, mindjárt a hajó törzsénél, kinyilatkoztatja: *Most haladunk át az egyenlítőn*, s úgy tesz, mintha elötte, széles napfényes pászmát látunk, szívirványnál fénylőbbet, mely ott rezeg a tenger színén, mint valami szalag, melyet a két végénél egy láthatatlan, messzi szirtre függesztettek, vagy a felhőkön csüng.

Így hát az *átléptük a határt* szavak úgy visszhangzanak az ember tudatában, mint valami ráolvasás, melyre kitarulkozik Szezám csodálatos világa, de az ember váratlanul rádöbben e mesterségesen létrehozott korlátok minden álnokságára és természetellenességére, mert a vonatablakok mögött továbbra is ugyanazok az örökzöld fenyők, feketéllő szántóföldek, hegyvonulatok tűnnek tova, egyezőval ugyanaz a változatlan táj,

amely *odaát* maradt. A bábeli nyelvi zűrzavar kivételével, amely csupán az istenek gonoszkodó tréfája, nem létezik semmiféle „természetes határ”, semmiféle korlát a hegysek és szántóföldek között, s az egész csak emberi lelemény és átejtés. „Az égnek nincs hazája.” A földnek sincs hazája.

A Saint-Jacques utca 270. alatt helyezkedünk el, Paris Ve. A ház reklám-levelezőlapjain (*La Maison des mines et des ponts et chaussées*) a következő adatokat találom:

Ce foyer des étudiants est bâti au point le plus élevé de la montagne Ste-GENEVIÈVE et le long de la plus ancienne voie de la Vieille Gaule. La Rue St.-Jacques doit en effet son nom aux pélerins qui descendaient en foule vers Saint-Jacques de Compostelle.

La Maison de Mines est un immeuble de 7 étages comprenant 116 chambres très bien exposées, éclairées et aérées par de larges baies. Elles possèdent l'eau courante, des douches chaudes et froides et des salles de bains sont installées à chaque étage, un ascenseur facilite la montée. Au rez-de-chaussée et au premier sous-sol se trouvent la bibliothèque, la salle

* Ez az egyetemi szállás a Szent Genováva-domb legmagasabb pontjára épült, az ősi Gallia legrégebbi útja mentén. A Saint-Jacques utca nevét ugyanis azoktól a zarándokoktól kapta, akik tömegesen vonultak dél felé a Saint-Jacques de Compostelle irányába.

A Bányák Háza 7 emeletes épület. 116 jól elhelyezett szobával, széles belső udvarok teszik világossá és szellőssé. Folyóvízzel, meleg- és hidegvizes zuhanyzóval, minden emeleten fürdőszobával ellátott, az épületben lift könnyíti a feljutást. A földszinten és az alagsor első szintjén található a könyvtár, a játék és az étterem helyiségei. Három telefonvonal áll a lakók rendelkezésére.

A 7. emelet fölött található terasz igazi solarium, ahonnan az egész, dombok övezte Párizs látható.

** Az intézmény a Latin Negyed szívében helyezkedik el, a Luxemburg-kert és a Pantheon közelében.

de jeu et les salles de restaurant. Trois lignes téléphoniques sont à la disposition des habitants.

*La ferrasse au dessus du 7e étage constitue un véritable solarium d'où l'oeil découvre tout Paris et la ceinture de collines qui l'environnent**

A szöveg angol nyelvű kivonata egy olyan adatot is tartalmaz, amely nincs a francia szövegben:

This establishment is located in the heart of the LATIN QUARTER, near the LUXEMBOURG GARDENS and the Pantheon.**

Felmegyek liften a hetedik emelet feletti teraszra. Alkonyodik. Vagy kétszáz méternyire alattam kivilágításának teljes fényében ragyog Párizs. Az Eiffel-torony csak most, az éjben, reflektoraival tűnik fel teljes királyi ragyogásában és „Párizs pásztornőjének” felsőbb-séges tartásával. A Boulevard Saint-Michel csillogó folyosója. Párizs alkonyati zsvivajgása.

Danilo Kiš
1958

Ott állok a hetedik emelet felett a terasz vaskorlátjára támaszkodva, s a magasság ellenére sem érzem Párizst „lábam előtt”, hanem csupán a zarándok alázatát, aki a tömeggel együtt tódult le valami Compostelle-ből (campo-stela), s egy villanásnyira megtorpant a Sainte-Geneviève hegyének legmagasztosabb pontján. Nézem a földi csillagok fényének végtelenbe nyúló tájképét, s csupán tehetetlenségemet s az időben való kiszolgáltatottságomat érzem, mert íme, három hét leforgása alatt ennek az élő szobornak minden szegletébe bele kell pillantanom. A fájdalmak és az örömök e szentnek nevezett városában csak annak az ifjú Rastignacnak a megszállottságát érzem, aki vagy egy százada összeszorított foggal és ökölbe szorított kézzel fogadkozott, hogy fehér lovon vonul Párizsba az ifjonti ábrándozások Diadalívén át. Minden ama Rastignacra gondolok, aki Párizs forgatagába lépett, vagy összeszorított foggal vetette bele magát. S csupán azt érzem, hogy zarándoki alázatomban perspektívájából még csak nem is ítélnék ekkora igényekről, hanem Ady sóhajához hajlok az alkonyatban, s az estéli zibongásban csendesen mormolom alázatos imámat:

Mennyi öröm zúg
 És mind a másé,
 Mennyi arany cseng
 És mind a másé,
 Mennyi erő küzd,
 És mind a másé,
 Mennyi asszony van
 És mind a másé,
 Mennyi új kéz zsong
 És mind a másé,
 Mennyi szándék tör
 És mind a másé,
 Mennyi minden van,
 Mennyi szép minden,
 Mennyi szent minden
 És mind a másé.

(Ady: *Sóhajítás a hajnalban*)

A Saint-Jacques utcán kaptatok lefelé. Találomra megyek a Szajna felé. Elképeszt a csend.

Már közel egy hete, hogy magá-

Utcanévtáblák és cégek a Quartier Latinban

nyosan vagyok Párizsban, s végre eljött a pillanat, hogy legalább egy villanásnyira önmagammal maradjak. A kollektív kiábrándulások nem teszik lehetővé, hogy az ember álmodozzék. Ismeretlen utcák, idegen arcok, érthetetlen nyelvek, melyekben felsejlenek valami ismeretlen utcák, ismerős arcok, kibogozható nyelvek. Mint valami álomban. Ezért jó, ha ismeretlen városban egyes-egyedül van az ember, vagy olyasvalakivel, akivel órák hosszat hallgathat - a barátság vagy meghittség legszélsősé-

gesebb megnyilvánulása. Úgy megyek a zongoraszó irányában, mint valami éjszakai pillangó a fény felé. De az éjszakai pillangókat inkább másfelé vonná valami rikító neon fényreklám ragyogása, mely pazar látványosságot ígér striptease-zel, mert Párizsban sem pislákolnak minden kabarében gyertyák, mint ebben.

A gyertyák eme meghitt ragyogásában, már amikor beléptem, fehér gipszmaszkokat pillantottam meg szimmetrikus szertelenséggel a falakra aggatva. Ezek a kísérteties múmiák ennek a 4x4-es vagy még kisebb helyiségnek minden falát ellepték. A paraffin és a dohány ünnepélyes illata keveredve

*Danilo Kis 1958-ban,
amilyenek nem ismertük*

az alkoholos kigőzölgéssel - magasztos illatok, akár a tömjén a Sacré-Coeur templomban.

Mielőtt beléptem volna az árnyak e birodalmába, mint valami piramisba, elolvastam a cégtáblát az ajtó fölött:

„Au porte de Salut”

Mint valami álomban haladtam át az „árnyak szobáján”, s a másik helyiségbe pillantottam, mintha csak valami piramis legbelsejét vizslatnám. De csak a cigaretták kékes füstje és a gyertyák meghitt pislákolása. A sarokban pianínó. A

falak mentén három oldalról asztalok. (Legfeljebb ha tízen férnek el.) Az asztalokon posztóabroszok. Vörös óbor színűek.

A *Megváltás kikötője* a Saint-Jacques utcában, úgy hiszem, nem tartozik a nevezetes kávéházak közé, bizonyosan nem mint a Café des Deux-Magots, vagy a Bonaparte, vagy a Moulin Rouge. Nincs benne strip-tease és néger jazz. De még mindig olyan kávéház, amely érdemes arra, hogy néhány fejezetet szenteljünk neki. (Ami a legfurcsább: nálunk, szerbeknél már a hősi idők óta kávéházakban üldögélnek és isznak, de még mindig képtelenek vagyunk megkülönböztetni a kávézót a menzától. Bi-

zonyára már sokkal előbb leisszuk magunkat, mielőtt még sikerülne felvetnünk magunknak a forma kérdését - a tartalom kimaradt!)

A kiszolgálás szinte észrevétlenül megy: nincs fehér pincérkabát. Két fiatalember (a szó legteljesebb jelentésében garçon) olivazöld pulóverben, amilyen mostanság nagyon divatos Párizsban, ültet az asztalkához, s felszolgálja az italt, melyet megrendelsz. Egész idő alatt szinte észre se venni őket. Majd a műsor, némileg sikamlós, de nem izléstelen: a gall, rabelais-i humor egyik változata, a megbotrántoztatás határán. *A gyertyagyújtó professzor* - szinte a görög fallikus játékok stílusában, csak hogy itt a „nemzedékek monstuózus eszközt” gyertyák helyettesítik. Persze mindez a hellén, dionüszoszi elragadtatás nélkül. Ez itt modern szórakozás, lényegét tekintve analízáló és cinikus, a hellén szintézissel ellentétben. Mert a hellén bőrfallosz, mely az alkalmi ünnepeken a földet septe, mint a férfiasság és termékenység megtestesülése, s ki tudná még, mily pozitív jelzőként (ahogyan a monstuózus Gargantua-követőknél is feltűnedezett), a modern francia változatban valami csonkig égett vagy lekókadtt gyertya képében jelenik meg, s már rég elveszítette összes férfiúi és isteni jellemzőit. Meglehetősen gondba ejtő körülmény a francia prestízs szempontjából.

Majd gitárok; tartózkodón, „tus” és fanfárok nélkül, melyek a műsor kezdetét jelzik. Az ódon pianínóhoz támaszkodva néhány sanzont énekelt egy férfi, argóban. - Szinte hihetetlen, mennyi modern francia sanzon született a paródia szelleméből. Az embernek az a benyomása, hogy Rousseau és Lamartine hazájában manapság csak csúfolódó dalokat énekelnek. Alkalmam volt, hogy egy előadáson a francia sanzonról meghallgathassak néhány lemezt, melyek egy akkori-ban 1930 körüli népszerű dallamot parodizáltak; először a francia eredetit, majd ugyanannak a zenekarnak az előadásában az orosz, olasz

és angol változatot. E szonon „oroszos változatát” kórusokkal, harmonikával, kurjongatással és elnyújtott moll záródásokkal olyan ügyesen „találták el”, hogy az ember, ha nem tudná, hogy paródiáról van szó, az egészet „naoborot” foghatná fel - mint valami szomorúság szláv dallamot. Ez a cinizmus szinte fájdalmasan hasított belém. Különösen most, Párizsban.

De csak most, a *Megváltás Kikötőjében* kellett belátnom, hogy a franciák még nem énekelték el minden szonójukat, s a paródia szellemét csak azért idézték meg, hogy mint valami katalizátor felderítse a szentimentalizmus zavaros üledékét, amely mint a cukor a kávé alján a szonókban leülepedett. A *Serge* és *Sonia* kettős (nem tudom, vajon nevük valami genetikai kapcsolatban van-e a szlávssággal, bár arcvonásaik alapján hajlamos lennék, hogy ezt feltételezzem) briliáns stílusban - gitárkísérettel - adott elő egy Prévert- és két Aragon-dalt. (Csupán Aragon egyik dalának címére emlékszem: „Hát így élnek az emberek?”)

Úgy látszik, a franciák voltak az elsők, akik reagáltak ama badarságokra és szenvelgésekre, melyeket elviselnek a Nyugat könnyű és szórakoztató zenéjében, s nálunk is. Innen a paródiák. Először a rabelais-i fegyvertárral diszkreditálták a filléres kuplékat, majd költészetük gazdag tárházához fordultak. Így születtek a dalok, melyeket Serge és Sonia, Yves Montand s mások énekelnek. Így lettek a meghonosított magyar Josef Kozma kis briliáns szerzeményei, aki a francia zene műfaját lágy, lírai és moll akkorddal gazdagította. Annak bizonyosságául, hogy a franciák becsülik és szeretik ezt a zeneszerzőt, elegendő arra emlékeztetni, hogy számos kitűnő film zenéje mellett ő komponál Marcel Marceau-nak is, akit volt szerencsém látni a l'Ambigué színház színpadán.

Marcel Marceau művészete nemcsak a mozdulatok artisztikuma; annál több, csodálatosabb: a némaság művészete, a hallgatás zenéje. Mert a maga érvényesülé-

sét a pantomim egy furcsa paradoxonnal valószínűsíti meg - a lemondással. A mozdulatot megfosztották patetikus, japán, tagolt ritmusaától, s ez a művészet tudatosan veti el a pátoszt, s csak a hallgatás és a mozdulatok lebegésének finom, pókhálószerű, holdvilágos szála marad meg, lágyan, mint az árvalányhaj hajladozása a szélben. S ez minden. Ez pedig sok. Ez az a selyemszál, amelyből azt a hágcsót fonták, melyen a holdvilágban Tristan lopakodik Isolda ablakaihoz. Az érzelem szála és a gondolat kacskaringója.

Marceau művészetét mindez azonban nem fosztotta meg a megnyilatkozás legtágabb és legváltozatosabb lehetőségétől. Már-már alvajáró mozdulatokkal egy egész világot épít fel, még hozzá alapvetően meghatározott világot: a humanizmus, az ember iránti szeretet világát. A piros virág Bip kalapján - a pantomim világán belül tekintve - jelentésében és színével gazdag jelkép; ez a virág gyöngéden hajladozik Bip szeme fölött, Marceau „sápadt gráciája” fölött, mint az öröm kicsiny, pirkadó napja, mint mindazon dolgok tűző napja, melyek Bip-Marceau keze nyomán születnek.

Valójában kicsoda is Marceau Bipje? Azt mondanám, a leghasonlatosabb Chaplin hőseihez, azokhoz az alvajáró, álmodozó proletárokhoz, akiknek a perspektívája egyedül a napfény és a holdvilág felé nyitott. Ugyanaz a perspektíva, melyet a szajnai clochard említett, egy menekülő az életből, hivatásának egykori rabja: orvos volt és clochard lett. Azt mondja, most jól érzi magát: „Van valami perspektívám.” - „Perspektívája?” - kértem. Mint valami igazi Bip, kesernyőgyöngéden elnevette magát: „Igen”, mondta: „szép napunk lesz.”

De Marceau Bip-je nemcsak az érzelmek kicsiny, holdkóros clownja, amilyenek *A plakátkihordóban*, *A porcelánárusban*, *Az utcai muzsikusbári*, és a clochard-ok és kisemberek párizsi világának széles, látványos forgatagában mutatkozik, mint *A nevető és síró Párizs*

mimus-drámában. Bip-Marceau a l'Ambigué színház színpadán az előadás első részének végén fellebbentette művészetének anatómiáját és módszerét, s ezzel Bip lelkeről levetette a lobogó bohócfátylat. Azt hiszem, ez Marcel Marceau legjobb száma, mely vetekszik a gazdag francia pantomimművészet legjobb megvalósulásaival, s Marceau tanítómesterével, Jean-Louis Barrault-val, mondjuk *Az Éden gyermekeiben*. Ennek a számnak *A maszkyáros* a címe, s időről időre - miként szinte minden Marceau-számot - Josef Kozma zenéje kíséri, amelyről külön kellene szólni, mint Marceau mimusának funkcionális és szinte alkotó eleméről (különösen *Az utcai muzsikusban*.)

Bip tulajdon arcán készít és próbál ki komikus maszkokat, amelyekkel megneveteti a világot. Egyszer csak képtelen leválasztani az arcáról a komikus bohócmaszkot, s az egész egy kétségbeesett erőfeszítés, hogy a művész megőrizze arcvonásait, egyéniségét, s levesse az álarcot, amely nem ő, s nem is kell annak lennie - kivéve a színpadon. (A művész és a művészet egyik örök problémája, melyet Thomas Mann érint a *Tonio Krögerben*.) Ez az emberfeletti erőfeszítés, hogy lehántsa arcáról a bohócalárcot, tragikusnak, szinte kétségbeesettnek hat. Bip vonaglik a fájdalomtól, teste rángatózik, végtagjai kificamodnak az erőfeszítéstől - arcán meg a bohóc széles, szinte együgyű mosolya. A művész hosszú és kínkeserves küzdelme tulajdon emberi arcával végül sikerrel jár, s lerántja magáról az álarcot. Marceau egy pillanatig ott áll kimerülten, összeroskadva, kezében az álarcot. Az álarcot együtt Bip mintha a bőrt is lenyúzta volna az arcáról. A közönség villanásnyira megfélemedezik, hogy színházban van, s a nézőtérén halottas némaság honol. Majd - egy jelentéktelen szünet után, mely erőteljesebb a felzúgó tapsnál - a néző felocsúdik, s Bip-Marceau-nak ujjong, aki ott áll a színpadon, hold-sápadtan, arcának véres skalpjával a kezében.

Vujicsics Sztoján fordítása

Bíró Béla

HAZAFIAK HAZAÁRULÁSA

Beszélgetés R.-H. Patapievici-csel

- Az olvasó gyakran érezheti úgy, hogy azt a fajta „romániai” hazafiságot, melyet ön képvisel, egy kisebbségi is identitásválság nélkül vállalhatja. A mai Romániában azonban még a kételyhez is kivételes erkölcsi erő kell... Min alapul ez a hagyományos nemzeti érzést megkérdőjelező hazafiság? A szokásosnál mélyebb közösségi érzés állna mögötte?

- Nem dönthetem el, hogy azok az érzéseim, melyek fajtámhoz fűznek, mélyebbek vagy felületesebbek-e, mint másokéi. Elmondhatom ellenben, mi az, ami a nemzeti „szubsztancia” közismert értelmezésének kritikáját kiváltotta belőlem. Még mielőtt megérthettem volna, hogy az a filozófiai tradíció, melyen a hagyományos román nemzeti érzés alapul, nagyon is ingatag, e nemzeti érzés gyakorlati hatásaival kellett - meglehetősen drámai körülmények közt - szembenéznem. N. Ceausescu alatt a román társadalom a maga egészében bizonyult képtelennek arra, hogy a nemzeti kiszolgáltatottság kísértetével szembeszegüljön. Föl kellett tennem a kérdést: mi az oka annak, hogy olyan emberek, akik hazafiaknak nyilvánítják önmagukat, akik teljes egészében azonosulnak a „nemzeti hiszekegy”-gyel, és akik a nemzeti történetírás mítoszaira esküsznek, teljesen képtelenek egy olyan jellegzetesen hazafias cselekedet megtervezésére és végrehajtására, mint amilyen például N. Ceausescu zsarnoki és mélységesen nemzetellenes hatalmának megfékezése lett volna? Egyrészt mindenkinek az volt az érzése, hogy akkor hazafi, ha elfogadja a „nemzeti hiszekegy” nyelvezetét és érzelmi auráját; másrészt senkinek nem volt az az érzése, hogy elárulná hazafias énjét, amikor a gyakorlatban eltúri a kommunista rendszer csausiszta szakaszának nyilvánvalóan nemzetellenes cselekedeteit (Románia számára ez a szakasz semmivel sem volt ártalmatlanabb, mint a fizikai megsemmisítés

1948-1960 közötti évtizedei). Az amit én „nemzeti hiszekegy”-nek nevezek, egy radikálisan elévült hazafiság, melynek hívei abból indulnak ki, hogy a nemzetek - a platói ideákhoz hasonló - időtlen lényegiségek, és úgy vélik, hogy a hazafiság nem egyéb, mint a nemzettel való azonosulás egy sajátos nyelvezetének elfogadása: a román fejedelmek istenítése, a nemzeti történelem triumphalista felfogása, annak az elvnek az elsajátítása, mely szerint a nemzeti egység legadekvátábban az etnikai és vallási uniformizációban, a gazdasági és intézményi központosításban fejeződhet ki; s végül, hogy a nemzeti eszményeket leghatásosabban a nemzet „központi hatalma” képviselheti (az eszközök nem számítanak), és hogy ezek legfennebb nagyon lazán fűgnek össze a gazdasági prosperitással vagy a nemzetet alkotó egyének politikai jogaival. 1948 táján megértettem, hogy a hazához való ilyeszerű viszonyulás a gyakorlatban mélyen hazafiatlan és a lehető legjobb alibit szolgáltathatja számunkra ahhoz, hogy önmagunkat népként N. Ceausescu felelőtlen céljainak kiszolgáltassuk. Márpedig ha a hazafiságnak ez a formája a gyakorlatban egyfajta hazaáruláshoz vezet, elképzelhető-e, hogy a mögötte álló eszmerendszer előfeltevései helyesek legyenek? Kétségtelenül nem. Ekkor kezdtem nagyon kritikus szemmel vizsgálni a nemzeti érzésnek azt az esszencialista hagyományát, melynek gyökerei Rousseau-ig és Herderig nyúlnak vissza, s mely az európai szellem tiszteletre méltó, de mélységes tévedésének tekinthető.

- Egyik írásának témája a marginalitás dicsérete: az emberi társadalmat ön szerint mindig a kisebbségek, a különcök, a marginalizáltak vitték előbbre. Mennyiben tekinthető dicséretesnek azoknak a kelet-közép-európai értelmiségieknek a „marginalitása”, akiknek olyan intellektuális problémákkal kell ma szembesülniük,

melyekkel a nyugati társadalmak - bár más formákban - 50-75-100 évvel ezelőtt szembesültek?

- Be kell vallanom, hogy erős kétélyeim vannak az iránt, hogy azokat a kérdéseket, melyekről ön beszél, az értelmiség nyugati műhelyeiben valóban megoldották volna. Ha Franciaországot nézem, azt látom, hogy az ottani értelmiséget évtizedeken át morbid és visszataszító módon a kommunista eszme és a szovjet politika nyűgözte le (akadtak persze tisztességes, de irgalmatlanul peremre szorított értelmiségiek is, mint Jules Monnerot például, aki elől el is zártak minden egyetemi katedrát, vagy René Girard, aki az ellenséges értelmiségi környezetből kénytelen volt az Egyesült Államokba emigrálni, s ma is ott tanít, vagy Alain Besancon, akik ma - összes politikai próféciáinak beteljesedése után is - a margón tartanak: neki azt nem tudják megbocsátani, hogy igaza volt. Németországban a zsidók kiirtása fölött érzett büntudat rögeszmévé válása vezetett a baloldali politizálásnak a józan ésszel való azonosításához és a (J.-P. Sartre által is mentegedett) linksradikale csoportosulások tolerálásához. A nyolcvanas éveket követően a Szolzszenyicin-sokk (kedvetlen) tudomásul vétele után ezek az értelmiségiek, akik társadalmikban domináns szerepet játszottak, kidolgozták a történelmi törés ismeretelméletét, a kultúrák összemérhetetlenségének, történetiségének, a politikai jogokat megalapozó emberfogalom változandóságának doktrínáját, a ráció egyetemességének tagadását, az ontológiai multikulturalizmust (arra az áramlatra utalok, mely Max Scheler és Lukács György húszas évekbeli su-gallataira alapozva, Mannheim Károly „tudásszociológiáján” át - via Heidegger - Derrida és Foucault dolgozataihoz vezettek, melyek ma a szellemi áruk észak-amerikai piacát uralják, de radikális relativizmusukkal már a német egyetemekre is behatoltak, s a történettudományi teóri-

ákat is súlyosan befolyásolják). Következésként, ha a nyugati értelmiségi *mainstream*-re gondolok, én nem érzem úgy, hogy ugyanazokkal a kérdésekkel állnék szemben, mint nyugati kollégáim elsősorban többsége, ami pedig a megoldásokat illeti, az általuk nyújtott megoldások egyáltalán nem szeghetik a kedvemet, mert teljesen téveseknek érzem őket. Amiből az is következik, hogy engem elsősorban azok érdekelnek, akiket ezek a szellemi áramlatok margóra szorítottak: Raymond Aron és Jules Monnerot (inkább, mint Sartre és Foucault), Erik von Kuehnelt-Leddihn és Helmut Schoek (inkább, mint Adorno és Habermas), Ludwig von

Mises és Murray Rothbard (inkább, mint Marx és Keynes), az „osztrák” szellemi iskola, inkább, mint a „német” (abban az értelemben, melyben az *Austrian Philosophy* fogalmát Barry Smith azonos című 1994-es könyvében használja) és így tovább. Inkább szeretem, ha egymagamban tévedek mindenki ellenében, mint hogy a közönség kedveltjeivel, az előkelő akadémiai állások jól fizetett bérlőivel együtt tévedjek.

- *A Nyugattal való szinkronizációnak eszerint nem sok értelme lenne?*

- Dehogynem! S ha a szabad világ *mainstream*-je szakít azzal az elméleti provincializmussal, melyet fentebb vázoltam, erre nincsenek is

rossz esélyeink. Én úgy vélem: nem elegendő egy ország politikai vagy gazdasági központjában élned ahhoz, hogy az autentikus és egyetemes szellemiség középpontjába kerülhess. S ez a tétel kontinentális léptékben is igaz. A mai Európa fő szellemi áramlataiban a lehető legszélsőségesebb marginalitásokat egyesíti: a homoszexuálisok és a mozgássérültek jelentik a normát. Nem ártana William Petty *Political Arithmetic* című 1690-es művének tételeit felidézni, és élénken meditálnunk fölöttük. Akkortájt a Newton-ok számítottak különcöknek.

- *Ön következetes individualista. De vajon a közösségek nem tekinthe-*

R.-H. Patapievici

A JÓ ROMÁN HISZEKEGYE

Ebben az írásban annak az eszmének néhány következményét kísérelem meg kifejteni, mely szerint a románsághoz való tartozás valamiféle saját individualitással rendelkező lényegiség, más szóval a lét egyfajta nemzeti érzékelésmódja¹ lenne.

Mindenekelőtt azt kell megjegyeznem, hogy a nemzeti sajátosságra vonatkozó eszme-futtatások - hacsak nem az elcsépelet séma szerint értelmezzük őket - mindig *sajátos* metafizikai leplet öltenek. Ezek a metafizikai leplek azonban sohasem pusztán lapos közhelyek: a nyugati értelmiségi közvélemény is mindig nagyra értékelte őket, és természetesen ellenőrizhetetlenül mélyeknek tekintette. Az a Kantra, Steinerre, Frobeniusra, Spenglerre, Freudra és Jungra alapozott tudás-gyűttes, mely a mioritikus tér elméletének kidolgozá-

sához alapul szolgált, valóban imponáló. A kísérlet, hogy valaki a kor legdivatosabb elméleteire alapozva egyfajta emlékezet nélküli őshonosság mítoszát építse fel, mégis jogosan tűnhet frivolnak. Egyidejűleg azonban annak az aggodalomnak bizonyosága is, melyet történelmünk szegényességének mélyen átértett (bár a köznép elől gondosan elrejtett) tudata az elitekből kiváltott.

Egy ilyen - grandiózus - metafizikai kísérletet természetesen hosszas pszichoanalitikai vizsgálatoknak vethetnénk alá. Nyilvánvaló, hogy a metafizika a történelmi hiányhelyzetet annak a fennkölt lényegnek posztulálásával kompenzálja, melynek érzésünk szerint híjával vagyunk: a romanitásával, mely dacol az idővel és gúnyt űz annak a históriának földi packázásaiból, mely őt, a romanitást folyton a perifériára szorította. A revansnak ez a technikája természetesen a szó legteljesebb értelmében bovarikus³. Eminescu teljes komolysággal javasolta nyilvános intézményeink dácizálását⁴, Párvan⁵ a germán Walhalla

R.-H. Patapievici a Bukaresti Egyetem tanára, a 22 című Bukarestben megjelenő értelmiségi réteglap állandó munkatársa. Kötetei: *Zbor în bătaia săgetii* (Szárnyalás nyilzáporban), *Cerul văzut sub lentilă* (A menny nagyító alatt), *Politice* (Politikai esszék). Az itt olvasható írás *A menny nagyító alatt* című kötetben jelent meg. A jegyzetek a fordítótól származnak.

¹ Constantin Noicától származó fogalom, mely a lét sajátos, a nemzeti értékrend tükrében föltáruló érzékelésére utal.

² Lucián Blaga által (német minták és román folklorisztikus elemek alapján) kidolgozott fogalom. Közvetlen kiindulási pontja a Mioriba (Báránka, magyarul lásd Illyés Gyula fordításában) című népballada. A fogalom a román néplélek és a román táj egyiségét tételezi.

³ Flaubert *Bovaryné* című regénye nyomán elterjedt kifejezés, mellyel az önmagába zárkózó romantikus széplelkek valóságidegenségét nevezzük meg.

⁴ Azaz dák mintára való átszervezését.

⁵ A legjelentősebb román történészek egyike. Dáciáról írt nagy műve 1928-ban angolul is megjelent: *Dacia. An outline of the early civilizations of the Carpatho-Danubian countries* címen.

tők-e valamiféle (az egyénétől eltérő szinten megjelenő) individualitásoknak?

- Nem, nem hiszem. Úgy vélem tévedés volna a közösségeknek olyan emberi vonásokat tulajdonítanunk, mint amelyekkel az individuumokat jellemezzük. A közösség nem valamiféle szupraindividualitás. A közösségben végső fokon az egyének közti relációkat, az egyéni cselekedeteit, az általuk létrehozott (vagy fenntartott) intézményeket, az egyének (a közösségi magatartásnormákra alapozott mentalitásokban is kifejeződő) életstílusokat stb. kell értenünk.

- Ez a definíció azonban sokak

szerint az emberi individuumra is kiterjeszhető, az egyén helyett mindössze „sejtet” kell mondanunk, a leírás semmi valóban lényeges vonatkozásban nem fog különbözni... A kérdés mégsem ez, hanem az: vajon a közösségek státusát nem (mégis) az individuumok státusának mintájára kéne-e rendezni? Azaz olyan szabályozások révén, melyek etnikai, nyelvi, vallási szempontból éppoly „személytelenek”, mint a személyek közti viszonyokat szabályozó normarendszerek.

- A kérdés csak az, mivel szeretnők megalapozni azoknak a jogoknak a legitimitását, melyekkel a közösségek rendelkeznek: abból a tény-

ből kiindulva, hogy a közösség tagjai egyetlen és megismételhetetlen individualitások, vagy abból, hogy - lényegében véletlenszerűen - valamely közösséghez tartoznak? Tudom, hogy valamely etnikumhoz tartozni (a hagyomány szerint) tiszteletreméltóbb dolognak tűnik, mint a bélyeggyűjtők klubjához. De végső fokon ugyanarról van szó. Az etnikum olyan bélyeggyűjtők klubja, akik a bélyeggyűjtéssel már a ködbe vesző múltban is foglalkoztak. Egyesek a gyűjtött tárgyra helyezik a fő súlyt (bélyeg, etnikai sajtóságok), mások a gyűjtés aktusára. Azok, akik nagyobb biztonságban érzik magukat, ha egy csoporthoz való tartozás ré-

terminusaiban írta le a dák szellemiséget, Dan Botta⁶, akit végképp magával ragadott a költői delírium, a trákok metsző szigorát és komolyságát a görögök frivol érzékiségével állította szembe, akiket mi, azaz a dákok, kényszerültünk megleckéztetni; végül pedig Anton Dumitriu⁷ a dák Kogaion⁸ keresését a Grál-motívummal azonosította, és a dilettáns derűjével vetette bele magát történeti levezetésekbe.

Mindezek a nemes, de teljesen átlátszó spekulációk a kompenzatorikus utánzásnak arra a képletére vezethetőek vissza, melyet Caragiale így jellemezett: „Meddig tűrhetjük, hogy csak nekünk ne legyenek csődjeink?... Angliának megvannak a saját csődjei, Franciaországnak is a sajátjai, még Ausztriában is vannak csődök!... Csak nekünk ne legyenek!? Én mondom: Nem mehet így tovább!...” (Nae Catavencu, *Az elveszett levél*, III. felvonás V. jelenet vége.) S valóban nem is ment. Eminens férfiaiunk, akik olyan országokban végezték tanulmányaikat, melyekben a nálunk még megfoghatatlan vagy nem is létező konfigurációk már érett, kikristályosodott állapotban voltak jelen, román használatra is megteremtették a nemzeti identitás metafizikai mítoszait, melyek úgymond szinkronba hozhattak bennünket a Nyugattal. Csakhogy a modellül választott országokban a metafizikai alapanyag magának a történelemnek szerves feldolgozása gyanánt jött létre, miközben mi valamely szellemi-hazafias kötelesség kate-

gorikus imperatívuszának” „gyümölcseként” szintetizáltuk. Az eredmény? Hamis metafizika és ütődött rekonstrukciók keveréke, mely a beavatottakat magával ragadhatja, a kívülálló számára azonban csakis kétes értékű lehet. Ennek a nemzeti mivoltunk láthatatlan emlékhelyein tett újfajta zarándoklatnak a legmeghökentőbb aspektusa mégis e ködös metafizikának az az igénye volt, hogy a nemzeti lényeg prófétaí revelációjaként vetessék komolyan. Bár teljesen racionális készítményként jött létre, készítői azt várták el, hogy a publikum misztikusan és realiztikusan egyaránt a román ontológiájával azonosítsa (a nép ebben a megfogalmazásban nem funkcionális fogalom, hanem egyfajta őselem, ontikus archetípus). De ha a patriotizmusnak ilyen érzelmi metafizikává kell - a hit révén - átalakulnia, akkor a tények háttérbe szorulnak, legfennebb a rögeszméket igazoló érvek vagy „bizonyítékok” alakjában maradhatnak elfogadhatóak, a feltétel nélküli azonosulás jelei pedig („Legyen a kenyér bármily csapnivaló, élni mégis csak hazácskánkban a jó” - G. Cretzenau) arra hivatottak, hogy az egyéni cselekvés racionalitásának kötelezettsége alól egyértelműen felmentsenek. Ettől kezdve - azaz miután a zseniális és az idők kezdetétől adott metafizika otthonos kényelmében elhelyezkedtünk - a hazafiság értéke többé már nem valamely cselekedet hatékonyságán mérettetik meg, hanem a képzeletbeli - végső fokon a jó román hiszekegyéi¹⁰ megtestesítő - metafizikai modellhez való feltétel nélküli csatlakozáson. Jó románna nem cselekedeteid tesznek, hanem - a priori¹¹ - a származásod, s ama képességed, hogy a lehető legzajosabban kifejezésre juttasd a jó román hiszekegyébe vetett bizalmadat. Ily módon egy dinamikus, a spontán cselekvés szférájába

⁶ A második világháború előtti és utáni nemzedék jelentős román esszéistája, a nemzeti specifikum egyik ún. szakértője, az erősen nacionalista hangvételű *Gardirea* című folyóirat köréhez tartozik.

⁷ A román tudományosság egyik legjelentősebb alakja, *logicii* (A logika története) című nagy műve, valamint a logikai paradoxonokról írt olaszul és franciául is megjelent tanulmányai, a *Cultura eleate si culturi herakleiteice* (Eleai és herakleitoszi kulturák) című kultúrtörténeti monográfiája, komoly tudományos teljesítményeknek számítanak. *Terra mirabilis* című esszéje annak példája, milyen mélyen átítatta a román értelmiségi tudatot a nemzeti misztika.

⁸ A dák mitológia rejtélyes kince.

⁹ Feltétlen belső erkölcsi parancs. Kant erkölcsfilozófiájának egyik alapfogalma.

¹⁰ Analógia gyanánt lásd: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában.”

¹¹ Itt: előzetesen, eleve.

vén definiálják identitásukat, az első csoportba tartoznak, mely az egyént tárgyaira redukálja. Azok, akik hozám hasonlóan azt tartják, hogy az egyedi ember logikailag és ontológiailag megelőz minden közösségi csoportosulást, a második csoportba tartoznak, mely lehetőséget kínál az egyéneknek, hogy cselekedetei révén definiálja önmagát.

- A válasz egy kisebbséget csak részben elégíthet ki, hiszen a közösségi létnek egyebek közt van egy olyan produktuma is, mint az emberi nyelv, mely nélkül az autonóm, gondolkodó, szabad individuum sem lenne elképzelhető. Vannak akik úgy vélik, hogy ha a közösségeket is (egyfajta embersejtekből felépülő) individualitásoknak tekintenők, olyan kérdésekre is megoldást találhatnánk,

melyeket a Nyugat nem oldott meg, hanem valami módon megkerült...

- Én is úgy vélem, hogy a nemzeteknek és az etnikai csoportoknak továbbra is létezniük kell. De arról is meg vagyok győződve, hogy végérvényesen föl kell adnunk azt az eszmei hagyományt, mely szerint az emberek egy meghatározott etnikumhoz, illetve nyelvhez való tartozás révén lényegileg különböznenek egymástól. Az emberi nyelv alaptörvényei minden nyelvben azonosak. Emlékezzon csak Renan szavaira: „Az ember nem tartozik sem fajához, sem nyelvéhez; csupán önmagához tartozik, mert szabad, azaz morális lény”. Másrészt az emberek azoknak a csoportoknak a közvetítésével válnak a világtörténelem részeseivé, melyekhez tartoznak. A csoportoknak tehát valóban mint

csoportoknak vannak jogaik. Ezeket a kollektív jogokat azonban nem szabad valaminő nemzeti esszencia jegyében, csupán kontraktuálisan értelmeznünk. Ezek a jogok nem valamely etnikum esszenciáját érvényesítik, hanem az individuum jogát ahhoz, hogy az adott etnikum tagjának vallja magát. Ahogyan én látom, valóban Európa jövője függ attól, hogy a nemzetállam rögeszméjéről (azaz a politikai esszencializmus hagyományáról) lemondjunk. Franciaország, Anglia, Spanyolország, Görögország nagyon távol vannak attól, hogy egy ilyen lemondásba beletörődjenek, sőt némelyikük (főként az első három) arra is hajlik, hogy ezt a rögeszmét Kelet-Európa államaira is ráerőszakolja. Pedig a jövő Európája vagy föderalista lesz, vagy nem lesz semmilyen.

tartozó princípium egy statikus, a hit szférájába tartozó princípiummá redukálódott. Sőt mi több, jellemvonásainknak ahhoz, hogy felismerhetőkké váljanak, ettől kezdve már nem kellett a valóságban megfigyelhetőeknek sem lenniük, elegendő volt őket a használatban lévő metafizika alaptételeiből levezetni.

Az önérzékelés effajta eltorzulása közepette természetesen elvileg bármiféle handabandázás lehetségessé vált. A protokronizmus¹² például, mely logikai szempontból kétségtelen eltévelyedés, erkölcsileg azt a renyhe képzelgést alapozza meg, miszerint mindenben mi vagyunk a legjobbak, hogy bennünket nem az szorít háttérbe, hogy alulmaradunk az egyetemes versengésben, hanem valamely összeesküvés akadályoz meg érvényeink érvényesítésében, megfosztanak elsőségünktől, semmibe veszik érdemeinket. Létünket pedig folytonosan ellenséges és idegen szándékok veszélyeztetik. A lustaság, a paranoia a protokron vallás természetes következményei. A protokronizmus erkölcsileg azért megsemmisítő, mert az alkotó energiákat az önsajnálát természetlen pusztaságaira tereli. A protokron rögeszme mögött meghúzódó lelki alkat ugyanis két fő komponensre épül: az önsajnálatra és a kozmikus léptékű üldözési mániára.

A jelenség másik megnyilvánulási formája a „szójaszalámi”-ról elnevezett hazafiság: eszerint a csodálatos ordália” szerint, aki nem evett (a Ceausescu-féle kényszerűség következményeként természetesen) szójaszalámit, annak automatikusan le kell mondania a jó román minősítéssel járó állampolgárságról, nem illethetik meg

azok a jogok, melyek a szójaevőket megillettek. A „szójaszalámi” elméletének perspektívájában a száműzésben élő románok románként másodrendűeknek tekintendők, nem azért, mert - mellékesként kezelt (hiszen a személyi felelősség princípiumát is implikáló) — cselekedeteik révén azokká váltak, hanem azért, mert nem illeszkedtek be a felmagasztalt közösségi felelőtlenséget kiköpülő hiszekegy normarendjébe. A transzcendentális lényegként megfogalmazott románizmus logikája elkerülhetetlenül a rituálé (azaz receptszerű előírások bigott betartása) gyanánt értelmezett nemzeti hovatarozás eszméjébe torkollik. Ez a logika minden román számára lehetetlenné teszi, hogy *egyéniségként*, azaz a jó román hiszekegyének előírásától függetlenül határozza meg saját sorsát. A „jó román” minősítést csak a „közösség” ítélheti oda valakinek. Következésként a metafizikai bovarizmus, melynek mi, románok kábultan zuhantunk a karjába, hosszú távon nem járhatott más következménnyel, mint a csoport egyén fölötti uralmának a megerősítésével. Mivel a közösség egyén fölötti uralmát maga a hiszekegy is szentségként szentesítette, az egyéniség minden megnyilatkozási formája szentségtörésnek, vagy perverz prostitúciónak minősül („eladta magát az idegeneknek”). Az egyébként jóeszű románt ily módon egy bizonytalan körvonalú lélek fölé lötytyedt közösségi tudat - gátlásokat és alapjában véve felelőtlenséget generáló - licédei terrorizálják.

Köztudott: a kezdetekkor a természetes szociológiai egység a csoport volt, a mai világ azonban már az individuumra épül. Az, hogy sok román ma is a törzsi eszmék rezervátumában vesztegel, az ásatag kompenzatorikus metafizikák iránti vonzalom szerves következménye: legyen szó a mindennapi élet dácizálásáról, a mioritikus tér semmittevő révületéről, a dák Walhallába vetett fura hitről vagy a *terre mirabilis*¹⁴ különös fogalmáról, a román ember ma még nem képes túllépni a törzsi büvkörön,

¹² Protokronizmus, az elsőbbség doktrínájára alapozott pszeudo-történetfilozófia, melynek célja az egységes nemzetállam megteremtése, a kisebbségek fölötti uralom történeti megalapozása.

¹³ Istenitélet.

- *Milyen ismeretei vannak a romániai nem román és a határon túli román kisebbségekről?*

- Túlságosan is kevés, egyikről is és a másiktól is. Ez azonban, úgy vélem, pusztán „földrajzi” fogyatékoság. Itt a fővárosban a magyar vagy német jelenlét korlátozott, Erdélytől eltérően, ahol a székely vagy szász közösségi jelenlét aurája nagyon is jelenlevő. Erdélyi barátaim sokkal többet tudnak magyar szomszédaikról, mint amennyit én tudhatok. Márpedig a jó szomszédság csakis *konkrét* („testi”, együttélésen alapuló) és nem *absztrakt* („művelt”, könyvekből merített) ismereteken alapulhat.

Ami Bukarestben lépten-nyomon megfigyelhető, az a cigányság jelenléte, s ez a jelenlét nem egy esetben

kellemtelen: vagy a lakásviszonyok borzalmassága riasztja az embert (főként a Ferentari nevű városrész cigánynegyedeiben), vagy azok az agresszív éjszakai csoportok, melyek egyes negyedek utcáit bebarangolják. Én azt hiszem, hogy Romániában az egyetlen valóban komoly kisebbségi kérdés a cigánykérdés. Hogy miért? Azért, mert a cigány közösségek hagyományos életmódja - társadalmi szempontból - inkompatibilis a modern életstílussal, melyet a román többség és a többi etnikai kisebbség folytat. A magyarok helyzetének rendezése pusztán a román társadalom modernizációjának függvénye, a cigánykérdés megoldása azonban ennél összehasonlíthatatlanul bonyolultabb. A cigány kisebbség a magyartól, a némettől, a zsidótól,

az örménytől eltérően egyfajta archaikus életet él: „történeti” életkora nincs szinkronban a modernitással. A cigányság „társadalmi” problémája éppen ez az időbeni aszinkronitás.

- *Őn tehát hisz a harmonikus román-magyar együttélés lehetőségében. ..*

- Természetesen! Ennek azonban lényeges feltétele, hogy ne különbségeink öntelt irracionalitása (az etnikum, a vallás stb.) állítson szembe egymással, hanem a bennünket összekötő vonások pragmatizmusa (az életstílus, a szükségletek, a jogok, a törekvések közössége) révén harmonizáljuk kapcsolatainkat. Ez minden kétséget kizáróan lehetséges.

Lejegyezte: Bíró Béla

melyben továbbra is népi eredetiségének forrását látja, éppen mert önértékét a hiszekegy tükreiben való megmártózás ritusából meríti.

A román ember önmagát még mindig *in corpore*, népként és nem individualitásként fogja fel. Ceausescu amiatt (is) tehetett velünk, amit éppen csak akart, mert hajlottunk arra, hogy önmagunkat a kiválasztott törzs terminusaiban, az örök román lényeg jegyében értelmezzük. Ha cselekvőképes individuumokként tekintünk önmagunkra, az olyan fogalmak, mint az önbecsülés és önérték (melyek nem tartoznak a törzsi misztika vegyképletének alkotóelemei közé) viselkedésünk meghatározó tényezőivé válhattak volna. Egy felelős emberekből álló nép, egy individuumokra épülő társadalom fölött Ceausescu nem válhatott volna azzá a morbid zsarnokká, akivé vált. Csak a törzsi mentalitás világában megrekedt társadalmak fölött gyakorolható a kollektív lealjasításnak és lefokozásnak az a változata, melybe Ceausescu bennünket taszított. Ő közelről sem volt annyira démoni, mint amilyen felelőtlenek (s következésként gyávák) mi voltunk. Visszatekintve kétféle érzés kerít hatalmába: a düh azok miatt, akiket meggyilkoltak vagy jóvátehetetlenül tönkretettek, és a szégyen amiatt a méltatlan állapot miatt, melyben csúszómászó gyanánt túléltek a borzalmakat. Aminek az én népem híjával van, az éppen az, amit a törzsi tudat kizár: a szabad ember nyelvezete és viselkedésmódja.

Miben áll végül is a jó román hiszekegye? Az olyan megfogalmazások, mint „a román ember költőnek születik”, vagy „a román ember mioritikus”, vagy „a román ember olyan, mint az *erdő*”, a lényegét fejezi ki - látszólag bocsánatosán. Mert bár ezeknek a formulák-

nak a hallatán nevetnünk kellene, inkább nosztalgikus révületbe ringatnak bennünket. Képzeltbeli könyvtárainkban hatalmas inkompetens és öntetszelgő, a valóság tényeivel semmi összefüggésbe nem álló, de frusztrációinkhoz és csalódottságainkhoz annál szorosabban kapcsolódó irodalom lelhető fel, irodalom, melyből a jó román hiszekegye szomjasan issza fel a törzsi konszenzus nedveit. Számomra az a legelszomorítóbb, hogy a román emberek továbbra is nagymértékben azonosulnak ezzel a nemzeti erényekről folytatott velőtlen fecsegéssel. A bizánci birodalom állítólagos („A mi hazácskánkra bízott”) hagyatékának révületétől azokig a kozmikus energetikai folyosókig, melyek Romániát a világ egyfajta szellemi Tibetének szerepére érdemesítik (amit én csak úgy tudnék értelmezni, hogy valaminő kínai invázióra várunk), a hiszekegy önelégültsége - egyáltalán nem meglepő módon - két (eddig figyelmen kívül hagyott) „fennsíkra” vezet. Az egyik olyan tulajdonságok tenyésznének, melyek inkább a jó szolga, semmint a szabad ember erényeinek minősülhetnének: ezek az erények, ne csodálkozzunk rajta, azok az „erények” melyekkel Iorga a menekülés éveiben 1916 és 1918 között a lakosságot nyilvános előadásokon a háborúra próbálta felkészíteni. Az eminens hazafi szerint a románok jók, bátortalanok, vendégszeretők, tisztelettudók, jól neveltek. (...) A másik oldalon ott találjuk azokat a vonásokat, melyek bármely normális emberre jellemzőek, de amelyeket egzaltáltjaink úgy mutatnak be, mint kizárólagosan román erényeket.

Én azonban úgy vélem, ha elfogadjuk, hogy a románok is emberek, vagyis *örök és egyedi* lélekkel felruházott lények, nyugodtan azokra az erényekre szorítkozhatunk, melyek minden normális embert egyszerűen és magától értetődően önértékes személyiséggé tesznek. A többi hallucinogén irodalom.

¹⁴ Anton Dimitriu egyik - a föld és a néplélek misztikus egységét taglaló - *esszéjének címe és egyben alapfogalma.*

Kiss Gy. Csaba

PÁRIZSI ŐSZBEN..

Taposom az avart a Szent Mihály útján. Amúgy nincs belőle túl sok, de összefüggő szalagban hever az esti járdán. Ősz van, kétségtelenül ősz. Nem fázom, de azért elkel a ballonkabát. Kilépve a szállodaajtón megyek, amerre visz a lábam. Le az Odéon földalatti-állomáshoz, amelynek lejáratahoz természetesen az van kiírva, hogy *métropolitain*, s jut eszembe, amikor odahaza - jó harminc éve - azt találtam mondani a Francia Intézetben az óra előtt még magyarul egyik kolléganőnknek, hogy metróval (értsd: földalatti) jöttem, sajnálkozó mosolyra biggyesztette száját, ugyan minek nagyzolok itten.

Onnan indultam a *Boulevard Saint-Germain* általam jól ismert szakaszán a két nevezetes balparti körút kereszteződéséig. Ballagtom-

ban egyszer franciául, egyszer magyarul mondom magamban az utcák, a terek nevét. Varsóban, de különösen Krakkóban én is sokat játszottam Illyés Gyula párizsi játékát. Nekem a krakkói *Planty* - Körliget, a *Rynek Glówny* - Nagypiac, ahonnan a Flórián utca vezet az azonos nevű, középkorból ittmaradt városkapuhoz. De Párizsban azért nem olyan egyszerű. Nem is tudom, nem is merem olyan könnyedén magyarítani ezeket a neveket. Pedig ha van város, ahol hamar otthon érzi magát a magyar ember, akkor Párizs föltétlenül az. Nem tudom jószérivel megmagyarázni, miért. Mert olyan gazdag ennek a városnak a magyar hagyománya? Mert a franciák életvitele, magatartása közel van a mienkéhez? Mert évszázadokon át ez a város volt a világ szellemi fővárosa, tehát a mi-

énk is, nem megüzenté vagy kétszáz esztendeje a költő, „vigyázó szemetek Párizsra vessétek!”? Könyvtárnyi magyar irodalma van a francia fővárosnak, versek, regények, esszék, tanulmányok, újságcikkek garmadája.

Így lett magyar város. Mintha minden újabb nemzedéknek bele kellene nőnie ebbe a Párizsba, meg kell tanulnia a francia meg a magyar részét is, az irodalmi éppúgy, mint a történelmi. Amihez ugye, hozzátartozik a város valósága. Nekem évtizedekig csak az irodalmi, legfőnnebb a mozivászoni Párizs jutott, és hosszú-hosszú éveknek kellett elmúlniuk, amíg számos könyv elolvasása utána az is megadatott, hogy az élőbeszédet minden különösebb fülhegyezés nélkül megértem. Megkönnyebbülten dültem hátra 1984-ben egy padon a Miasszonyunk

templomával szemben: végre itt vagyok.

Azóta persze bennfentes hanyagsággal járom a várost, ritkán veszem elő az útikönyvet, hogy hol lakott József Attila, Ady, nem tudom; nem bámulom csodálkozó szemmel a híres látnivalókat, megértően nézegetem a nevezetes épületek előtt forgólódó idegeneket. Ezt a környéket, a balpartot, a Diáknegyedet nagyon szeretem. A központ, a tájékozódáshoz eligazító számomra a Saint-Germain-des-Prés temploma. Talán azért, mert egy lengyel király van eltemetve benne. János Kázmér, aki uralkodásának két évtizede alatt, 1648 és 1668 között megérte országának sorozatos tragédiáit, majd a svéd özönvíz alóli megszabadulást, és miután lemondott a trónról, ide jött Párizsba. Négy esztendőt kapott még a sorstól.

Mekkora lehet ez az út a templomtól a Szent Mihály körútig? Sétálva gyorsan múlik az idő, akkor is, ha csak nézelődik az ember, Párizs meg olyan, mint egy szünet nélkül működő nagy kirakodóvásár. Itt a belvárosi részeken mindenképpen, állandó a kínálat, hívnak a kirakatok, a kávéházak, a vendéglők, az utcai árusok. Frissen sült baguette-ek, szőlő, narancs és banán, tengeri herkenytyűk, mindenféle bővli, leárazott könyvek, ruhaneműk, meg minden, amit akarsz...

A szállodát, ahol lakom, Odéonnak hívják, Ibolya meséli, hogy egyszer — vajon mikor, talán naplójegyzeteiben kellene utána nézni - itt lakott Illyés Gyula. Ettől fogva jóval nagyobb öntudattal megyek a lifttel a negyedik emeletre. A reggelinél megszólít Boór János, aki Münchenből érkezett, azt mondja, először vidéki francia menedzsernek nézett. Hozzá képest én vagyok zavarban, hiszen régen tisztelem az általa kiadott *Mérleg-et*, találkoztunk is vagy két esztendeje Gyulán, mégsem ismertem meg első pillantásra. Egyazon rendezvényre vagyunk hivatalosak. Ő is a Luxembourg-palotába készül, én is.

Ott, a francia szenátus székházában egy budapesti öszi fogunk beszélni. Arról az öszi. A magyar öszi. „De az ősz, ez a hosszú-hosszú, válni nem tudó - írja Kosztolányi - a miénk s valahányszor idegen földön járok, ilyenkor mindig

hazadobban a szívem, mert az ősz magyar." Furcsa érzés látni az előkeelő terem vetítövásznán a korabeli fölvételeket az 1956-os Budapestről. Mutatják a Gellért téri szovjet emlékmű eltávolításának a jelenetét. Ott álltunk anyámmal és húgommal valahol a Gárdonyi-szobor és a tér között a nagy tömegben. A csillagot talán acélsodronnyal erősítették teherautókhoz, úgy látták hozzá a ledöntéséhez. Lélegzetét visszafojtva várt emlékezetem szerint a sokezer ember, s amikor végre leszakadt az emlékmű csillagja, mintha egy fölhangosított nagy sóhajtást lehetett volna hallani.

Francia tudósok, újságírók, közéleti emberek, párizsi magyarok hallgatják a forradalom emlékét megidézõ tanácskozás hozzászólóit. Fejtõ Ferenc terelt bennünket egybe. Budapest - 1956-1996, ez a rendezvény fő címe. Nehéz volna pontosan megmondani, mi minden fért bele ebbe a címbe. Az új kutatási eredmények, a levéltárak, titkos dokumentumok anyagának bemutatása, a magyar forradalom okainak, nemzetközi hátterének, eseménytörténetének újabb elemei vagy eddig kevésbé tudott mozzanatainak föltárása, hatása a nemzetközi kommunista mozgalomra és a kelet-nyugati viszonyra.

Amikor a gondos ellenõrzés és hosszú folyosók után eljutok a Clemenceau-terembe (kissé mentegetõzik majd a véletlennek e játéka miatt a köszöntõ szavakat mondó francia

szenátor), Thomas Schreiber (alias Schreiber Tamás, aki annak idején ifjú tudósítóként járt Budapesten) üdvözlõ, s kérdezi, mirõl fogok beszélni. Hiába vannak ott nagyalakú füzetekben a francia nyelvû jegyzetek, kissé zavartan magyarázom, a magyar történelmi tudatról, a kollektív emlékezetetrõl, az 1956-os forradalom hazai képének alakulásáról.

Ülünk kint a kerek asztalnál (inkább emelvényféle, elnökségi pulpitus) Fejtõ Ferenc, Thomas Schreiber, Litván György, a lengyel Karol Modzelewski, Kende és jómagam. Amire elkezdjük, vagy félórás késéssel, megtelik a terem. Lehetünk háromszázan, vagy valamivel többen, nem tudom pontosan. A bevezetõt Fejtõ mondja, beszél arról, hogy a francia újságok szerint a magyarokra 1956-tal kapcsolatban ma inkább a közöny jellemzõ, pedig ez a forradalom a század második felének egyik meghatározó világtörténelmi eszménye.

Két napon keresztül folyik a tanácskozás, nagy nevek és történelmi tanúk parádés fölvonulása. Eljött például Edgar Morin, Hélène Carrère d'Encausse, André Fontaine, Pierre Hassner, hogy csak néhány kitûnõségét említsem a francia szellemi életnek. De fölszólalt a lengyel Leszek Kolakowski, a román Paul Goma, a cseh Antonin Liehm. Hallgatjuk két napon keresztül, mit jelentett „oda-kint”, a nagyvilágban a magyar 56. Még annak is meglepõ - mondjuk nekem aki azért olvasott egyet s

mást arról az évtizedek során, hogy milyen volt külföldön a forradalom fogadtatása. Tízezrek-százezrek tûntek Európa és a világ városaiban, Magyarország neve egyet jelentett a szabadsággal. Milyen jó volna, gondolom, ha itt lehetnének budapesti és miskolci egyetemi hallgatónk.

Megdöböntõ az egykori kommunisták tanúságtétele. Ők hittek hosszú ideig abban, hogy a szovjet kommunizmus az emberiség lehetséges jövõjének az útját mutatja. Pedig akkor már nem egy leleplezõ könyv megjelent a sztálini szovjet világról Nyugaton. A magyar forradalom, a népmozgalom, a barrikádok, a zarnokságot megdöntõ fölkelés hírei és képei hozták sokuk számára a megvilágosodást. Sok baloldali értelmiséginek volt ereje megtenni ezt a számadást.

Hallgatom Pierre Daix-t, a neves író. Azt gondoltam, mondja, hogy csak a Szovjetunió garantálhatja a békét. A Molotov-Ribbentrop paktum, a háború végének borzalmai (lásd a lengyel ellenállás vezérkarának törbecsalása, népek kitoloncolása szülõföldjükörõl stb., stb.) után. Talán ez volt a szovjet expanzió egyik legnagyobb gyõzelme, gondolom én, hogy diadalmaskodtak a nyelvi harcban. Az számított reakciónak, rossznak, az emberi nem fejlõdését gátlónak, amit õk annak mondtak. Mennyi idõ kellett ahhoz - és a folyamat még korántsem fejezõdött be! -, hogy ez megváltozzék.

A rendezvény ceremóniamestere Fejtõ Ferenc, aki akkor is éles szemmel figyel, amikor bõbiskolni látszik fönt az elnökségi asztalnál. Hozzászól, helyesbít, megjegyyez; aktív pillanatnyi szünet nélkül. Egyszer elmélyült tudós professzor, másszor közép-európai eleganciával csókol kezét a francia politikatudomány nagyasszonyának, Hélène Carrère d'Encausse-nak, azután a ravasz kópé mosolya ül ki az arcára, és elképzelhetjük titokzatos sámánnak is, aki idevarázsolta ezt az egészet a francia klasszicizmus palotájába.

A híres kertben ugyan még nyílnak a virágok, az ablakkeretben föltûnik egy-egy egészségügyi futó meg a sétálók raja, de már hamisítatlan az õsz. A mi õszünk itt Párizsban. Napfényes ragyogás, amelybe csak erõsen pislogva tekintgünk. ■

Erhard Stackl

ORSZÁGKÉP, VÁLTOZÓBAN

Magyarország az osztrák sajtó tükrében

Több éven át tartó, különleges konjunktúra után az osztrák sajtó Magyarországgal kapcsolatos híradásainak száma mára ismét a korábbi, alacsony szintre esett vissza. Ezt az újságok és híradások gyors áttekintése nyomán szerzett benyomást az adatok is megerősítik. Jó mérőeszköznek tűnik erre a APA, a fontosabb országos napilapok, illetve az állami rádiót és televíziót (ORF) szövetségbe tömörítő osztrák hírügynökség magyarországi jelentéseinek száma. Szinte minden sajtótermék és média külföldi beszámolóinak zömét az APA-jelentésekre építi, a kisebb sajtóorgánumok számára pedig a témában szinte kizárólag ez az egyetlen hírforrás.

1988-ban az APA 3261 jelentést adott Magyarországról (ebből 975 politikai, 180 pedig gazdasági hír, a többi pedig megoszlik a sport, a kultúra, illetve a közlekedés, bűnügyek és más szezonális témák között). 1989-ben, a rendszerváltozás évében 6303-ra szökkent föl a jelentések száma, és ez a magas szint jellemezte a kilencvenes évek elejét is (lásd a mellékelt táblázatot). 1993 óta a jelentések száma ismét az évi ötezer alá csökkent. 1996 első tíz hónapjában 795 politikai témájú jelentés érkezett Magyarországról, hat százalékkal kevesebb, mint a előző év azonos időszakában.

Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a *Standard* nevű bécsi napilapnál, amelynek cikkeit 1990 óta elektronikusan tárolják. A magyar témájú írások száma az 1991-es 1323-ról a tavalyi évre ezer alá csökkent.

Hasonló a helyzet az ORF rádió- és televízióműsorainál is. Az ORF korábban Budapesten működő tudósítója, Karl Stipsitz tavaly visszaköltözött Bécsbe; az osztrák rádió és televízió magyarországi tudósításainak száma - egy ott dolgozó külpolitikai szerkesztő kissé túlzó kifejezésével - „erősen közelít a nullához”.

Nem kell feltétlenül kedvezőtlennek tartanunk ezt a folyamatot, hisz a fenti változás sokkal inkább a viszonyok normalizálódását jelenti: más,

Erhard Stackl a bécsi *Der Standard* című napilap főszerkesztőségi tagja.

hasonlóan kicsiny európai országokról, mint például Hollandiáról, Portugáliáról vagy akár a szomszédos Svájcra sem tudósít ennél intenzívebben az osztrák sajtó. Az elmúlt hetekben egyébként megszakadt a magyarországi tudósítások csökkenő tendenciája: Szinte minden sajtóorgánum beszámolt, sőt - mindenekelőtt a *Standard*, a *Presse* és a *Kurier* című országos napilapok - egész cikksorozatot közölt az 1956-os forradalom negyvenedik évfordulójáról. Ezek az írások - a történeti visszatekintés mellett - lehetőséget kínáltak a két ország viszonyának vizsgálatára is. A szomszédi kapcsolat lényegét pedig Bécsben is gyakran szemléltetik azzal a népszerű viccel, amelyben az egyik focirajongó azt mondja a másiknak: „Te, ma Ausztria-Magyarország meccs lesz!” Mire a másik: „Igen? És ki ellen?”

Szinte minden 1956-tal és következményeivel foglalkozó sajtótudósítás büszkén utal arra a tényre is, hogy 1989-ben elsőként Ausztria és Magyarország határán ütöttek rést a vasfüggönyön. A közvélemény-kutatások során pedig az osztrákok rendre a legszimpatikusabb szomszédok közé sorolják a magyarokat. Általános vélekedés szerint ez a beállítottság az 1956-os népfelkelés „legközvetlenebb következménye”, ahogy a híres brit történész, Timothy Garton Ash írja egy nemrégiben megjelent tanulmányában „Magyarország forradalmá-

ról” (*The New York Review of Books*, 1996. november 14.): „Az egész világ közvéleményének szimpátiáját jelenti ez Magyarország számára, olyan emberekét, akik ennek az országnak a létezéséről is alig tudtak, vagy pedig kedvezőtlen képük volt róla, mert 1914-ig a kisebbségek elnyomóját, a két világháborúban pedig Németország szövetségeseit látták benne. Ez az 1956-tal kapcsolatos, alapjaiban kedvező képzettség tehát egy kedvezőtlen vagy nem létező képet váltott fel máig tartó hatással, és nemzeti kincsként vagy - a kilencvenes évek divatos angol kifejezését használva - asset-ként használható akkor, amikor az ország az EU- és NATO-csatlakozás elérésén fáradozik.”

A csatlakozási szándékkal kapcsolatos gyengécske osztrák támogatást sokan, sok helyen bírálták már. A *Standard* 1956-os sorozatában Peisch Sándor, a bécsi magyar nagykövetség ügy fogalmazott: „Aggódunk, hogy Ausztria vegyes érzelmekekkel viseltetik a magyar EU-csatlakozás iránt. Az a benyomásunk, hogy a támogatás csak lassacskán jön, a szakszervezetek például azt hiszik, hogy az itteni munkaerőpiac számára az EU keleti kibővítése halálos veszedelmet jelentene. Néha az az érzésem, hogy néhány osztrák vágyakozva gondol vissza a vasfüggönyre, hiszen akkor »minden egyértelmű volt« - summázta Peisch. - „Ma a schengeni

Az Ausztria Presse Agentur (APA) magyarországi híradásainak száma

Év	APA-jelentés összesen	Ebből politika	Gazdasági
1988	3261	975	180
1989	6303	2520	447
1990	6108	1535	651
1991	5488	1235	577
1992	5309	1160	584
1993	4230	961	773
1994	4569	1069	742
1995	4624	1062	681
1995. I-IX.	3855	847	578
1996. I-IX.	3986	795	504

egyezmény miatt ismét osztrák katonák állnak a határon. Ez pedig nem megy, hiszen ez ellentétes az európai gondolkodással."

A *Die Presse*-ben Andreas Unterberger főszerkesztő pedig egyenesen „Közép-Európa végét” hirdette meg: „Láthatóan nincsen semmi közös, amely összekötné a Németország és Oroszország között elhelyezkedő kis és közepes államokat; semmi értelmes tartalmat nem lehet adni egy olyan együttműködésnek, amely csak és kizárólag ezeket az államokat tömöríti. Ez a halódás egyben Ausztria keleti politikájának jelképe is. A Közép-Európa-konferenciák özöne az elmúlt hét évben semmit sem tudott érdemben befolyásolni. Közép-Európa csak nosztalgiát jelent, vagy -jobb esetben - szépen kidolgozott hozzászólásokat, nem pedig konkrét politikát.”

A Közép-Európa-gondolat (melyet Ausztriában főleg Konrad György magyar író és Erhard Busek konzervatív politikus népszerűsített) efféle bírálata ellenére a két ország kapcsolata példaértékűnek számít. Jelentek meg tanulmányok arról a hosszú útról is, amely idáig vezetett, hiszen annak idején az osztrák-magyar monarchia két országrésze közötti viszonyt komoly feszültségek jellemezték. Különösen jól tetten érhető ez Brigitte Hamann történész legújabb, sokat vitatott könyvében (*Hitler Bécsé*, Piper Verlag, München, 1996), amely a későbbi náci diktátor első világháború előtti bécsi „tanulóéveivel” foglalkozik. A könyv részletesen bemutatja az akkori politikai környezetet, a radikális német-nacionalista sajtót és annak magyarellenes uszítását. Ezekben a lapok gúnyosan „judeomagyar”-nak nevezik a magyarokat, és - az olaszokkal és a szlovákokkal együtt - a duális berendezkedésen belüli német hegemonia megtörésére létrehozott összeszküvéssel gyanúsítják őket.

A Der Standard Magyarországról szóló cikkei

1991	1323
1992	1346
1993	1029
1994	1056
1995	945
1995. I–IX.	758
1996. I–IX.	669

Forrás: APA-elektronikus adatbank

Élénken él azonban az akkori Bécsbe Magyarországról érkezett publicisták tevékenységének emléke is. Gondoljunk csak az újságszerkesztőre és a cionizmus későbbi megalapítójára, Theodor Herzlre. A két világháború közötti időszakból a mai osztrák újságírók Kari Kraus (kötelezően elolvasott) írásai alapján emlékezhetnek Kraus és Békessy Imre, a vitatott személyiség magyar lapkiadó közötti heves vitákra - anélkül persze, hogy Békessy magyar származása ezekben bármilyen szerepet játszott volna.

A fenti esetet csak azért említem meg, mert a Magyarországról származó újságírók hagyományosan fontos szerepet játszottak és játszanak Ausztriában. Az osztrák publicisztika kiemelkedetlen, rangidős Közép-Európa-szakértője ma a magyar származású Paul Lendvai professzor. Az 1990-ben, 59 esztendősen korábban elhunyt író, Sebestyén György az osztrák PEN Klub elnöke és az európai együttműködést előkészítő *Pannónia* című folyóirat szerkesztője volt. A vezető osztrák gazdasági magazint, a *Trend-ül* a magyar származású Stephan Vajda (1926-1987) és Lajos Ruff (1931) építette fel.

De a fiatalabb hírlapírók között is találunk fontos beosztásban dolgozó 1956-ban szüleikkel együtt Ausztrába menekült magyarokat. A *Die Presse* vezércikként a forradalom évfordulóján Péter Martos vezető szerkesztő írta; ORF-főtökári pozícióban pedig fontos ügyvezetési feladatokat lát el az 1953-as születésű Andreas Rudas. Bástyá, a pszichiáter Stephan Rudas az osztrák sajtóban rendszeresen megszólaltatott, vezető szakértő.

1956-os összeállításaikban az osztrák sajtóorgánumok más egykori magyarországi menekültek ausztriai karrierjét is felidéztek. Rober Buchacher, a *Profil* nevű hetilap vezető riportere beszélgetései nyomán arra az eredményre jutott, hogy a jelenlegi idegenellenes osztrák légkör, amely a politika jobbszélén elhelyezkedő Jörg Haider választási sikereiben tükröződik legjobban, az egykor oly szívélyesen fogadott menekültek körében is félelmet kelt. „Ne a magyar nevemen említsen, írjon csak Grubert, soha nem lehet tudni” - mondta egyikük az interjújában. Egy másik pedig kifejtette: „Tudja, mi, ötvenhatos magyarok, olyasmit éltünk át, ami óvatossá tesz bennünket. A viszonyok megváltozhatnak. Soha nem tudhatjuk, milyen vékony jégen járunk.”

Módos Márton fordítása

Tavaly tavasszal, miután mintegy öt évet töltöttem el Csehszlovákia, majd a Cseh Köztársaság budapesti nagykövetségén, visszatértem családommal Prágába. Ötéves fiunk nehezen békélt meg az elutazással. Otthona Budapest, a Zsolna utca maradt, ahonnan a Rózsadombra nyílt kilátás, szemben a Kuttyás-heggyel, ahogyan a Martinovics-hegyet nevezte. Itt nyílt ki számára először a világ, és nem hiszem, hogy valaha is elfelejtene. Minden évben, még ha csak egy hétvégére is, vissza kell utaznunk Budapestre, hogy meggyőződjék róla, hogy e saját világa továbbra is létezik: hogy a legjobb pizzát még mindig az II trenóban sütik a Déli pályaudvar mellett, és a legjobb fürdő a Széchenyi.

Sok érzését jómagam is osztom. Csak részleteiben térnek el egymástól megállapításaink: a fiam a Széchenyit, én a Palatínust részesítem előnyben. Boldog vagyok, ha magamra teríthetem az öt öntöttvas vízköpő egyikének kénes, forró vízpalástját, amely a fürdő medencéjét tölti. Ha megfelelő hőmérsékletű a víz, és nem pályázik senki sem az ember helyére az egyik vízköpő alatt, ez a legjobb módja, hogy elszakadjunk a pesti forgatagtól, és rendezzük gondolatainkat és benyomásainkat.

Legutóbb júliusban tettem erre kísérletet. Az eredmény megosztom az olvasóval. Lehet, hogy benyomásaim kuszák, ráadásul ez év júliusából való, amely - bizonyára emlékeznek - rendkívül szeszélyes volt, így a tátott pofájú oroszlán szájából előtörő víz-sugár hőmérséklete is jelentősen ingadozott.

Mindenekelőtt meg kell erősítenem a szomorú tény: cseh szót nem hallottam a Palatinuson. A Mosonmagyaróvár és Győr között újonnan megnyílt autópálya ellenére (hivatalosan a legdrágább autópálya a világon) a Budapest és Prága közötti távolság egyáltalán nem csökkent. Igaz, hogy a kereskedelmi forgalom nőtt, diplomatazsargonnal élve „nincsenek nyitott kérdések” a két ország között, különböző szintű tárgyalások folynak mindkét fél részvételével, ám valódi élénkülés, amely túllépné az általános nyilatkozatok kereteit és elhatolna az emberek tudatáig, nos, ilyenekről nem beszélhetünk. E banális ténymegállapítás fölösleges volna,

Michal Černý

EGY CSEH A PALATINUSON

ha nem éppen most volna meg minden előfeltétele mindkét részről annak, hogy ez a helyzet megváltozzék.

A legutóbbi parlamenti választásokkal a posztkommunista Közép-Európában lezárult egy korszak. A lengyelországi, magyarországi és idej csehországi választások megmutatták, hogy megszűnt szerepet játszani a volt rezsimhez való viszony, hogy a kommunizmus mint megőrző jelző már nem hat. Ha nem számítjuk Litvániát, amelyre azért mégiscsak hetvenéves szovjet uralom nyomta rá bélyegét, a forradalom utáni politikai gondolkodás első törését az 1993-as lengyelországi választások jelentették. Mindez abban az országban történt, amelyből az egész háború utáni korszakban a közelgő választások első jeleit szoktuk várni. Ezek után került sor a magyar választásokra az MDF választási fiaskójával, és egészen természetes, hogy az ilyen irányú fejlődés nem kerülte el az én hazámat sem, amely sokáig ifjonti narcizmussal tetszelgett a kelet-közép-európai veszély utolsó gátjának szerepében. Manapság mintha az a bizonyos elképzelt inga ismét a másik irányba lendülne: tegnap Litvánia, ma Románia esetében...

Minden történeti párhuzam természetesen sántít. A cseh baloldal megerősödése nem járt együtt a jobboldali koalíció összeomlásával, mint Magyarországon, csupán az erőviszonyok kiegyenlítődére került sor (a novemberi szenátusi választások eredményét e pillanatban még nem ismerjük). Nem is beszélve Szlovákiáról, ahol a politikai paletta színei még nem különültek el egymástól. Ami közös, az valami más: az átalakulás specifikumaira, a kommunizmus bukásában játszott szerepe vagy az átalakulás lefolyására és ezzel szemben a „régirend”, a „régirendek” visszatérésének veszélyére építkező választási kampányok minden esetben veszítettek hatékonyságukból. A múltra való hivatkozás többé nem győzi meg a választókat. A múlt hajtóereje kimerült.

Csábító e jelenséget a normális viszonyokhoz való visszatérésként ma-

gyarázni, és megkönnyebbüléssel nyugtázni, hogy szélességi köreinken végre elértük - ahogyan itt, Csehországban mondani szoktuk - az egyenletes fejlődés vágyva vágyott állapotát. Azt az állapotot, amelyben a választók rokon- és ellenszenve a konjunktúra, a munkanélküliség, az adóterhek és az infláció egymáshoz való pillanatnyi viszonya szerint a politikai paletta két pólusa között ingadozik. Első pillantásra valóban ez a helyzet. Úgy látszik, hogy a politikai folyamatokat szokványos szociológiai, politikai és gazdasági mértékkel lehet mérni, értékelni, annak veszélye nélkül, hogy az így kapott kép torzítana. „A helyet, ahol élünk”, hamarosan egzakt módon meghatározzák, mihelyt a brüsszeli szakemberek végeznek azon több tízezer oldalas kérdőívek földolgozásával, amelyeket a csatlakozó országok idén nyújtottak be az Európai Unióhoz. Ha másra nem is, legalább jelzésre fognak szolgálni az eredmények, mennyire és miben vagyunk mérhetőek, kölcsönösen összemérhetőek.

Amennyiben a cseh-magyar viszonyt 1993 elejétől máig terjedő időszakban vizsgáljuk, kijózanodást, kiegyensúlyozódást állapíthatunk meg. Véget ért a gesztusok, pózok és hamis várakozások kora, amely mindkét részről jellemezte a csehszlovák föderáció fölbomlása utáni korszakot és a két új állam elismerésének időszakát a nemzetközi fórumokon.

Magunk mögött tudhatjuk a Visegrád körüli vitákat is. Emlékeztetnünk kell rá, hogy az önálló cseh állam külpolitikai profilját éppen a visegrádi együttműködés kapcsán alakította ki. A visegrádi együttműködésben bekövetkezett fordulatnak számos oka volt, nem merem kijelenteni, melyik volt a legmeghatározóbb. Mindazonáltal határozott szerepet játszott benne az a tény, hogy a közép-európai államok politikai viszonyai közepe a parlamenti választások eredményeinek majdhogynem sorsdöntő jelentőségét tulajdonítottak. Természetesen nem ok nélkül, hiszen a csehszlovák föderáció két államá-

nak eltérő választási eredményei (közvetlenül vagy közvetetten) az állam széthullásához vezettek. Amikor fél évre rá megnyíltak az urnák Lengyelországban, Prágában - de Budapesten is - meghúzták a vészharangot. A prágai vészjelzést az magyarra, hogy a jobboldaliság elve, úgy látszott - a föderáció megszűntének következményeire való tekintettel magának az új államnak a létalapjába épült bele. A fordulat előtti, kommunista vagy posztkommunista elit visszatérése bármely visegrádi országban a cseh külpolitika irányítói szemében azt jelentette, hogy e csoportosulás ilyen formában nem működhet tovább.

Az idő múlásával összeáll a kép. Másként éltem ezt meg akkor Budapesten, mint egy újdonsült állam újdonsült *chargé d'affaires-je*. Amikor kezembe került miniszterelnököm interjúja, amelyet közvetlenül 1993 januárjának első hetében adott a *Le Figaro*-nak, és amelyben határozottan elutasította a visegrádi együttműködést, érthetően vegyes érzések töltöttek el. Ez volt az első jelzés, amely az újonnan alakult államból a Dunáig eljutott, és bármennyire is megvolt az oka, olyan viszonyok között, amelyek Csehszlovákia szétválását úgy mond közvetlenül és fizikailag is jellemezték (a közös határ megszűntére gondolok), jeges zuhanyként hatott. Nem mondhatnánk, hogy ez a tény kifejezetten föléllékítette és megszállárdította volna a kölcsönös kapcsolatokat. A cseh-magyar viszonyt magyar részről regionális szinten kezelték — ráadásul az első fázisban a cseh-magyar-szlovák háromszögben. És ebben rejlett a másik bökkenő: a magyar diplomácia alábecsülte a reális Prága-Pozsony viszonyt, amely a szétválásban nemcsak hogy nem romlott meg, hanem valamiféle kölcsönös megkönnyebbülés hangulatában megerősödött, valamint a szétválás elegáns lefolyása rövid időre mindkét félnek hozott a konyhájára. Kísérleteket tettek bizonyos játékok végigjátszására, amelyek egyike a két utódállam Európa Tanácsba való felvétele körüli dicstelen huzavo-

nába torkollott. Nem csoda, hogy - ha figyelmen kívül hagyjuk az akkor még öntudatos cseh jobboldal fintoirait - a magyar választások eredményeit Prágában is megkönnyebbüléssel fogadták.

Mindezt azért idézem föl, hogy lássuk, mennyi minden változott három év alatt. A magyar és a cseh politikusok ma úgy ülnek tárgyalóasztalhoz, hogy az összeurópai politika bonyolultabb, ám a kétoldalú kapcsolatok körülményei kedvezőbbek. E kapcsolatok nem szeszélyes konjunktúrán vagy forradalmi eufórián alapulnak, nem függenek a politikai elit rokonszenvétől, mint 1989-ben, hanem világosan megformált nemzeti érdekekből indulnak ki. Abból a közös érdekből, hogy mindkét ország bekapcsolódjék az euroatlanti szerkezetbe, és részt vehessenek politikájának alakításában.

Az egyik nagy kérdés már körvonalazódott. Minél inkább konkretizálódik a NATO és az EU bővítésének terve, annál inkább értésünkre adja a Nyugat, hogy azon országoktól, amelyek - ideiglenesen? - a nyugati struktúrák keleti határait alkotják majd, elvárják annak tervét, hogyan alakítják viszonyaikat azokkal, akik akár huzamosabb ideig, akár ideiglenesen a határok mögött találják magukat. Annak tervét, hogyan fussanak a határok, hogy közben semmiféle határt ne jelentsenek. Jelöljenek ki, de ne válasszanak szét.

Íme a nagy feladat, amely méltó a közép-európai ember elméjéhez és képzelőerejéhez, amely az abszurdításban eltöltött évtizedek során megkezdődött és megvalósult csoda nemrég átélt élménye által megvilágosodott.

Megállapíthatjuk, hogy egyszerűen már nem rólunk van szó, nem Közép-Európáról. Nézzük e tényeket jobbk oldalukról, fogjuk föl bökkenőt - és összpontosítsunk a lehetőségre, amelyet megnyit előttünk.

Lengyelország Ukrajnához fűződő viszonya következtében olyan szerepet kezd játszani, amelyre annak idején Lech Wałęsa törekedett; tényezőjévé válik az európai hatalmi rendszernek (ebben rejlenek egyébként az ígéretesen fejlődő cseh-lengyel együttműködés korlátai is). A cseh és a magyar törekvések és lehetőségek azonban összehasonlíthatatlanul szerényebbek, a lehetőségek azonban adottak. Ez pedig megítélésem sze-

rint annak a függvénye, amit emelkedett stílusban az európai azonosság keresésének hívunk.

Manapság az az általános nézet uralkodik, hogy Európa csak az Európai Unióból áll, mintha az európai azonosság problémái szervezeti és ügyrendi jellegűek volnának, mintha elsősorban a közös valutáról és hűsről volna szó. Jobb esetben a merészebb politikusok gondolatokat szönek az Unió bővítéséről és jobb működéséről, a transzparencia elvéről a döntéshozatal folyamatában és az európai intézmények meggyőző legitimitásáról. Egyrészt az a tény, hogy az Unióban nem tudnak dűlőre jutni a közös pénznem kérdésében (lásd a kormányközi tárgyalások eddigi eredményeit), másrészt a gazdasági várakozásokban való csalatkozás némely ország szervezetbe való belépését követően (Svédország, Ausztria), nos mindez olyan légkört eredményez, amelyben növekszenek a szervezet működésével kapcsolatos kétségek és táptalajra lelnek a legkülönbébb fóbiák. E fóbiák tapintható megnyilvánulása akár a NATO, akár az Európai Unió bővítésével kapcsolatos fokozódó kedvetlenség. Ez pedig fontos figyelmeztető jel.

Amennyiben a fóbiákra való tekintettel a hangsúlyt a biztonság és a külpolitika közös feladatára helyezük, nem pedig az integráció technikai-ügyrendi aspektusára, nagyobb az esélyünk arra, hogy megszólítsuk - ahogyan egyik munkatársam nevezi - a „barokk-önközpontú” európai embert; némileg elfogadhatóbb orvosságot kínáljunk szorongásaira. Hátra van még annak elgondolása, hogyan vívjuk ki ezt a teret a magunk számára, amelyben közösen alakíthatnánk ki új kül- és biztonságpolitikánkat, hogyan kerülhetnénk el, hogy ellenségeket lássunk, hogyan használhatnánk régióink speciális történelmi tapasztalatait. Mindez lehet rémünk, de jövőbeni európai diplomáciánk valódi kerete is.

Sajnos mindennek van egy bökkenője. A normális állapot, a politikus gondolkodásmód, a józan mérlegelés állapota, amelyet - mint számos jel erre vall - néhány közép-európai állam elért, még mindig elég törékeny. Annál törékenyebb, minél nagyobb árat kellett a normalitásért az adott országnak fizetnie.

Amikor nyáron a Palatinuson be-

letemetkeztem a magyar újságokba, a magyar-magyar csúcstalálkozóval kapcsolatos vélemények visszhangoztak még bennük. Bevallom, ha az én hivatali feladatomból lett volna annak megítélése, ki nyert a találkozóon, mindmáig tanácstalanul tűnődnék. Egyvalami azonban bizonyos; külpolitikai prioritások kérdése nem egykönnyen vehető le a napirendről. A magyar választópolgárok, mondtam magamnak, amint nyáron körülpillantottam a strandon, úgy látszik, szerencsére tisztán látnak. Bizonyították ezt a legutóbbi választások alkalmával, és reméljük, hogy így lesznek a jövőben is.

Mi a helyzet a csehekkel? Ami fenyeget bennünket, az nemcsak a provincializmus, egy új Svájc álma, művelt, gondosan körülkerített kerttel Európa szívében. Fóbiánk kézzelfoghatóbb formát is ölt. Nem mindenki érzi a német ölelést szeretetteljesnek. Nem tudjuk, milyen hatást gyakorol a csehek tudatára a személyek és a tőke szabad áramlása a Cseh Köztársaság és hatalmas német szomszédja között. Képesek vagyunk-e a feladathoz felnőni? Képesek vagyunk-e négy évtized történelmi önreflexióját pótolni, amelytől a kommunizmus megfosztott bennünket? Képesek leszünk-e dacolni a nacionalizmus csáberejével, amelyet Németország növekvő súlya az Európai Unióban törvényszerűen kivált? Miroslav Sládek, a republikánusok elnöke a jövőben is alapvetően ártalmatlan bohóc marad-e?

És szóljak a többiről? Beszéljen róluk inkább Bibó István.

Amikor lélekben visszatérek a júliusi délután emlékéhez a Palatinuson, és földézem a kénes fürdővíz kellemes csobogását, sikerül elhessegetnem kétségeimet. Remélem, hogy bennünket, közép-európaiakat nem fenyeget veszély, hogy jobbak, edzetebbek lettünk, időben megszimatoljuk a fenyegetettséget, hogy megszerztük a hazugsággal szembeni immunitást, és évtizedek alatt kifejlődött, kidifinomult érzékkel veszünk észre mindenféle demagógiát. És így tovább, ahogyan minden okos tanulmányban, esszében és előadásban írják.

Ám mindez a magyar viszonyokra vonatkoztatva kínosan optimista befejezés volna.

Prága, 1996 novembere

Kiss Szemán Róbert fordítása

SZÁMUNK SZERZŐI

ACZÉL GÉZA (1947-)
irodalomtörténész, Debrecen

BÍRÓ BÉLA (1947-)
újságíró, Brassó

BRETSCHNEIDER, RUDOLF
(1944-)
szociológus, Bécs

BRIX, EMIL (1956-)
történész, Bécs

BUSEK, ERHARD (1941-)
politikus, történész, Bécs

ČERNÝ, MICHAL (1957-)
elnöki tanácsadó, Prága

ESTERHÁZY PÉTER (1950-)
író

GYURKOVICS TIBOR (1931-)
író, költő

HANÁK PÉTER (1921-)
történész

KIS, DANILO (1935-1989)
író

KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista

KOVÁCS ZOLTÁN (1952-)
újságíró, szerkesztő

MARTONYI JÁNOS (1944-)
jogász, közgazdász

MÉRAY TIBOR (1924-)
író, szerkesztő, Párizs

MÓDOS PÉTER (1943-)
író, szerkesztő

PATAPIEVICI, R.-H. (1956-)
egyetemi tanár, Bukarest

PETSCHING MÁRIA ZITA (1947-)
közgazdász

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

STACKL, ERHARD (1948-)
újságíró, Bécs

SUNLEY, JOHNATHAN (1966-)
újságíró, a Windsor Club
igazgatója

SZARKA LÁSZLÓ (1953-)
történész

SZEKÉR ENDRE (1935-)
irodalomtörténész, szerkesztő,
Kecskemét

SZÉPE GYÖRGY (1931-)
nyelvész

EURÓPAI UTAS - EUROPEAN TRAVELLER 25.-1996/4 SUMMARY

In our last issue we reported on a Hungarian-Austrian meeting that took place in September: *A Thousand Years of Neighbourhood*. Here we present some of the papers given at this conference: those of *Emil Brix*, *Péter Hanák* and *László Szarka* are devoted to the history and traditions of this region, *Rudolf Bretschneider* and *János Martonyi* lectured on the present connections, with particular attention to European integration, in whose formation both Austria and Hungary are trying to find their place. *Erhard Busek* and *Béla Pomogáts* offered ideas on the intellectual network of Central European cities and on how this network may be made tighter.

To follow up on a topic introduced in our previous issue, *Péter Módos* talks to *Samu Benkő* about important figures in Hungarian culture and politics in Transylvania in the 19th century. *Tibor Méray's* filmscript evokes his birthplace in Budapest and the literary and historical memories that are linked to it.

Johnatan Sunley's essay gives an account of how the British image of Hungary has changed through the years. *Marianne* and *Adrian Stokes*, both painters, made several journeys to Hungary between 1905 and 1910. We reproduce some of the paintings inspired during these journeys in full colour.

In our economic series, *Mária Zita Petschnig* summarises the main features of the economy in 1996 and draws the possible conclusions from them. *György Szépe* presents the *Barcelona Declaration* on universal language rights. And, once again, we have invited some leading Hungarian periodicals to introduce themselves: *Élet és Irodalom*, *Forrás*, *Alföld* and *Lyukasóra*.

This issue contains the second part of *Daniilo Kis's* Paris diary. *Béla Bíró* interviews *Pavel Patapievic*, the Bucharest philosopher, who also provides us with an essay, *Csaba Gy. Kiss* writes on Paris and an event in Paris that commemorated the 1956 Hungarian Revolution. *Michál Černý* and *Erhard Stackl* investigate the current image of Hungary in the Czech Republic and in Austria.

The next issue of *Európai Utas* will be published in March 1997.

EUROPÄISCHER REISENDER 25.-1996/4-RESÜMÉE

Über das unter dem Titel „Tausendjährige Nachbarschaft“ im September veranstaltete österreichisch-ungarische Intellektuellentreffen haben wir bereits in unserer letzten Nummer berichtet; jetzt möchten wir einige auf der Konferenz gehaltene Vorträge veröffentlichen. *Emil Brix*, *Péter Hanák* und *László Szarka* hielten Vorträge über die historische Vergangenheit und die Traditionen dieser Nachbarschaft, *Rudolf Bretschneider* und *János Martonyi* über die Gegenwart dieser Kontakte, mit besonderem Augenmerk auf die entstehende europäische Integration, in der beide Nationen jetzt ihren Platz suchen. *Erhard Busek* und *Béla Pomogáts* nahmen die Gedanken über die geistige Realität des Netzes der mitteleuropäischen Städte und deren wünschenswerte engere Verknüpfung miteinander auf.

Ein ebenfalls in der letzten Nummer begonnenes Thema setzte das Gespräch von *Péter Módos* mit *Samu Benkő* fort, dessen Gegenstand die großen Persönlichkeiten der ungarischen Kultur und Politik Siebenbürgens im 19. Jahrhundert waren. Das literarische Drehbuch von *Tibor Méray* erinnert an sein Budapester Geburtshaus und ruft die damit verbundenen literarischen und historischen Erinnerungen wach.

Das Essay von *Johnathan Sunley* gibt einen Überblick über die historischen Veränderungen des Ungarn-Bildes in England. Das englische Malerehepaar *Marianne und Adrian Stokes* hat zwischen 1905 und 1910 mehrere Reisen nach Ungarn unternommen. Auf unseren farbigen Seiten stellen wir einige ihrer während dieser Reisen entstandenen Gemälde vor. In unserer Wirtschaftsreihe faßt *Zita Mária Petschnig* die Hauptindexe des Jahres 1996 zusammen und skizziert die daraus abzuleitenden Konsequenzen. *György Szépe* macht mit der Barcelonaer Erklärung der universellen Sprachrechte bekannt.

In dieser Nummer haben wir auch mehrere ungarische Zeitschriften eingeladen, sich ihren Lesern vorzustellen: so sind unter unseren Gästen *Élet és Irodalom*, *Forrás*, *Alföld* und *Lyukasóra*.

In dieser Nummer ist auch der zweite Teil der Pariser Reisenotizen des jungen *Danilo Kis* zu lesen. An das Interview mit dem Bukarester Philosophen *Pavel Patapievici* von *Béla Bíró* schließt sich ein Essay von Patapievici an. In dem Schreiben von *Csaba Gy. Kiss* geht es um Paris und eine Gedenkveranstaltung an die ungarische Revolution von 1956 in Paris, *Michal Černý* und *Erhard Stackl* untersuchen, welches Bild heute in Tschechien bzw. in Österreich über Ungarn lebt.

Die nächste Nummer des *Európai Utas* erscheint im März des kommenden Jahres.

VIAGGIATORE EUROPEO 25.-1996/4, SOMMARIO

Nell'ultimo numero abbiamo già dato notizia - sotto il titolo „vicinato millenario” - dell'incontro tra intellettuali ungheresi ed austriaci che ha avuto luogo nel settembre scorso: adesso pubblichiamo alcuni degli interventi tenuti alla

stessa conferenza. *Emil Brix*, *Peter Hanák* e *László Szarka* hanno parlato del passato e delle tradizioni storiche di questo vicinato; *Rudolf Bretschneider* e *János Martonyi* invece hanno parlato del presente di queste relazioni, con particolare riguardo alla nascente integrazione europea, in seno alla quale ambedue le nazioni stanno cercando il proprio posto. *Erhard Busek* e *Béla Pomogáts* hanno lanciato delle idee riguardanti la realtà intellettuale delle città dell'Europa Centrale, augurando il riacciamento più stretto dei rapporti tra queste città.

La conversazione svoltasi tra *Péter Módos* e *Samu Benkő* riguardante i grandi personaggi della cultura e della politica ungheresi dell'Ottocento, è pure la continuazione di un tema già toccato nel precedente numero. Lo scenario letterario di *Tibor Méray* rievoca la casa nata di Budapest dello scrittore e i ricordi letterari e storici legati a quella casa.

Lo scritto di *Johnathan Sunley* analizza i cambiamenti storici dell'immagine dell'Ungheria esistente in Inghilterra. La coppia di pittori inglesi *Marianne* e *Adrian*

Stokes ha realizzato vari viaggi in Ungheria nel periodo 1905-1910. Sulle nostre pagine a colori presentiamo alcune dei loro dipinti nati durante questi viaggi.

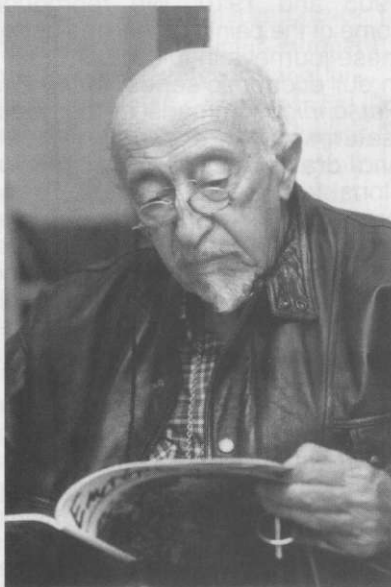
Nella nostra serie di articoli economici *Zita Mária Petschig* riassume le tendenze principali dell'anno 1996 e abbozza delle conclusioni. *György Szépe* fa conoscere la Dichiarazione di Barcellona dei diritti universali delle lingue. Abbiamo invitato varie riviste ungheresi perchè si presentino ai nostri lettori. Le riviste sono *Élet és Irodalom*, *Forrás*, *Alföld* e *Lyukasóra*.

Su questo numero si può leggere la seconda parte del diario parigino del giovane *Danilo Kis*. *Béla Bíró* ha intervistato il filosofo bucarestino *Pavel Patapievici*. L'intervista è completata da uno studio di Patapievici. *Csaba Gy. Kiss* ha scritto di Parigi e di una manifestazione parigina organizzata per commemorare la rivoluzione ungherese del 1956. Gli articoli di *Michal Černý* e di *Erhard Stackl* analizzano l'immagine dell'Ungheria in Boemia e in Austria.

Il prossimo numero del *Viaggiatore Europeo* uscirà nel marzo dell'anno prossimo.

Legendás személyiség távozott - hosszú és gazdag élet után. A nagy magyar műszakiak sorába tartozott-tartozik. A motor, az autó értőinek világában olyan nimbusza volt, mint a focisták közt az aranycsapat tagjainak. Mesélték, hadifogságban fából faragott karburátort, s azzal hozott vissza az életbe egy teherautót. Nagy motorversenyzői sikereiről és bravúrjairól, autós találmányairól az Európai Utas találkozón meséltek nekünk hívei, tisztelői szerte az országban. Közép-Európa gazdag múltjához hozzátartozik a motorizáció. E területen ő volt a szakértőnk. Nemcsak írt mindenről, de - kérésünkre - könnyedén és mellékesen rendet rakott, azonosított, rendszerezett korabeli, historikus fényképgyűjteményeket.

Búcsú Surányi Endrétől

A budapesti szerkesztőségek szívesen fogadott vándora volt,

aki - mit sem tudva szakmai, politikai beháborúkról - hordtávitte az autóshíreket, adta a tanácsokat. Mindenkinek.

Szívesen és gyakran jött szerkesztőségünkbe. Nemzetközi találkozóinkon kapcsolatteremtő képessége révén megtalálta azokat a kollegáit, akikkel régi és új autókról, különleges, „spéci” szerkezetekről, híres versenyekről beszélt, gyarapítva hírnevünket a világban.

Magától értetődően lépett át szakterületének határain. 1997-re - úgy tervezte - történeti elemzéssel lepi meg szerkesztőségünket. Ezt az írását, sajnos, már hiába várjuk, de rá emlékezve tudjuk, érdekesen megírt tanulmányaival, találkozóinkon jelenlétével igazi segítséget adott az induló Európai Utasnak. A folyóiratnak és az értelmiségi mozgalomnak egyaránt.

EURÓPA UTASAIHOZ AZ EURÓPAI UTASBAN!

Európa országaiban mindenütt találkozhat a magyar Európa Biztosító Rt. francia tulajdonosának, a Gan-nak a pénzügyintézetével.

A világ nemzetközi pénzügyi piacán tekintélyt szerzett intézményhálózat magyar tagja az Európa Biztosító Rt.

**VELÜNK
NEM KÖTELEZŐ
VELÜNK
ÉRDEMES**

**Címünk: 1114 BUDAPEST
Hamzsabégyi út 37.
Tel.: 269-80-80**

• MKB •

MAGYAR KÜLKERESKEDELMI BANK RT.

*F*orint
és deviza
folyószámla

*R*ugalmas
betéti lehetőségek,
vállalati és
privát ügyfeleknek

*K*edvező
kamatok

A legnagyobb
bankkártya
választék

1051 Budapest, Szent István tér 11.,
Telefon: 296-0922, Fax: 117-2332